

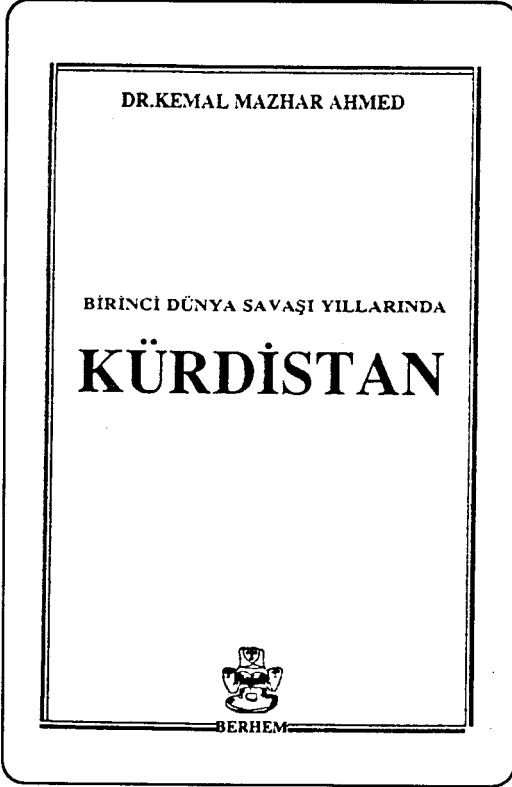
BERHEM

Kovara L  kolin  n Cıvaki      andi / Perrcama Dozkariya Kulturi u Camatiye

15.000 TL / 25 SEK / 6 DM / 4 \$

BERHEM YAYINLARI'NIN YENİ KİTABI

"Ne yazık ki Kürt tarihinin hiç bir dönemi derinliğine, derli toplu ve bilimsel bir anlayışla henüz incelenmiş değil. Sadece yakın geçmişi, özellikle 19.yüzyılı ve bir kaç ulusal ayaklanmayı kısmen bu yargının dışında tutabiliriz. Açıktır ki Kürdistan ve Kürtlerle ilgili kapsamlı araştırmalar yapılmadan, Ortadoğu tarihinin farklı dönemleri arasında bağ kurmak güçtür ve bu nedenle bir çok bilimsel soru da cevapsız kalacaktır.

I.Dünya Savaşı yılları, Kürt tarihi bakımından böylesine önemli bir evre sayılır ve henüz köklü bir araştırma zorunluluğu ile karşı karşıya bulunuyor..."

"Kürdistan'ın Ortadoğu'daki stratejik konumu, büyük devletlerin burayla ilgili politikalarının belirlenmesinde bir diğer önemli etken olmuştur. Bu, savaş öncesinde ve savaş yıllarında, Bağdat Demiryolu projesinde açık bir biçimde ortaya çıktı. Bunun da, geçen yüzyılın son yarısına kadar uzanan kendine özgü uzun bir geçmişi var..."

Almanlar, Türkiye egemen sınıflarıyla son derece iyi olan ilişkilerinden yararlanarak, Kürdistan'a ve özellikle de Türkiye Kürdistanı'na geziler yaptı. Eski bir subay olan Gurbrod, 1912'de henüz hiç bir Avrupa'nın ayak basmadığı Kürdistan yörelerine girmeyi başardı; fotoğraflar çekti ve önemli yerlerin planlarını çizdi...."

BERHEM YAYINLARI

Atatürk Bulvarı
Sanlıhan 105/907
Kızılay/ANKARA

Tel: 4 - 418 48 86

BERHEM

SOSYAL VE KÜLTÜREL ARAŞTIRMA DERGİSİ
Yılda 6 sayı yayımlanır
Ağustos 1992/3

Berhem Basın-Yayın, Reklam, Turizm, İnşaat ve Tic.
Ltd. Şirketi adına Sahibi ve Sorumlu Müdürü
ASLI YALÇINOĞLU

Redaksiyon

MUSTAFA DÜZGÜN
M. PIRO
BİLAL GÖRGÜ
C. TORNÉĞÜLE
H. TORNÉCENGİ
KEMAL GÖRGÜ
MUNZİR COMERD

Kapak: E. AYDIN

İlişkî Adresleri

BERHEM
Kotkag. 15, 6 tr.
164 75 Kista/SWEDEN
Tel: 08-750 48 28
Post Giro: 425 23 97 - 7

BERHEM YAYINLARI
Atatürk Bulvarı
Sanlıhan 105/907
Kızılay/ANKARA
Tel: 4 - 418 48 86

Almanya Temsilciliği
Hawar
Postlagerkarte Nr. 071367 D
6000 Ffm 70 DEUTSCHLAND

Belçika Temsilciliği
Derwêş M. Ferho
Tel: 02 - 230 89 30

Fiyat ve Abone Bedeli
Fiyatı 15.000 TL, 25 Sek, 6 DM
Yurt içi abone 6 aylık: 45.000 TL
" 1 yıllık: 90.000
Yurt dışı 6 aylık: 80 Sek, 25 DM
" 1 yıllık: 160 Sek, 50 DM
USA ve Australia (yıllık): 25 USA Doları
İlan Bedelleri:

Arka kapak renkli: 8 000 000 TL
Arka-iç kapak renkli: 6 000 000 TL
Ön-iç kapak renkli: 7 000 000 TL
Bunların siyah-beyazı: 4 000 000 TL

İç sayfa ilanları 1/8 sayfası 400 000 TL üzerinden
yapılacak bir hesaplamaıyla saptanır.

İlan, abone bedelleri ve diğer havaletler Aslı Yalçinoğlu,
Türkiye İş Bankası Çankaya Şb. 4238-3116916 nolu
döviz hesabı veya Akbank Çankaya Şb. 8492-11BU6101
nolu döviz hesabına gönderilmelidir.

BASKI: AYDINLAR MATBAACILIK Tel: 552 86 14-15-16

İÇİNDEKİLER-NAVEROK- TEDEYİ

4

OKUYUCU MEKTUPLARI

5

OKUYUCULARA MEKTUP
REDAKSİYON

6

BAZI OLUMSUZ PROPAGANDA, ELEŞTİRİ VE
YAKIŞTIRMALAR ÜZERİNE
REDAKSİYON

12

KÜRDİSTANLI YAHUDİLER - II
A. MEDYALI

23

KÜRTLER
FR. VON HELWALD - L.C. BECK
Çev. BİLAL GÖRGÜ

30

KILAMKARÊDE KIRMANCIYE DEWRÊS DİL
MUNZİR COMERD

36

TAYÊ ÇEKÜYÊ KILMI
Arêker: MUNZİR COMERD

39

KILAMEK II BO BEKO
M. ARARAT

41

FAKİRLİĞİN TANIMI
PROF. GERD IBEN
Alm. Çev. G. KAHRAMAN

46

LEYL Ü MECNÜN
ZEYNELABİDİN KAYA

50

OSMANLI YÖNETİMİ VE ALEVİ HALKA YÖNELİK
SİSTEMLİ KIYIM
A. HAYDAR AVCI

61

KISTENA MURSA AXAYÊ İLAŞI
HAWAR TORNÉCENGİ

62

TAYÊ ÇİBENOKİ
Arêker: MUNZİR COMERD

64

DI NAVBERA SALÊN 1582-1839 DE
PIRTÜKÊN KURDNASIYÊ,
BI ZIMANÊ FRENŞİ-İNGİLİZİ Ü ALMANİ - II -
FERHAD PİRBAL

Kapak: 1881'de Tahran'da, topun namlusunun ağzına bağlan-dıktan
sonra topun patlatılması sonucu öldürülen Kürt liderlerinden birini
görüntülüyor.

Okuyucu Mektupları-Nameyên Xwendevanan-Nameyê Wendo-

(Geçen sayıda, teknik bir hata sonucu sadece biriki satırı çıkan bu mektubun tamamını yayımlıyoruz-Berhem)

"KUNA BENO DERG,SONA BENO KILM"

Berhem dergisinin ve Berhem Yayınları'nın büyük bir dikkat ve özenle hazırlandığı her halinden belli oluyor. Buna karşın dizgi, kısmen dikkatsizlik, ihmal ve yeterince kontrol etmemeden kaynaklanan bazı hatalarla ne yazıkki arasıra karşılaşıyoruz.

Sözelimi Türkçe ve Kürtçe dilbilgisi kurallarına aykırı bir biçimde karşılaşılan hece bölmeleri, okuyucunun okuma zevkini kırıyor; dili ve kurallarını yeni öğrenen insanlardaysa yanlış öğrenmeden kaynaklanan yazım hatalarına neden olabiliyor. Bunun kompütörlerde kullanılan programların Kürtçe ve Türkçe heceleme yapacak biçimde hazırlanmamış olmalarından kaynaklandığını biliyorum. Ancak zaman bulup baştan sona tekstlerde hecelenmiş olan sözcükleri tek tek kontrol edip düzeltmeli. Böylece sözkonusu yanlışların giderilebileceğini sanıyorum.

Ayrıca bazı sayılarda kontrolün biraz daha gevşek tutulduğu ya da acele edildiği açıkça görülüyor. Bir tekste bazen birden fazla yanlış yazımla karşılaşılabiliyor. Bunun da kompütörde yazan veya bizzat yazanın dışındaki başka birinin dikkatlice okuyup kontrol etmesi sonucu giderilebileceği kanısındayım.

Bir de sık olmasa bile arasıra çeviri ya da anlatım hatalarıyla karşılaşıyoruz. Sözelimi Berhem Yayınları arasında çıkan Dersim'de Dualar-Atasözleri-Mecazlar-Bilmeceler-Şaşırtmacalar adlı kitapta küçümsenmeyecek bir yanlışla karşılaşıyoruz. Çibe noki bölümünde 31 nolu "Kuna beno derg, sona beno kilm" sözünün Türkçeye çevirisi şöyle düzeltilmeli: *Yürüme gücünü yitirince uzar, yürüyünce kısalır*.

Başarı dilekleriyle.

A. Aza/ALMANYA

KÜRT-TÜRKMEN AYAKLANMASI...

Nisan 1992 tarihli Berhem dergisinin Türkiye'de çıkan ilk sayısında, A. Haydar Avcı imzalı *Kara Mahmut Ayaklanması (1684)* başlıklı yazıyı okudum.

Tamamlayıcı olacağı inancıyla bir iki nokta üzerinde durmayı gerekli görüyorum.

Yazıda ayaklanmanın öndegelen kişileri arasında bulunan üç Kürdün adları geçmekte: *Bayındırlı Kürt, Kürdili Kerim* ve asıl adı *Akkaş Mustafa* olan *Akkaş Bölükbaşı*.

Bugün de Sivas'ın Zara ilçesine bağlı *Bayındır* adlı bir Kürt köyü bulunmakta. Bundan başka Sivas'ın İmranlı ilçesi sınırları içerisinde olup yazıda adı geçen *Cerit* aşiretiyle ilişkili *Cerit* adlı bir Kürt köyüne daha rastlıyoruz. Yine İmranlı ilçesine bağlı, kimilerinin *Mahmudan*, kimilerinin *Deli Mahmut* diye adlandırdığı bir Kürt köyü daha var. Köyün bu adı nereden aldığı, neden *Deli Mahmut* olarak adlandırıldığını şimdilik bilemiyoruz.

Dedem ve yaşıtı kuşak, *Qere*(Kara) *Memo*'ya yakılmış, *Bejna Qere Memo bejneki duz e lo, lo!*.. deyip giden bir yiğitlik türküsünü sık sık söylerlerdi. Bu türkünün devamını anımsamakla birlikte, bunun *Qere Memo*'nun ölümü üzerine söylendiğini hala anımsıyordum. Yok yere kim için türkü yakılmış ki? Sözü edilen *Qere Memo*'yla *Kara Mehmet*'in aynı kişiler olması kuvvetle muhtemeldir. Büyüklerimizin *Qere Memo*'nun köyü ve ondan gelen nesillerle ilgili birşey bilmemeleri de olayın çok eskilere dayandığını gösteriyor. Değindiğim noktaların ayrıca araştırılması gerektiği kanısındayım.

Yazıda sunulan veriler, ayaklanmada Kürt rolünün Türkmenler'inkinden az olmadığını göstermeye yeter sanırım. Bu bakımdan ayaklanmayı neden bir Kürt-Türkmen ayaklanması olarak nitelemeyelim?

D. Yıldırım/ISVEÇ

BERHEM YAYINCISI DOSTLAR!

Merhaba! Yayınınız Berhem'in ilanını gazetede okudum.

Ben Gaziantep Özel Tıp Cezaevi'nde bulunan bir Kürt siyasal tutuşam. Olanak dahilindeyse, Berhem'i düzenli olarak izlemek istiyorum. Talebim sizce uygun görülürse, dergiyi adresime postalayabilirsiniz.

Çalışmalarınızda ve yayın yaşamınızda başarılar diler, dostluk dilekleri mi ve saygılar sunarım.

Salih Özçelik

Özel Tıp Cezaevi

E - 3. Blok.

GAZİANTEP

SAYIN BERHEM EMEKÇİLERİ!

Yayınınızı izlemek istiyorum. İsteğim sizce de uygun karşılanıyorsa, 1.sayıdan itibaren çıkan sayıları ve çıkacak olanları adresime postalarsanız sevinirim.

Yayın yaşamınızda ve mücadeleinizde başarılar dileğiyle...

Ali Rıza Gezici ,Özel Tıp Cezaevi
F-Blok

27320 - GAZİANTEP

BERHEM EMEKÇİLERİ!

Avrupa koşullarında sizlerin büyük emeklerle çıkarttığı Berhem dergisini takip edebiliyorduk. Ama derginizin Türkiye'ye taşınmasıyla birlikte kısa bir süre için de olsa ayrıldık. Çünkü Avrupa'dayken düzenli olarak elimize geçen Berhem'in Türkiye'ye taşındığını daha yeni duymamız bizleri belli bir dönem Berhem'den uzak kalmamıza neden oldu.

Sizleri bu güzel çalışmalarınızdan dolayı kutluyor ve yayın hayatınızda başarılar diliyorum.

Lacé Biruski

Münih/ALMANYA

Berhem'in yayımlanmasından henüz haberi olmayan ve böyle bir yayını izlemeye namzet daha binlerce okuyucunun bulunduğunu bilmiyor değiliz. Bir yayın organının izlediği doğrultu, önüne koyduğu hedef ve işlevlerin toplumca anlaşılması için elbet belirli bir süre gerekli. Daha üçüncü sayıdayken bile gerek okuyuculardan alınan mektup, telefon ve sözlü dilek ve temenniler gerek birçok diğer öngörü ve değerlendirmeler Berhem'in insanlarımız nezdinde olumlu bir yere sahibolduğunu ortaya koyuyor. Kuşkusuz bu durum dergimiz çalışanlarını sevindiriyor, çalışma şevkimizi özendirip kamçılıyor.

Bu sayımız da **Kürdistan kültürü'nün** çeşitli yan ve yönlerini işleyen, somutlayıp bilince çıkaran, konuyla ilgili kişi ve çevrelerin mutlaka yararlanabilecekleri bir fikir platformu görünümünde. Bununla birlikte, öncelikle teknik ve daha birçok alanda küçümsenmeyecek eksik ve hatalarımızın olduğunu da görmekteyiz.

Bu sayımız, okuyucularımızın şimdiye kadar alışık olmadıkları ve yeni karşılaşacakları bir yazıyla başlıyor. Uzun süreden beri kimi kişi ve çevrelerin dedikodu halinde sürdürdükleri, son zamanlarda yer yer yazılı olarak da seslerini yükselttikleri biliniyor. Kaynağı bizce bilinen bir kısım yakıştırma, kehanet, eleştiri ve olumsuz propagandaları **Redaksiyonumuz** bu sayıda yanıtılamaya kararına vardı. Başlangıçta da belirtildiği gibi biz, yararsız ve kısır polemiklerden eldengeldiğince kaçınmakla birlikte, bir yanağına vurulunca ötekini de çeviren Hint dervişi olmadığımız da açık. Bu yönlerdeki değerlendirmelerin anlayışla karşılanacağı umuduyla, kusurumuz olmuşsa hoşgörü!..

Bunu ilk bölümü geçen sayıda yayımlanmış olan, **A. Medyalı** dostumuzun **Kürdistanlı Yahudiler** konulu araştırmanın ikinci bölümü izliyor. Bu araştırma yakında **Berhem Yayınları** arasında kitap olarak çıkacak.

Fr.von Helwald-L.C.Beck adlı yazarların 1878'de yayımlanan **Gümüş Türkiye** adlı eserden **Bilal Görgü** arkadaşımız tarafından çevirilen **Kürtler** konulu bölümü, 19. yüzyıl Kürdistan'ındaki yaşam konusunda birhayli bilgi içeriyor. Dönemin konut, giyim, yaşam biçimi, adet ve töreleri konusunda ilginç ve öğretici örneklerle karşılaşacaksınız.

Munzir Comerd arkadaşımız bu sayıda yine, **Kırmanc** kültürümüzün zengin ve önemli bir kesitini oluşturan şairlik ve şiir geleneğimizde yenilik yaratan **De-wrêş Dîl** adlı şairimizi sunuyor. Onun halk arasında anlatılabilen yaşam öyküsünü, kerametlerini, yaratıcı kişili-

ğini işliyor bu yazısında. Bunun yanı sıra halk arasında söylenegelen bazı kısa **tekerlemeler** ve **dini şiirler** konulu derleme de yine **M.Comerd**'in çabasının ürünü.

Uzun süredir ortalarda pek görünmeyen **Feqîyê Teyran, Beko İçin Türkü** (Kılamek ji bo Beko) adlı yeni bir filmle geri ortaya çıktı. Daha şimdiden büyük ilgi gören film, dünya sanat kurumlarının ve eleştirmenlerin beğenilerine mazhar olan **Beko İçin Türkü**'de Kürt halkının süregelen acılı yaşamından bir kesit daha ustaca beyaz perdeye aktarılmış. **M. Ararat**'ın hazırladığı yazıda bu filmle ilgili çeşitli bilgiler birarada yer alıyor.

G.Kahraman'ın Prof. Gerd Iben'den çevirdiği **Fakirliğin Tanımı** konulu yazının, birçok yanıta öğretici bir yaklaşımın ürünü olduğu açıkça görülüyor.

Zeynelabidin Kaya dostumuz, **Şêx Mihemed Can**'ın henüz elyazması halinde bulunan kitabı **Leyl û Mecnûn**'u tanıtıyor yazısında. Yazar tarafından Latin harflerine transkripsiyonu yapılan bu eserin yakında baskıya geçeceğini de haber verelim bu arada.

A. Haydar Avcı Berhem için hazırladığı bu yazısında, Osmanlı yönetiminin baskı ve zulme dayanan uygulamalarını, Alevi halka yönelik kıyım politikasını belgelerle ortaya koyuyor. Söz konusu uygulamaların devamı olarak yakın geçmişte tanık olunan kimi uygulamalara parmak basan bu araştırmanın ilgi ve zevkle okunacağı muhakkak. Tarihimizin üstüne varılmayan, ihmal edilen bu sayfalarının güne-güneşe açılmasında son derce büyük yarar görmekteyiz. **Haydar** dostumuz bunu oldukça iyi başarıyor...

Arkadaşımız **H. Tornêcengi, Musayê Îlaş**'ın öldürülmesiyle ilgili derlemesinde, halkımıza reva görülen binlerce zulüm uygulamasından sadece birini, silahsız-savunmasız insanların Otuz Sekiz'de nasıl öldürüldüklerini biz-zat halkın ağzından aktarıyor.

Geçen sayıda ilk bölümü yayımlanan **F. Pirbal**'ın **Kürtler'e** ilişkin İngilizce, Almanca ve Fransızca eserlerin (1582-1839) listesi bu sayıda son buluyor. Kitap adları tarafımızdan Kurmanççaya çevirilerek okuyucuların kaynakları kolaylıkla tanımları sağlanmaya çalışıldı.

Abone bedellerini kendilerine gönderilen mektupta belirtilen biçimde ve zamanında ödemeyen abonelerimizin dergilerinin kesildiğini, ancak aboneliklerini kurala uygun biçimde yenilemeleri halinde yeniden gönderilebileceğini de üzümlere duyuralım.

Bir dahaya kadar kalın sağlıcakla!

BAZI OLUMSUZ PROPAGANDA, ELEŞTİRİ VE YAKIŞTIRMALAR ÜZERİNE

BERHEM REDAKSIYONU

Basın yaşamımızın 19.yüzyılın bitimi ve 20.yüzyılın başlarında başladığı, birçok dünya uluslarına göre yeterince eskilere uzanmadığı herkesçe biliniyor. Bununla birlikte tarihinin her döneminde baskı ve zorbalığın her türüne tanık olan halkımızın, diğer birçok şey gibi basın yayın etkinliklerini de gereği gibi geliştiremediği, bin türlü baskı ve yasaklar zinciriyle sürekli boğazlanmaya çalışıldığı herkesçe biliniyor. Tüm bu ve benzeri diğer etkenler sonucu gerek toplumsal yaşamımızın çeşitli yönlerini kapsayan çeşitliliğe, gerekse çağdaş demokratik basın olma işlevlerine sahipolma bakımından da hala çok gerilerde seyrettiğimiz gözönünde.

Kürt basınının eski ve yeni örnekleri ya hemen tümüyle politik ağırlıklı ya da edebiyat ve kültür konularına ikinci derecede yerveren bir doğrultuda olmuştur. Toplumu çeşitli yönleriyle araştırma ve incelemeyi amaçlayan, siyasal yaklaşım ve kaygıları bilimsel çalışmanın önüne koymayan gelişkin bir yayın yaşamına bugün bile ulaşmış değiliz. Belirli bir alanla kendisini sınırlayan, tekbaşına tarih, edebiyat, arkeoloji, etnoğrafya, gençlik sorunları, kadın sorunları vb. konulara ilişkin periyodik yayınlara -yeni yeni ortaya çıkan bir iki örnek dışında- rastlamak olanaksızdır. Politik yayın organlarının, her şeyi politik perspektif ve işleyişle sınırladıkları, başka görüş ve düşünceden insanların ürünlerine kapalı oldukları artık herkesin malumudur. Basın yayın yaşamımızın gelişim seyri kısaca böyle. Oysa geline bu evrede birçok konuda olduğu gibi basın yaşamımız konusunda da yeni ve ileri örneklerin ortaya çıkması, çağdışı tutum ve alışkanlıkların terk edilmesi bakımından koşullar bir hayli olgunlaşmış bulunuyor.

Bu durum karşısında, Şubat 1988'de yeni ve daha gelişkin bir anlayışla ilk sayısı çıkan dergimizin nasıl bir yayın dünyasına ayak bastığını, ne türden alışkanlık ve güçlüklerle cebelleşmek zorunda kaldığını tahmin etmek güç olma-

sa gerek. Berhem, *Berhem'in Yolu ve Uğraşı* başlıklı çıkış yazısında (*Berhem*, Şubat 1988, sayı 1) konumunu ve onu çıkaran kişilerin üzerinde birleştikleri yayın politikasını şu sözlerle açıklıyordu:

"Adının hemen altında belirtildiği gibi, *BERHEM*, bir "toplumsal ve kültürel araştırma" dergisidir. Uğraşı alanı da tümüyle Kürdistan kültürü, Kürt ulusunun oluşum ve gelişim süreçlerini kucaklayan olay ve olgulardır. İlerici ve demokrat tutumlu bir yayın organı olarak o da bu ilk sayısıyla toplumsal ve kültürel çalışmalarına başlamış bulunuyor. Tek dileği ve amacı seçtiği alanda önüne koyduğu görevin üstesinden gelmek ve başarılı ürünlerin ortaya çıkmasına katkıda bulunmaktır. O ne bir siyasal parti ve grubun yayını ve ne de siyasal bir yayın organıdır. Bununla birlikte onun temel atıcıları ve sorumluları, siyasal çalışma ve örgütlü savaşımın önemini ve önceliğini asla küçümsemiyor (...) Yine bizler, siyasal ve kültürel girişimlerin birbirinden uzak olmadığı, birinin diğerini tamamlayıp güçlendirdiği, girift ve içtenice bağlarla oluşup geliştiği kanısındayız. Ancak bunlar bir ve aynı şeyler değil ve birbirine karıştırılmadan yürütülmeli."

Görüldüğü gibi Berhem, yüzyıla yaklaşan bir zaman boyunca sürdürülegelen bir yayın geleneğinden farklı bir konum ve anlayışla ortaya çıkıyor; siyasal çalışma ve örgütlü savaşımın önemini ve önceliğini asla küçümsemiyor olmakla birlikte, tümüyle Kürdistan kültürü, Kürt ulusunun oluşum ve gelişim süreçlerini kucaklayan olay ve olguları konu eden ve siyasal örgütlerden bağımsız bir toplumsal ve kültürel araştırma dergisi olarak çalışmalarını sürdürmek istiyor. Aynı zamanda dünyamızda görülen hızlı değişim, insanlığın düşün, beğeni ve değer yargılarında kendini gösteren yetkinlik; siyasal partilerin doğrudan denetiminde süren yayın, bilim ve kültür etkinliklerinin yuvarlandığı çıkmaz, hatta mi-yadını doldurmak üzere olduğu -ki şimdilerde artık tarihe karışmıştır- yönündeki kaniyi güçlendiriyordu.

Yine 12 Eylül 1980 darbesinden sonra yurtdışına çıkan aydınlarımızın büyük bir kısmı siyasal partilerinden ayrılmış, ürün ve düşüncelerini yayımlayabilecekleri bağımsız bir yayın organı arayışı içindeydiler. Kısacası Berhem gibi "Kürdistan kültürü, Kürt ulusu ve ülkedeki ulusal azınlıklarla ilişkili, bilimsel bir anlayışla kaleme alınmış, ilerici ve demokratik bir öz taşıyan araştırma ve incelemelere -yazarının kimliğini önemsemeden- sayfalarını açmak ve bu ürünleri okuyucuların beğenilerine sunmak ereğiyle yayın yaşamına başlayan" (*Berhem*, Şubat 1988, sayı 1, agy.) bir yayın organına açıkça gereksinim duyuluyordu. Aradan geçen yaklaşık 4.5 yıllık Berhem dergisi deneyimi, yayın çizgimizin uygun bir biçimde saptandığını, toplum gerçeğimizle çakışan bir yayın anlayışının ortaya konulduğunu açıkça göstermiştir. Siyasal görüşü ne olursa olsun yazdıkları "... yeter ki Kürdistan kültürünün belirli bir yanına ışık tutsun, Kürt toplumunun eski ve yakın tarihini, toplumsal yaşamının değişik yanlarını işleyip sunsun, yurtsever güçler arasında kısır ve yararsız polemiklere yolaçıcı bir yapıda olmasın, bizce yayınlanmamaları için ayrıca bir neden yoktur" (*Berhem*, Şubat 1988, sayı 1, agy.). anlayışıyla bir çok aydın ve yazarımızın ürünlerine sayfalarını açtı ve açık tutmaya devam ediyor.

Berhem dergisi okuyucuların eleştiri ve önerilerini hep açık yüreklilikle karşılamış, onlardan yararlanmış, hatta eleştiri yazı ve mektuplarının azlığından şikayetle bu konudaki çabaların daha da yoğunlaştırılmasını dileyen duyurular yayımlama yoluna gitmiştir. **Berhem'in Yolu ve Uğraşı** adlı çıkış yazımızda bu konu şu sözlerle dile getirilmiştir:

"Açıktır ki insanoğlunun hiç bir eylemi eleştiri ve özeleştiri-
riden bağımsız değil ve bunlara kulak tıkayarak gelişemez.
Eksikler ve yanlışlar da tıpkı doğrular gibi etkinliklerin önem li
bir yanını oluşturlar. Bu nedenle yararlı ve gelişkin bir
uğraş için eleştiri temel ve yapıcı bir ilke olarak her zaman o l
malı, anlamına ve amacına uygun bir biçimde özenle işle-
melidir..."

Berhem'in ülkede yayımlanmaya başlaması nedeniyle süregelen yayın çizgimizin bir kez daha ana hatlarıyla açıklanmasında yarar görüldü. Redaksiyon üyesi arkadaşımız M. Düzgün imzasıyla yazılan **Berhem Yeni Bir Evreye Girererken** yazısında, uğraşımızın dayandığı temel ilke ve düşünceler bir kez daha ve en açık biçimiyle kamuoyuna sunuldu. Bu yazı dikkatle incelendiği zaman, başlangıçtaki yayın politikamızın ülkedeki yayın çalışmalarımızda da aynen ve özenle korunup sürdürülmeye çalışıldığı kolaylıkla görülecektir.

Berhem'in ülkede çıkmasından sonra kimi kişi ve çevrelerin, dedikodu düzeyinde sürdürdükleri karalama, yakıştı-
ma ve propagandaların dozunu daha da arttırdıkları göz-
lemlendi. Berhem yöneticileri olarak bunlara cevap verme
gereğini duymadık ve belki insafa gelip bir yerde dururlar
sandık. Bunlardan bazıları -belki bizim sessiz kalışımızı bir
zaaf sanarak- sürdürdükleri olumsuz propagandanın bir
bölümünü, yazılı düzeyde açıklayarak bizi kendilerini ciddiye
almaya zorladılar. Bu tür yazıların içeriği, üslubu ve **zorlama
istidlaller** yoluyla ulaştıkları kehanetlerin düzeyi ne olursa
olsun daha ciddi bir tutumu yansıtır. Berhem Redaksiyo-
nu olarak bu ve kaynağı bizce iyi bilinen diğer propaganda
ve yakıştırmaları birarada yanıtlamanın daha uygun olacağını
düşündük. Bize yöneltilen sözlü dedikodular bir yana,
sözkonusu eleştirileri şu noktalarda toplamak mümkündür:

1. Zazalar'ın ayrı bir ulus, Zazaca'nın ayrı bir dil olduğu görüşü.
2. Alevi sorunu konusundaki tutumumuz.
3. Kirmancki ya da Zazaca Alfabe konusu.
4. Dergide yapılan ilan ve reklamlar.

1. Zazaların ayrı bir ulus, Zazaca'nın ayrı bir dil olduğu görüşü:

Bu görüşün bize ait olmadığı, bizim tarafımızdan savunulmadığı ve de "yakın çalışma arkadaşlarımız içerisinde" olup da "Zaza-Kürt ayırımını çok katı biçimde savunan" hiç kimsenin bulunmadığı herkesçe biliniyor. Berhem yöneticileri ve çalışanları siyasal planda biraraya gelen, farklı görüş ve inançlara karşı hoşgörülü ve demokrat kimselerden oluşuyor. Bir kimse siyasal planda ne düşünürse düşün -

sün, hangi partiye mensup olursa olsun, yeter ki belirlenen yayın ilkelerine sadık kalsın ve yayını kendi siyasal düşünce -
lerinin tekeline sokma çabası içine girmesin, ilerici kural ola-
rak biz bu nitelikte herkesle çalışabiliriz. Kaldı ki "yakın
çalışma arkadaşlarımız içerisinde" değişik siyasal görüşlere
sahip insanların bulunması bizce garip bir görünüm arz et-
mez. Ayrıca, basın dünyamıza kazandırmaya çalıştığımız en
önemli geleneklerden birinin de bu olduğu kanısındayız.
Zazaların ayrı bir ulus olduğunu ileri süren kimselerin tutmu-
nu doğru bulmamakla birlikte, bu insanlara karşı hiçbir za-
man düşmanca bir tavır içine girmeyi düşünmedik.
Bazılarının öteden beri yapageldiği gibi kimseyi ajan, pro-
vokatör olarak suçlamayı gerçekçi bir yöntem olarak
değerlendirmiyoruz. Bize kalırsa yapıcı olmadığı çoktan
anlaşılan tutum ve politikalarından artık herkes kaçınmalı.
Başka görüş, düşünce, inanç ve anlayışa sahip kişi ve
örgütlerle aynı toplum içinde ve birlikte yaşamayı kabul et-
meli. Bize aykırı gelen hemen her şeyi düşmanın marifeti
sayıp onun başarı hanesine yazmanın kolaycı bir yaklaşım ol-
makla kalmadığı, topluma ve genel mücadeleye çokça zarar
verdiği artık aklbaşında herkesçe kabul ediliyor. İnsanları
karşılıklı etkileşime açık tutan, serbestçe düşünme ve
yargıda bulunmaya yönelten yol ve yöntemlere ağırlık ve-
rilmeli. Güç, ama doğru ve yapıcı olan budur bizce.

Yayın politikamız son derece açık olduğu halde, daha ilk
sayıdan, yani 1988 Şubatı'ndan itibaren belirli çevrelerce
aleyhimizde çeşitli dedikoduların yapıldığı, Zazaca (Kırman-
ci, Dimili) yazmamızın uluorta eleştirildiği, "Dersim Adet ve
Töreleri"ni Kirmancki olarak yayımlamamızın ne anlama gel-
diği yolundaki türlü kehanetler kulağımıza gelmeye başladı.
Ve her gün Berhem'e ömür biçilir oldu: Bu dergi yaşamaz,
bir-iki sayı sonra kapanır. Bir-iki adamlar, arkalarında örgüt
kök!.." Örgüt veya siyasal partinin oluşumunu ve işlevlerini
kavramakta güçlük çeken bazıları, tek tek insanların güçlerini
çeşitli girişimler çerçevesinde birleştirerek periyodik bir
yayın organı çıkarıp yaşatabileceklerine inanmıyor, özgü -
venden yoksun oluşlarını bu biçimde dışa vuruyorlardı.

Ulusumuzun son derece etkin, önemli ve en azından
diğer kolları kadar saygın bir kesimini oluşturan Zazaların
(Kırmanclar da içinde), dil ve kültürleri karşısında kimi çev-
relerin içine düştükleri korku ve rahatsızlıkları anlamak zor ol-
madı. Dedikodu düzeyinde seyreden bu tür çabaları, Re-
daksiyonumuzu bölmeye yönelik sinsice girişimler izledi.
Bunları alışılmamış bir anlayış ve henüz yeni yayın yaşamına
başlamış bir dergiye karşı beliren karmaşık duygu ve te-
reddütlerin ürünü sayıp ciddiye alma gereğini duymadık.
Sübjektif tutum ve yaklaşımları bir yana bırakırsak, olayın iki
yönlü yanlış değerlendirmeler içerdiği, karşılıklı hataların
işlendiği açıkça görülür. Berhem'in Türkiye'de yayımlanan
2.sayısında (Nisan 1992) bu durum şu sözlerle dile getirili-
yordu:

"Berhem yayın dili olarak Türkçe, kimilerinin ayrı ayrı diller
ve kimilerinin de Kürtçe'nin lehçeleri olarak adlandırdıkları
Kirmancki(Zazaca, Dimili) ve Kurmancki(Kirdaski)'yi benimse-
miştir. Kuşkusuz bu yöndeki tartışmalar ve belirlemeler biz
Berhem çalışanları tarafından da ilgiyle izlenip değerlendiril-
yor. Yayın organı olarak, politik istek ve kaygıların etkisinde
gelişen iki tutumdan birini yeğleyip diğerine karşı olmak gibi

bir seçenikle karşı karşıya bulunduğumuz kanısında değiliz. Kimilerinin dili ulusal birliğin tek ve belirleyici ögesi gibi görüp ulusal birliğin ha-tırı için dilbilimsel kriterleri bir yana atmasına; bazılarının da sosyal ve tarihi faktörleri gözardı ederek dilbilimsel kriterleri önemser gibi görünüp bunları ayrı bir ulus olduklarını kanıtlama yönünde kullanma niyetlerine, bilimsel bir yayın organının taraf tutup destek olması beklenmemelidir..." (Berhem, Nisan 1992, s. 1, agy.)

Kimi örgüt ve kişilerin Zazalar ve Zazaca karşısında son derece hatalı bir tutum içine girdikleri, işi ağır suçlamalara varıran düşmanca bir politika izledikleri açıkça gözlemleniyor. Bu çevrelerin daha çok sözlü olarak önesürdükleri düşünce ve yaklaşımları şöyle:

1. Kurmanci ve Soranca'dan sonra Zazaca'nın da yazı ve edebiyat dili haline gelmesi önlenmelidir. Doğallıkla Gorani, Lori ve diğerleri için de bu yapılmalı. Zaza folkloru derlenebilir; ancak öykü, şiir, roman gibi edebi türlerde yazı yazılmamalı, özgün eser verilmemelidir. Bu iş sadece Kurmanci ve Soranca'ya bırakılmalı. Çünkü Kürtçe diye adlandırılan dil, bu iki lehçe arasındaki güçlü bağlara dayanmakta ve onunla güçlenmektedir.

2. Zazaların ayrı bir ulus, Zazaca'nın ayrı bir dil olduğunu önesürenler, düşmanın hizmetinde veya düşmana hizmet eden kişilerdir...

Peki Zazaca, Gorani, Lori ne olacak? Tıpkı Kurmanc ve Soranlar gibi bir Zaza, Goran ya da Lor çıkıp kendi anadilinde edebiyat yaparsa, başına üşüşüp "aman yapma, birliğimizi bozacaksın! Sen düşmanın adamısın" mı denilecek? Gelecekteki görüşe göre bunlar Kürtçe'nin lehçeleri sayıldığı halde, içine düşülen bu kaygı ve korkular neden? İster dil isterse lehçe olsunlar, bunlar Kürdistan kültürünün zenginlik kaynağını oluşturan başlıca gözelerden değil mi? Anlaşıldığı kadarıyla sözkonusu tutumun sahipleri ya savundukları tavrın ne anlama geldiğini, ne gibi sonuç ve istifhamlara yolaçacağını kestiremiyor ya da ülke ve ulus gerçeğimizle bağdaşmayan zoraki, iradeci ve ham milliyetçi dürtülerle soruna yaklaşıyor ve de kolaycı yollardan çeşitli lehçelerden kurtarılmış, tek dilli ve tekdüze bir ulus yaratacaklarını sanıyorlar!

Dünyanın gidişatından ve Kürdistan gerçeğinden biraz haberi olan herkes kolaylıkla bilir ki, Kurmanclar ve Soranlar dışında kalan Zaza, Lor, Goran ve diğerleri, sahiboldukları kültür ve toplumsal değerler bakımından şu ya da bu oranda baskı altında tutularak, dilsel ve kültürel atılım ve gelişmeleri önlenerek ne Kürt ulusunun birliği sağlanır ve ne de birleşik bir Kürtçe'ye ulaşılır. Olsa olsa varolan birliktelikler de bir an önce dinamitlenip yokedilir bu yolla. Tarihin geçmişte kalan belli dönemlerinde bir hükümdarın kalkıp şu ya da bu lehçeyi veya dili resmi dil olarak buyurduğu, diğerlerine kapıyı zorla kapatıp yasaklarla işi halettiği zamanların bugün düşünüyü bile görmek mümkün değil! Kuşkusuz bizim halkımız da bu dünyada yaşıyor; yüzyıllardan beri özgürlüğü için mücadele ediyor, dilini ve kültürünü kimseye bağışlar mı hiç? Hem sonra insanın kendi anadilinde düşünüp yaz-

masının güzelliği, tadı ve sorumluluğu bu denli kavranmışken, her ne adına olursa olsun insanları bundan mahrum etmek kimin haddine! Gerçekte özgürlük salt toprak ve pazar üzerinde egemenlik kurmak değil, en başta dil, kültür, inanç gibi özünde ulusal ve demokratik hak ve özgürlüklerin kazanılmasından geçer. Zaza, Goran, Lor ve diğerleri çaba gösterip dillerini geliştirir, edebiyat yapıp ürün verilerse hangi Kürt, ne adına onlara engel olabilir? Açık ki herkes gibi bu kardeşlerimizin de kendi dil ve kültürlerini özgürce koruyup geliştirme hak ve sorumlulukları var. Özgürlüğe gereksinimi olanlar ne kimseyi bekler ne kimselerden izin alırlar.

Berhem çalışanları olarak bizim açımızdan Kurmanc, Zaza, Soran ve diğerleri arasında ayırım yapmak, kimilerini yok saymak, birini diğerinin güdümüne sokup eritmeye çalışmak akıl kârı bir politika değil. Ortak bir Kürtçe olmadığına göre, Kurmanci ve Sorani'nin özgürce gelişme olanaklarına kavuşacağı, Dımlı, Gorani ve Lori'nin yasaklanacağı bir ülke tasavvur etmek bile sıkıntı vericidir. Geleceğin Kürdistan'ında bütün bu kesimler, dil ve kültürlerini kardeşçe ve eşitlik temelinde, kendi özgür iradeleriyle ve serbestçe geliştirme hak ve sorumluluklarını engelsiz yerine getirmeli. Herbirinin kendi okulları, dil ve kültür kurumları, kitle iletişim araçları, her türlü yayınları olmalı ve her bakımdan demokratik bir ortamda özgürce gelişme olanaklarına kavuşturulmalıdır. Bu ise federatif ya da kendi içişlerinde bağımsız ve özerk bir yapılanmadan geçer. Bir ulusun kendi bünyesi içinde federal bir örgütlenmeye gitmesi, kimseye garip gelmemeli. Bizim ülke ve ulus gerçeğimiz bunu zorunlu kılıyor! Kaldı ki federal yapılanmanın ilk uygulayıcısı biz olmayacağız ve dünyamızda bunun birhayli seçkin örnekleri var. Önemli olan her kesimin kendi dil ve kültürünü özgürce geliştirebileceği bir anlayışın benimsenip yerleştirilmesi, uygun çözümlere açık bir politikanın izlenmesidir. Ancak her kesimin dilini, inanç ve kültürünü serbestçe geliştirmesi sonucu ortaya çıkacak yeni değerler; ortak ekonomik, sosyal ve diğer yoğun ilişkilerin uzun vadede kaydedeceği gelişme ve doğuracağı olanaklar sayesinde yeni bir takım açılımlar gerçekleşme şansı bulabilir. Berhem dergisi sorumluları olarak yıllardan beri bizim genel kanımız bu olmuş ve yayın politikamız bu yönde sür - müştür.

Bizim hesabını veremeyeceğimiz hiç bir "flörtümüz" olmamış, gizli-kapaklı şeyler peşinde değiliz. Biz yayınlı uğraşırız ve bu uğraşımızı hakkıyla yürütmeye çalışırız. Ayrıca bazılarının yaptığı gibi, artık modası geçmiş taktiklerle kimsenin olumlu çabasını bozucu herhangi bir yeltenişle bulunduğumuzu hiç kimse kanıtlayamaz. Kimden ve nereden gelirse gelsin olumlu her şeyin yanında, kötünün de hep karşısında olduk.

Sorunlara çözüm aranırken önce olgunun kendisi, oluşumu, konumu ve çevresindeki diğer olgularla olan etkileşimi gözönünde tutulur. Niyetse sübjektif bir şeydir ve belirli bir ölçüsü yoktur. Politika, yapılmayan ve söylenmeyen şeyleri tahminle zaman geçiren dervişlerin işi değil artık. Mümkün olanı yapma sanatı olarak politika, somut olgu ve olaylara dayanır günümüzde. Bu nedenle sorunun çözümü kendi içinde ve eşyanın doğasında aranmalıdır. Bunun dışındaki yaklaşım ve zoraki yöntemlerin istenilen sonucu vereceğini sananların başarı şanslarının olduğunu, ulus ve

toplum gerçeğimize çağdaş, insani ve demokratik çözümler getirebileceklerini hiç sanmıyoruz.

Kanımızca bir kısım kişi ve çevrelerin *Kürtçe* ya da dil olayına bakışları hatalı ve gerçekçi olmayan bir yönde geliyor. Bir kez dil çok önemli olmakla birlikte bazı koşullarda bir ulusun tek ve belirleyici ögesi olmayabilir. Ve bu en çok da Kürtler için geçerlidir. İster birer lehçe ister birer dil olarak nitelensin, insanlarımızın milyonlarla ölçülebilen kesimlerinin (Kurmanç, Soran, Zaza vb.) dilsel planda birbirleriyle anlaşamadıkları bir gerçektir. Ancak bu, insanlarımızın aynı ulus ve ülkeye mensubolma bilincinin oluşmasını engelleyememiş, sırf dildeki farklılaşma yüzünden ayrı birer ulus oldukları sonucuna götürmemiştir. Bizce her şeyden önde tutulması gereken ortak koşul, belirleyici öge bu olmalıdır. Yoksa bazı dil, kültür ve düşünceleri afroz edip yasaklayarak, birini diğerine üstün ve önde tutarak olumlu bir yere varılamaz.

Kimi kişi ve çevreler, lehçelerden sözcükler alıp harmanlayarak *birleşik* bir dilin oluşturulabileceğini sanıyor, bir an önce tek dile kavuşup rahata ermek için de zorlama yöntemlere yönelim gösteriyorlar. Bu boşunadır ve dili bozmaktan başka bir işe yaramaz. Bu yolla ne bir dil ve ne de *birleşik bir dil* elde edilebilir. Çünkü diller; insanların doğa ve birbirleriyle ilişkilerinin ekonomik, sosyal, kültürel, tarihi ve her bakımdan karmaşık koşullar içinde ve bin yıllar boyunca oluşup gelmiş bugüne. Tabii fizik, kimya vb. sembollere dayalı uzlaşımli dillerden değil, halkların konuştuğu dillerden sözediyoruz. Bizce siyasal bir devletin kurulmasından ve de uluslaşma sürecinin istenilen düzeyde olgunlaşmasından sonra da Kurmanci, Zazaki, Sorani, Lori ve Gorani olmaya devam edecektir. Edebiyatları ve değişik kültür ürünleri de...

Birçok konuda olduğu gibi genel olarak dile ilişkin de ciddi, kapsamlı araştırma ve incelemelere ihtiyaç var. Geleneksel yargı ve kabullenmelerin artık yetmediği, bu alandaki soruları yanıtlayamadıkları açık. Batılı düşünür ve gezginler tarafından yapılan incelemelerin önemi küçümsemekle birlikte kimilerince kuşkuyla karşılandıkları ve giriştikleri genellemeleri haklı kılacak geniş bir araştırmanın ürünü olmadıkları yönünde eleştirildikleri biliniyor. Ne yazık ki bu kaynaklar bile şimdiye kadar, insanlarımızın anlayabilecekleri dillere çevirilip derli toplu bir biçimde yayımlanmış değil.

Sonuç olarak dile ilişkin yaklaşımlar genellikle yüzeysel yargılara dayanmakta, sorun daha çok politik düşünce ve yaklaşımlardan ileri gelen hazımsızlık ve ağır suçlamalar düzeyinde seyretmektedir. Berhem'in ülkede çıkan 1. sayı -sında "Yayın organı olarak, politik istek ve kaygıların etkisinde gelişen iki tutumdan birini yeğleyip diğerine karşı olmak gibi bir seçenekle karşı karşıya bulunduğumuz kanısında değiliz" biçimindeki belirlememiz tam da bu durumu özetlemektedir. Gerek Zazaca'yı Kürtçe'nin bir lehçesi gerekse başka bir ulusun dili olarak görenler, bilimsel araştırmalara yönelecekleri yerde, slogan ve yakıştırmalarla yetinmekte. Aradığını bulamayan bazı okuyucularımız da, bizzat bizim gerekli araştırmaları yaptırmamızı istiyor ve bir kalem darbesiyle her şeyin yoluna gireceğini sanıyorlar. Bize kalırsa araştırmalar sorunun çözümü bakımından kuşkusuz büyük bir rol oynar, ancak sorunları ele almada kullanılan an-

layış ve yöntem çok daha önemlidir bu aşamada.

2. Alevi sorunu:

Berhem dergisi olarak kim olursa olsun bütün insanların dinsel inançları karşısında saygılı olmaya, değişik inançlara mensup kişi ve toplulukların kendi inançlarının gereklerini, hiç bir zorlamayla karşı karşıya kalmadan ve serbestçe yerine getirmeleri hakkını savunmaya özen göstermekteyiz. Bizim yayın politikamız bakımından herhangi bir din ya da mezhebin bir diğerinden farkı yoktur, olamaz. Biz soruna yayın alanı olarak benimsediğimiz Kürt toplumu ve *Kürdistan kültürü*'nün oluşup gelişmesine etkide bulunan olay ve olgular açısından bakmakta, bugünkü kültürel ve toplumsal değerlerimizin anlaşılıp kavranmasına büyük önem vermekteyiz. Zerdüştlük, Babekilik, Manicilik, Kızıl-başlık, Sünnilik, Hristiyanlık, Müslümanlık ve diğerlerine ilişkin araştırmalara yer ve önem vermemiz bundandır. Ayrıca Kürdistan ve Kürt gerçeğine bakıldığında, hem etnik hem din ve dinsel inançlar bakımından son derece renkli bir mozayikle karşı karşıya bulunduğumuz rahatlıkla görülebilir. Bu gerçeği oluşturan ögeler, bağ ve bağlantılar bizi yakından ilgilendirir. Bunların oluşum ve gelişim süreçleri, tarihsel yapılanmaları, birbirine etki ve tepkileri anlaşılmadan ve de varolan gerçekler kabul edilmeden; ne *Kürdistan kültürü*'nün içeriği ve karakteristikleri, ne de şimdi ve gelecek konusundaki tasarımlarımız kavranıp gerçekleştirilebilir. Bizim soruna ilimiz bu noktada başlıyor.

Ne yazık ki Kürt basını çeşitli nedenlerle, belki de çeşitli tepkilerden çekindiğinden bu tür konulara ve Alevi sorununa olması gereken düzeyde yer ve zaman ayırmamıştır. Kuşkusuz bu önemli bir eksikliktir ve giderilmeye çalışılmalıdır.

Alevilik de toplumumuzun önemli gerçeklerinden biridir. Kürtlerin önemli bir kesimi Alevi'dir. Bunlar, Sünni İslam'ı kendilerine paravan yapan egemen güçlerin ağır baskı, kıyım ve çeşitli ithamlarına rağmen varlığını, geleneksel inanç ve felsefelerini büyük ölçüde korumayı başaran direngen bir kesimi oluşturmurlar. Koçgiri ve Dersim (1937-38) gibi büyük isyanları gerçekleştiren, tarih boyunca çoğunlukla ilerici düşünce atılımlarından yana olmuş, faşist ve gerici güçlere karşı daima demokrasi ve laiklikten yana bir tutumu izlemiş saygın bir topluluğumuzun inancındır Alevilik.

Aleviler, Emevi, Selçuklu, Osmanlı gibi baskı ve zulüm saçan devletlerle uzlaşma yoluna gitmemiş, onlara karşı hep direnmişler. Sultan Abdülhamid'in Sünni Kürt Beyleri'yle kurduğu karmaşık ve uzlaşmacı ilişkilerin dışında kalmış, Güney'de Yezidiler ve Kuzey'de Dersim Kızılbaşları o dönemde de Kürdistan'ın direniş ocakları olmayı başarıyla sürdürmüşler.

Cumhuriyet dönemindeyse formel olarak din devleti olmaktan çıkmış, bu kez din adı altında Sünni mezhepler devletin denetimine alınıp devletin dini yine korunmuş; Aleviler, Yezidiler, Müslüman olmayan ve herhangi bir dine bağlı olmayan diğer kişi ve toplum kesimleri baskı altında tutulmaya devam edilmiştir. *Laiklik* kavramı Türk Anayasaları'na girdiği halde, diğer inanç topluluklarından ve inanmayanlar-

dan alınan vergiler, devlet dini olarak seyrine devam eden Sünniliğe ait dini kurumlarının yapım, onarım, personel, eğitim vb. giderlerine fütursuzca harcanmıştır. Kısacası laiklik hep sözde kalmış, devlet taraf tutmaktan bir türlü vazgeçmemiştir. Üstelik 12 Eylül 1980'den sonra, tarihinin hiç bir döneminde devletten kendilerine cami yaptırması yönün de herhangi bir talepte bulunmayan bu kitlenin yüzde yüze yakın bir yoğunluğa sahibolduğu Dersim'de devlet eliyle ve zorla camiler yaptırılmıştır. Ne yazık ki seslerini yükseltmesi beklenen bazı çevreler, bu olay karşısında kafalarını kuma gömmeyi yeğlediler. Kürt Aleviler, bugün de ulusal, sınıfsal ve dinsel inanç bakımından üçlü bir baskıyla karşı karşıya yaşamaktadırlar.

Biz bu olayın dün ve bugün iyice anlaşılıp kavrandığı, gerek siyasal gerek kültürel etkinlikler planında uygun bir tutum ve politikanın benimsenip yürütüldüğü kanısında değiliz. Kürdistan'da yaşayan Yezidi Kürtleri'nin devlet baskısının yanısıra bizzat Sünni Kürt kardeşlerinin de baskıları sonucunda çoğunlukla Kürdistan'ı terkedip Avrupa ülkelerine yerleştikleri herkesçe biliniyor. Asuri, Süryani, Ermeni vb. Hristiyan topluluklar için de durum böyle! Kürt Aleviler'e yönelik haksızlıklar, horlama ve aşağılamalar hala sürüyor. Devletin din konusundaki laikliğe aykırı tutum ve politikaları karşısında "Din afyondur, biz onunla uğraşmayız!" deyip bu alandaki baskı ve haksızlıkları bilinçli olarak görmezlikten gelen *ince* politikalar ve de sonuçları artık herkesçe iyi biliniyor.

Bir yayın organı olarak bu konuda üstümüze düşeni tam olarak yaptığımız kanısında değiliz. Bu konuyu irdeleyen bilimsel yazı ve araştırmalara yeteri kadar yer ayırmamız gerektiğini biliyoruz. Bununla birlikte bugüne kadar Alevi inanç ve felsefesi konusunda yazılanlar, çoğunlukla Kürt Aleviler'in koruyageldikleri inanç farklılıklarından haberi olmayan ya da öyle görünmeyi yeğleyen kimseler tarafından kaleme alınmış, bu saha her şeyi Ortaasya ve Şamanizm'e bağlayan birçok Türkçü ve Turancı kimseye terkedilmiştir. Oysa Kürt Aleviler'in inanç ve felsefeleri ağırlıklı Zerdüşť öğretisinden kaynaklanan pekçok düşünce, inanç, töre ve geleneği bağ- rında taşıyor. Sorunun bu yanının Kürdistan kültürünün oluşum ve gelişim süreçlerinin incelenip aydınlatılması bakımından ciddi bir öneme sahibolduğu kanısındayız.

Kürdistan'da Sünni (daha çok Şafii) mezhebi ağırlıklı olmakla birlikte Şii, Alevi, Ali İlahi inancının yanısıra çeşitli dinlere mensup renkli bir mozayığın varlığı herkesçe biliniyor. Gelecekte bu konunun da ciddi bir çözüme kavuşturulması ve şimdiden başlayarak kitlelerin uygun çözüm doğrultusunda aydınlatılıp hazırlanması siyasi hareketlerin başta gelen görev ve sorumluluklarından biridir kanımızca. Bununla birlikte geleceğin Kürdistan'ı her bakımdan **demokratik ve laik esaslara dayalı bir yönetimi, devletin dinler ve dinsel inançlar karşısında tarafsız kalmasını olanaklı kılan bir biçimlenmeyi zorunlu kılıyor**. Aksi halde bu sorun birliğin ve birlikte yaşamının önünde ciddi bir engel oluşturacaktır.

Sorunlar sahip çıkılarak ve sorumluluğun gereği yapılarak çözülür. Gerçekleri görmezlikten gelmek ve bazı sorunları tabulaştırıp tartışma ortamından soyutlamaksa, işi altın- dan çıkılmaz bir mecraya sokmaktan başka bir şeye yaramaz.

Biz soruna böyle bakıyor, Alevi ve diğer inanç sahibi topluluklar üzerindeki gerici, anti-demokratik ve insanlık dışı baskı ve uygulamalara bir an önce son verilmesi için herkesi göreve çağırıyoruz. Bu Berhem'in sahibi, Redaksiyon üyesi ve çalışanlarının bir kısmının Alevi inançlı ailelerden gelmelerinden kaynaklanan bir tutum değil, aksine demokrat ve ilerici insanlar olmanın bir gereğidir. Hal böyleyken çeşitli çevrelerin, bu konuya alerjisi olan toplum kesimlerini kışkırtmak için yürüttükleri bizim *Alevicilik* yaptığımız yolundaki dedikodular gerçek anlamda bir sorumsuzluk eseri olmaktan öte bir anlam taşımazlar. Biz yine de herkesi sorumlu davranmaya, demokrat ve ilerici insanlar olarak baskının her türüne karşı çıkmaya çağırıyoruz.

2. Alfabe sorunu:

Berhem'in ilk sayısının yayımlandığı Şubat 1988'de, daha çok teknik nedenlerle benimsemek zorunda kaldığımız Kurmanci alfabesinin - *ki* ve *i* harfleri yerine sırasıyla *i* ve *î* harfleri kullanılıyor- sözkonusu harfler bakımından değiştirilmesi kararlaştırıldı. Bunun dışında başka herhangi bir değişiklik yapma gereği duyulmadı.

Kirmancki (Zazaca, Dimili) alfabesi de ilkin *ı* ve *î* harf değişiklikleri bakımından düzenlendikten sonra, *û* harfinin (yani uzun *u*) Kirmancki'de olmadığı, *û* ve *Xx* (Türkçe'deki *ğ*ye, Batı dillerindeki *Gh* sesine yakın) seslerinin bağımsız birer harfin kullanılmasını gerektirecek derecede fazla oldukları düşünülerek, sözkonusu harflerin kullanılagelen alfabeyle ilave edilmesi sonucuna varıldı. Bazıları *û* sesinin Kirmancki'de bulunmadığını, *û* ve *Xx* seslerinin çokça olduklarını belirtmemize gereğinden fazla içermiş, bir anda Kurmanci ile Zazaca arasına ciddi bir ayırım koymak istediğimiz sonucuna varmışlar. Bazı fobilerin insanları gülünç durumlara düşürdükleri bilinmiyor değil, lakin bu kadar fazla! Bir kez *û* harfinin bu denli büyük hikmetleri yoktur ve yeni bir ulus duyurusunda bulunmaya gücü yetmez! Bazılarının derdi başka da olsa, kamuoyunun önüne ciddi kanıtlarla çıkmak gerekmez mi? Türkler Latin Alfabesi'ni Batı'dan, *û* harfini de Almanlar'dan almışlar. Kaldı ki Celadet Bey de Kürtçe'nin Latin Alfabesini oluştururken koşullar gereği ve akıllıca bir tutumla Türkçe alfabeden, insanları-mızın edindikleri okuma-yazma alışkanlıklarından yararlanmış; ancak Kürtçe ortadan kalkmış ne Kürtçe Türkçe'ye yaklaştırılmış ve ne de Kürtler Türkleşmişler. Sözkonusu mantığın sahibi eleştirici Bay da dahil-, Türkçe'de kullanılan *ı* ve *î* gibi harfleri, birçok karşı görüşe rağmen yıllardan beri kullanmaya devam ettikleri halde, bugüne kadar kimse çıkıp *bu baylar Kürtler'in defterini dürüyorlar* demedi, demez de. Çünkü bu tür şey- lerle ne Zazalar ayrı bir ulus olur, ne de bazı kendi kendisiyle başı dertde kimselerin bize yönelik kehanetleri gerçekleş- me olanağına kavuşur. Aksine insanlarımızın **Türkçe okur- yazar olma gerçeğini gözönünde tutarak kendi dillerini en kısa zamanda ve daha kolay nasıl öğrenebileceklerinin yöntem ve olanaklarını bul- maya çalışmalıyız**. Biz ne Türk alfabesindeki Latin harfle- rini alıp kullanmaktan ne *û* harfinden korkuyoruz! Kaldı ki

kimsenin alfabetesini değiştirmiş de değildir. Yapılan Kırmanci'deki bir sesin Latin Alfabetesi'nden alınan bir harfle karşılanmasından ibarettir. Dillerin oluşum ve değişim sürecini iyi bilmedikleri için kolay yoldan dilbirliğini gerçekleştirebilmelerini sanan bazıları ü ve x seslerinin Kırmanci'de olmadığını ileri sürmekle gerçekçi davranmıyorlar. Kürtlerin konuştukları dillerden bir parça haberi olanlar (Tabii Suriye Kürtlerinin Latin alfabesiyle yazdıklarını hala bilmeyen yazar ve redaksiyonlar değil!) belirli uyarlamalar yapılmadan Kurmanci alfabesinin Soranca ve diğerleri için kullanmanın da mümkün olmadığını iyi bilirler. Her şey bir yana sözkonusu sesler bakımından Kırmanci'deki duruma birkaç örnek verelim.

Üü sesinin olduğu bazı sözcükler:

cüye, cün, cüyine, cüab, şüye, şüane, şüye, lüye, süri, çü, dü, jür, düri, tü, dara tüye, tü kerdene, şütene, jü, jükek, şüalendi, hedüri...

Xx sesinin olduğu bazı sözcükler:

kıroxin, xar, xerb, mîxare, qewxa, cîxara, doxan, xeriv, xayz, axu/axü, axa, Daxbeg, xax, xaxi, xax kerdene, vatox, nasrox, danox...

Bizim Üü harfinin serüveni konusunda söyleyecekleri -miz de pek farklı değil. Kırmanci'de ü yoktur biçimindeki tespitimizi, "... kullanmayı düşündüğü Türkçe alfabedeki ü har fine yer açmak ve Zazaca ile Kurmanci'yi birbirinden uzaklaştırmak içindir" biçiminde değerlendirenler, hele bir de anadili Kırmanci olan bir aileden geliyorsa, kendilerini bu denli zorlamaktan kaçınmalı, gerçeği tersyüz etmekle bir yere varılamayacağını biraz daha açık görmeye çalışmalılar. Yoksa uzak olmayan bir gelecekte hangi yaklaşımın genel kabul göreceği, kimin "kof belirlemelerle" vakit geçirdiği elbette görülecektir.

Bu tür işleri yapanlar nereden ve kimden "yetki" alıyorlar bilmiyoruz, ama biz genellikle dilimizin sahibolduğu sesleri saptıyor, ona uygun düşen Latin harflerini özenle seçiyor ve ona göre hareket ediyoruz. Bu işler "yeni" icat da gerektirmiyor, kehanete varan zorlamalara başvurmaya da... Biz sırf Kurmanci alfabesinde Üü var diye Kırmanci alfabesinde de ille olsun anlayışını doğru ve gerçekçi bulmuyoruz. Buna rağmen bazıları kullanmak istiyorlarsa bir diyeceğimiz yok. Kaldı ki sorun bununla da bitmiyor...

4. İlan sorunu:

Berhem'in Türkiye'de yayımlanmaya başlamasıyla birlikte 3. sayfaya, yani Redaksiyonumuz üyelerinin adlarının bulunduğu sıranın alt bölümüne, renkli ve siyah-beyaz olmak üzere iki kısımdan oluşan bir de **ilan tarifesi** konuldu. Kural olarak, tarifiede yazılı ücreti ödeyen herkesin ilanı ilgili sayfada ve belirlenen puntolarla yayımlanmaktadır. Geçmişte yapılan parasız ilanlara ise artık son verilmiştir. Dergimizin 1. sayısında yer alan *Desmala Sure*'nin ilanı da bunlardan birisi-

dir. Şimdiye kadar bu türden birçok ilanın Berhem'de yer aldığı okuyucularımız yakından bilmektedirler. Türkiye'de çıkan birçok dergi ve gazetede her gün bir yığın ilan ve duyuruyla karşılaşılır. Örneğin Berhem'in ilanı *Özgür Gündem* gazetesinde yapıldı. Besbelli ki bu tür uygulamalarda, ne ilan veren ve ne de ilanı alan arasında siyasal yakınlık ve ideolojik paralellik aranır. Kural olarak bu temelde ticari bir ilişki -dir. Peki birçokları *Desmala Sure* dergisine ve onu çıkaran insanlara kızıyor diye ilanın almayalım mı? Berhem olarak bizim ilan politikamız yönünden böyle bir ayırım gözetmemiz için herhangi bir neden yoktur. Bizi eleştirenler, hatta kimilerinin doldurşa getirip uluslararası kurumlara göndertip, bizim için "Bunlar Kürtlere karşıdır" dedirttiği kimseler de dahil, sözkonusu tarifemizde belirtilen ücreti ödedikleri taktirde ilanlarını niçin almayalım?

Desmala Sure'de "övgü yağdırılan" yansa, Berhem'in ilk sayısından itibaren *Kırmanc, Kırmanciye, Kırmanci, Kırdaski* kavramları konusunda yaptığı tanımlamaların *Desmala Sure* tarafından da benimsenmiş olmasından ileri geliyor. Sözkonusu derginin Dersim halkına isim babalığı yapmaya kalkışmama, onu bizzat kendi adıyla çağırma yönündeki tutumu belirtilmeye değer bulunmuştur.

Özcesi gerek yazı seçimi ve yayına karar vermede, gerek ilan alıp vermede kişilerin kimliği, siyasal düşünce ve eğilimleri bizim için belirleyici önemde olmamıştır. Başka bir deyişle bizimle Kürt halkının düşmanları arasındaki belirgin hat dışında, kimselerle aramıza herhangi bir duvar örmeyi düşünmüyor ve bu tür tutumları doğru da görmüyoruz. Berhem gibi tarafsız bir araştırma ve inceleme dergisine yakışan da budur. En genel anlamda aynı yanda olanlar arasında dostça ilişkilerin kurulmasında son derece büyük yarar görmekteyiz. Bazıları bizi kendi çıkmazlarına çekmeye çalışırsun, bizse ne yaptığımızı ne yapacağımızı iyi ölçüp biçtiğimiz kanısındayız.

Bizim "sempati" ve "flörtlerimiz" konusunda birhayli bilgi sahibi olduklarını sayıp dökenler, onların Berhem Redaksiyonu'nu bölmek için sürdürmedikleri nafile "flörtlerin" bilmediğini mi sanıyorlar! Berhem çalışanları politik tercihleri bakımından son derece özgür davranma haklarına sahipler. Onları biraraya getiren Berhem'in gerçekçi olduğu kadar halkımızın çıkarlarını da özenle gözetmeyi bilen ilkeli yayın politikasıdır. Bizler ne kastlaşmış adreslerin, ne de gözleri bağlı müridan tekkelerinin üyeleri; bizde emek koymak istekle, çekilmek de yine özgür istektedir. Böyle olduğu içindir ki birhayli seçkin dostumuz, yüzlerce abonemiz ve binlerce okuyucumuz var. Ayrıca bizde ne istifa eden ne de istifa toplayan var!

Berhem çalışanları olarak kısır polemiklere girmekten özenle kaçındığımız, Berhem'i ve yazarlarını bu tür yararsız ve zararlı yönelimlerden dikkatle uzak tutmaya çalıştığımız, tüm okuyucularımızca yakından izleniyor. Ancak ayıbın da bir dozu ve ölçüsü olmalı elbette. Doz ve durak tanımayan kimseler karşısında artık daha fazla suspus kalamazdık.

Kusurumuz olduysa hoşgörüyle, değerli okuyucularımız!

KÜRDİSTANLI YAHUDİLER - II

Dr. A. MEDYALI

ADİABENE YAHUDİ KRALLIĞI VE SASANİLER DÖNEMİ

Adiabene (*Adiabenos*) Krallığı'nın Yahudi dinini benimsemiş olması, Yahudiliğin Kürdistan'daki gelişmesine katkıda bulunmuş görünmektedir. Adiabenos, Dicle Nehri'yle yine bu nehrin bir kolu olan Büyük Zap arasında kalan bölgeye eski çağlarda verilmiş olan bir addır(46). Kürdistan'a dahil olan bu bölge, günümüzde Güney Kürdistan sınırları içinde yer almaktadır.

Asur Devleti'nin güçlü olduğu dönemlerde bir süre Asur egemenliği altında kalmış olan Adiabenos, daha sonra Med ve Pers egemenliğine girer. MS 40 yılına doğru *Kral İzates* (Monobaz) döneminde Adiabenos hükümdarlık ailesi Yahudi dinini benimser. Bölgedeki Yahudi olmayan birçok topluluk, belki bu arada bazı Kürtler de onları izler. Din değiştirerek Yahudi olan prenslerin ve diğer egemenlerinin çabalarının da katkısıyla yöredeki Yahudiler belirli bir güce ulaşma olanağı bulurlar. MS 2. yüzyılın sonlarına doğru, Yahudilik Adiabenos'da artık güçlü bir konuma sahibolma aşamasına varmıştır(47). Adiabenos Krallığı'nın merkezi tanınmış Kürt şehri olan *Erbil*'di. *Arbil*, *Irbil*, *Ar*

bela gibi adları da bulunan *Erbil*, Kürdistanlı Yahudiler tarafından *Arwil* olarak telafuz ediliyordu. 1950 yıllarındaki İsrail'e yönelik büyük kitlesel göçe değin *Erbil*, Kürdistan'da Yahudi topluluklarının sürekli olarak bulundukları bir merkez durumundaydı(48).

Bir ara Horasan'ın Arseki Hanedanlığı'na bağlandıktan sonra Adiabenos, yine İran kökenli Sasani Hanedanlığı'nın yönettiği Sasani İmparatorluğu(MS 211-641)'nin egemenliği altına girer. Hanedanlığın ulusal dini olan *Zerdüştlük* imparatorluğun da resmi dini olur. *Zerdüştlüğün* dinsel kadrolarını oluşturan *Magi*(Mecusiler) sınıfıysa, egemen azınlıkla sıkı ilişkiler kurmuş olarak yönetimde sözsahibi konumundadır. Orta Dönem Persçesi'nde *Magopet* olarak bilinen bölgesel düzeydeki *Magi* liderlerinin 4.Yüzyılda Adiabenos, Beth Aramya (Arami ülkesi, Suriye) ve Meysen'de bulundukları biliniyor. Yine 4-6. yüzyıllar arasında *Magi* inanırları Adiabenos ve Germekan'ın köylerinde yerleştiler(49). Sonraları Yeni Persçe'de *Mobedan Mobed* olarak bilinen en büyük *Magi* (Mecusi, Zerdüşti) din adamları lideri (Baş *Magi*, *Archi-Magus*), Sasaniler döneminde *Magopeten Magopet* diye adlandırılmıştı.

Büyük İskender ordularının MÖ 330 yılında Persepolis ve Semerkant şehirlerini yakıp yıkması, bu iki yerde büyük bir özenle saklanmakta olan orijinal ve eksiksiz *Avesta* metinlerinin de yok edilmesiyle sonuçlanmıştır. *Zer*

düşlük inancının güç kaybettiği, baskı ve belirsizliklerle dolu beş yüzyıllık uzun bir sürenin ardından, geride kalabilen *Avesta* metinlerinin ve din adamlarının ezberinde kalan bilgilerin MS 3.yüzyılın başlarında (Arsekilerin son dönemlerinde) biraraya getirilmeye çalışıldığı görülüyor. Sasani Hanedanlığı'nın kurucusu olan *Artakşir Papakan* (MS. 226-240) ise, dağılmış durumdaki *Avesta* bölümlerinin biraraya toplanması için *Baş Magi Tansar*'ı görevlendirir. *ı.Şahpur* (241-272) ve *u.Şahpur* (309-380) dönemlerinde süren yoğun çabalar sonucunda, *u.Şahpur*'un veziri *Aderbad Marespend* tarafından son kontrolü yapılan *Avesta* metinlerinin doğru ve *Zerdüştlük* inancına uygun oldukları ilan edilir(50).

Sasaniler döneminde *Zerdüştlük* öğretisini yeniden canlandırmak için gösterilen yoğun çabalara, *Avesta*'nın Pehlevi dilinde yeniden ortaya konulmasına, *Zerdüştlüğün* Sasani İmparatorluğu'nun resmi dini haline getirilmesine yönelik çalışmalara, *Zerdüşti* din adamlarının sınıfının yönetimde pay sahibi olmasına, imparatorluğun her tarafında *ateş tapınakları* (Ateş gede) yapılmasına vb. rağmen Zerdüş tileri oldukça zor günler bekliyordu. Zerdüştlüğün daha çok İranî (Med, Pers vd.) halklar tarafından benimsenen *ulusal bir din* olma konumunu fazla aşamaması, içerde ortaya çıkan *Manicilik* (3. Yüzyıl) ve *Mazdekçilik* (5.yüzyıl) gibi mezhepsel hareketlerin de etkisiyle, İslam bayrağı altın da yaklaşmakta olan Arap istilasının arifesinde Zerdüştiler hiç de iyi bir durumda sayılmazlardı.

Dönemlerinin iki büyük ve rakip devleti olan Bizans ve Sasani İmparatorlukları arasında aralıksız olarak uzun zaman devam eden savaşlar, Arap istilası öncesinde, 604-630 yılları arasında da sürer. İki devletin orduları için başlıca savaş alanı olarak seçtikleri Kürdistan toprakları (özellikle Mezopotamya, Şehrizor ve Dicle Nehri'nin kuzeydoğu kollarına yakın bölgeler) ve bu topraklarda yaşayan halklar büyük yıkımlar yaşarlar. Tarih boyunca olduğu gibi Kürdistan güçlü ve yayılcı devletlerin *savaş alanı* olmaktan yine kurtulamamıştır. Savaş yıkıcılığının ve kandökücülüğünün mezbahası olarak yine Kürdistan seçilmiş, ülkenin insanlarıysa çoğu kez yıkımdan ve şiddetten

Girl wearing case amulet with pendants

Süslü bir nazarlık muhafazası takmış olan Kürdistanlı Yahudi bir kız.

kaçamamışlar.

İmparator Heraklius döneminde (610-641) Sasanilere karşı üstün bir konuma geçen Bizans, birçok yerin yanısıra Kuzey Mezopotamya (Kürdistan)'daki bazı bölgeleri de ele geçirdi. Bizans hakimiyetinin yerleştiği bu bölgelerde yaşayan Zerdüştilere (Mecusilere), Yahudilere, Hristiyan Rafizilere ve diğer topluluklara karşı yoğun baskılar uygulanmaya başlandı. Bizans'dan kaynaklanan bu baskıların etkisiyle, sözkonusu toplulukların önemli bir kısmı güneyden yayılarak gelen Arapların safına geçerek Bizans'a karşı tavrı aldılar. Tamamen bu nedenle olmasa da, Kuzey Me-

zopotamya'da Arap istilasına karşı direnişin yeterince şiddetli olmamasında ve bölgenin diğer yerlere kıyasla Araplara nisbeten kolayca teslim olmasında bu tutumun payı olmuştur.

Sasanilerin son dönemlerinde İranlı halkların büyük çoğunluğu Zerdüştlük inancına bağlıydılar. Ancak bu genelleme bütün için doğru değil. Bu halk topluluklarının tümü Zerdüşti olmadıkları gibi, Zerdüştiler sadece bu halkların yaşadıkları yerlerde değil; Irak, Bahreyn, Amman ve Yemen gibi ülkelerde de yönetici, asker ve arazi sahibi olarak bulunuyorlardı(51). Batı eyaletlerinde ve özellikle İranlı olmayan halklar arasında Hristiyanlık (başta Nesturi mezhebi olmak üzere) yayılmaya başlarken, doğuda ise Budizm güçleniyordu. Çok sayıda Zerdüştinin din değiştirerek Hristiyanlık ve Budizm'e yöneldikleri bu dönemlerde, Yahudilik inancı da belli ölçülerde kendini toparlama ve yayılma olanağı buldu. Mecusilerin önemli oranda güç kaybettikleri 6. yüzyılda Adisbenos, Kerkük, Tikrit, Anıep, Nusaybin gibi yerlerde ortaya çıkan yoğun din değiştirme sürecinden sözeden kayıtlar bulunmaktadır(52). Daha Sasanilerden önce, Partlar döneminde Hristiyanlığı yaymak amacıyla Kürdistan'a gelen misyonerler, "ağaçlara tapınan, şeytana kurbanlar adayan, güneş kültüne sahip putperest topluluklarla" mücadele içinde olan bazı Yahudi gruplarının varlığından sözederler. Bu "güneş kültüne sahip putperest topluluklar"dan bazıları din değiştirerek Yahudiliği benimsemişlerdi(53). Din değiştirerek Yahudileşen bu Kürdistanlı topluluklar Mecusi Kürtlerdi.

Şu halde bu dönemler boyunca Kürdistan'da hakim din Zerdüştlük'ken özellikle Sasanilerin son dönemlerinde olduğu gibi Hristiyanlık ve Yahudiliğe geçişler de olmuştur. Din değiştirme bakımından hareketli bir sürecin yaşandığı Kürdistan'da, Nesturiler arasında bundan 500 yıl kadar önce zorla Hristiyanlaştırılmış çok sayıda Yahudi kökenli aile bulunduğu ve Asur krallarının bölgeye sürgün ettiği "on kabile"nin soyundan çok sayıda Yahudi'nin de Hristiyanlaştırılmış olduğundan sözeden Yahudi kaynaklı yöresel anlatıların varlığı da kaydedilmelidir(54). Güney Kürdistan da Musul, Kerkük ve Hanekin bölgelerindeki 38 köyde *Benjamin*(55) kabilesinden olduklarını söyleyen ve "Kürtçe yazılmış bir kutsal kitaba sahip oldukları" belirtilen yüzlerce Yahudi'nin yaşamış olduğu da aktarılanlar arasında(56).

Çok çeşitli dinsel inanç ve öğretinin Kürdistan'da yüzyıllar boyunca yanyana, birlikte ve genellikle barış içinde yaşayabilmiş olmasına katkıda bulunan önemli etkenlerden birini de Kürtlerin (şu ya da bu oranda) bu zengin çeşitliliğe katılmış olmaları gerçeğinde aramak gerekir. Belirli bir dönemde Kürtlerin büyük bir kısmının belirli bir ortak dini veya inancı benimsemiş olmasına karşın, farklı dinleri ve inançları kabul etmiş Kürt toplulukları da Kürdistan'da aynı dönemlerde hep var olmuşlardır. Yüksek ivmeli bir dinsel dönüşümler coğrafyasının merkezinde yüzyıllar boyunca geçerliliğini sürdüren bu olgu, feodal aşiretçi çıkarların öncelikli konumu ve (gelişmemiş de olsa) Kürt etnik-ulusal kimliğinin birleştiriciliğinin dinsel-mezhepsel farklılıkları törpüleyici etkisinin de yardımıyla Kürdistan'daki çeşitli halkları ve inançları kapsamına alabilen geniş bir toleransın gelişmesine hizmet etmiş görünmektedir. Kürt tarihinin 7-10. yüzyıllar arasındaki dönemini Arap kaynaklarına dayanarak inceleyen *Arşak Poladyan* da, eldeki bilgilerin Arap fetihleri ve İslamiyet'in yayılmasının hemen öncesinde Kürtlerin dini inançlarının çok çeşitli olduğunu ileri sürmeye yaradığı kanısındadır. Ona göre Kürt toplumunda sadece putperestlik değil, aynı zamanda Zerdüştlük, Hristiyanlık, gittikçe yerlerini İslamiyete bırakan Hristiyanlığın ortodoks ve mezhepsel biçimler(57) ve Yahudilik(58) de vardı.

Sandor, Irak Kürdistanı'nda bir Yahudi Köyü, 1934

ARAP İSTİLASI VE İSLAMİYETİN KÜRDİSTAN'DA YAYILMASI

7. yüzyıl Kürdistan ve Kürt halkı için çok önemli bir tarihsel dönüşüm sürecinin başlangıcıdır. İslam peygamberi Muhammed'in öldüğü yıl olan 632'de ve Ebu Bekir'in halifeliği döneminde (632-634), Arap orduları Arap-İslam ege menliğini yaymak amacıyla Kürdistan'a değin uzanmışlardı. Arapların 637 yılında Tikrit ve Hilvan'ı almalarının ardından Kürdistan-İslamiyet ilişkileri oldukça yoğun bir sürece girer. Kürtler de dahil olmak üzere, Zerdüştiler Arap istilasına karşı genelde zorlu bir direniş ortaya koyarlar.

Araplara karşı güçlü bir direniş ortaya koyabilmek ve onları geri püskürtmek amacıyla Sasani Hanedanlığı'nın son hükümdarı olan *III. Yezdagird*, imparatorluğun değişik bölgelerinden gelen kuvvetleri Medya (Kürdistan) merkezinde yeralan Nihavend'de biraraya toplar. Yani Arap istilasına karşı en büyük direniş cephesi Kürdistan'da kurulur. Ancak bu çabalar başarılı olmaz ve Zerdüştiler 641 yılında Nihavend'de yenilgiye uğrarlar. Zerdüştlüğü devlet dini olarak kabul etmiş olan Sasani İmparatorluğu da bu yenilgiyle ortadan kalkar. Arap istilasına ilişkin olayları aktaran çeşitli kaynaklar Yahudilerin yoğun olarak bulundukları Adiabenos ve çevresindeki "Kürt istihkâmları"nın varlığından da söz ederler(59). Kuşkusuz Yahudiler de Arap istilasından paylarına düşen şiddetten kaçamazlar.

Arap zulmünü ve yıkıcılığını göstermesi açısından, Güney Kürdistan'daki Süleymaniye (Şehrizar) şehrinde bulunmuş olup "Kürtçe yazılmış en eski eser" olarak bilinen (MS 669 tarihli) bir deri levha üzerinde yazılı, Zerdüştilerin umutsuz durumunu dilegetiren şu dizeler yeterince anlamlıdır:

Hûrmûzgan(60) ruman atıran(61) kujan

Xoşan şarewe Gevrê Gevregan(62)

Zorkeri Arep kirdine xubar

Gıhanê pala peşê Şarizor(63)

Jun û keçikan ve dil beşinan

Merdî aza dilên jî rûyê hevînan

Rewîştê Zerdest maye bêdest

Bizika na kit Hûrmûz(64) ve hiç kes

Türkçesi:

Tapınaklar(65) yıkıldı, ocaklar(66) söndü
Büyükler Büyüğü(67) kendini gizledi

Arap zulmü harap etti
Şehrizar(68)'a kadar tüm köyleri

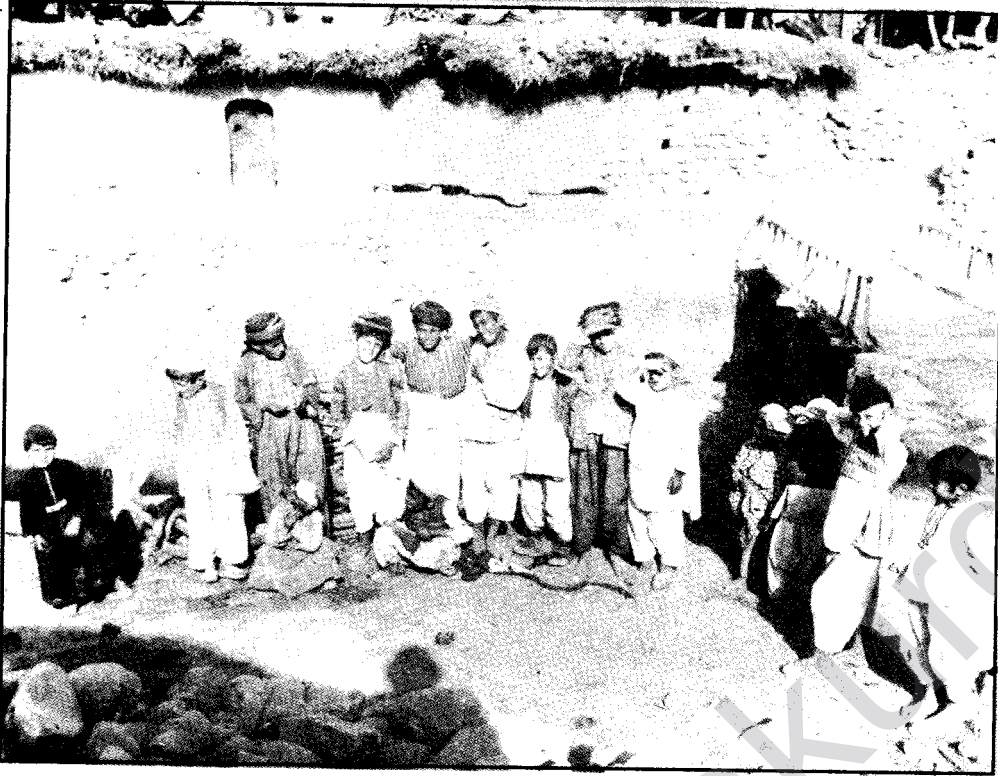
Kadınlar ve kızlar esir alındı
Erkekler kendi kanlarında boğuldu

Zerdüş inancı yalnız bırakıldı
Hûrmûz(69)'ün hiç kimse için bağışlaması olmayacak

Yukarıdaki dizeleri yeniden düzenleyip Türkçe'ye çevire rek alıntı yaptığımız kitabında Nuri Dersimi, bunun bir ağıt olduğunu ev yakın zamanlara değin Kürtler arasında söylenegeldiğini belirtir(70). Bu ağıtın bulunduğu ve muhtemelen söylendiği ilk yer olan Şehrizar (Şehrizar: *Küskün Şehir*) Kürdistan'ın Araplar tarafından fethine en güçlü karşı konulan ve bu nedenle de Arap ordularının zulmüne en fazla maruz kalan bölgelerin başında geliyordu. Şehrizar günümüzde Güney Kürdistan'da yeralan Süleymaniye şehrinin yakınlarında bulunuyordu. Arap kaynaklarının verdiği bilgilere göre Şehrizar, 642-643 yıllarında *Utba İbn Farkad* tarafından ele geçirilmiştir. Arap tarihçilerinden *El Belazuri*, *Utba*'nın "Kürtlere karşı savaştığını, pekçoğunu öldürdüğünü ve Azerbaycan'a kadar olan bölgeyi *Halife Ömer* (634-644) için fethettiğini"; *Ibn Hal-dun*'sa "Kürtleri kırıp halkı haraç ödemek zorunda bıraktığını" yazar(71). Arap istilacılar, Zerdüştiler yanında Kürdistan'da yaşayan Hristiyan, Yahudi ve diğer topluluklara da *İslam ya da kılıç* seçeneksizliğini belli ölçülerde dayattılar.

İslamiyet'in Kürdistan'da yayılması zaman almış; sürekli direnmeler ve karşıkoymalar nedeniyle Müslümanlığın Kürtler tarafından kabul edilmesi ancak uzun bir süre sonra ve düzensiz olarak gerçekleşmiştir. *Arşak Poladyan*'a göre "Halifelik vergi politikası materyalleri temel alınır sa, Kürtlerin ancak 9-10. yüzyıllarda büyük kitleler halinde İslamiyeti kabul etmeye başladıkları yargısına varılabilir" (72).

Kürdistan gerçek anlamda bir *terra incognita* (bilinmeyen, ulaşılmayan, iç kısımları henüz keşfedilmemiş) olduğu

Sandor Köyü'nden bir grup okul çocuğu, 1934

için, Arap tarihçileri Kürdistan'ın pekçok yerleşim biriminin yanı sıra Yahudi yerleşim merkezlerinden de nadiren bahsetmişler. Ancak yine de yörede gözardı edilmeyecek önemde bir Yahudi topluluğunun bulunduğunu gösteren değinmelere rastlanabilmektedir. Arap tarihçilerinden *Yakut* ve *El-Beyuladhuri*, 7.yüzyıl ortalarındaki Arap istilası döneminde, Araplar'la "Magi inanırları (*Mecusiler*, *Zerdüştiler*) ve Yahudiler" arasında Ermeni sınırına yakın bir kasaba olan *Debil*'de imzalanan bir fetih ya da şartlı teslim anlaşmasınadan sözederler(73). Bu bilgi o dönemde Kürdistanlı Zerdüştilerle Yahudilerin, Araplara karşı ortak hareket etmiş oldukları ya da en azından Araplarla yapılan bir anlaşmada birlikte yer almış oldukları biçiminde yorumlanabilir. Arap komutanı *Habib bin Mesleme* ile yapılan ve bazı hakları güvence altına alan bu anlaşmanın imzalandığı *Debil* (*Dwin*, *Dvin* veya *Dvin*) çok sonraları Kürt Şeddadi Hanedanlığı (951-1088)'na ait bölgelerden biri olacaktı. Yine *Selahaddin Eyyubi*'nin ataları da buralıdılar.

12-20. YÜZYILLARDA KÜRDİSTANLI YAHUDİLER

Merkezi dağlık bölgelerine girememiş olmalarına rağmen 12.yüzyılda Kürdistan'ı gezmiş olan *Tudelalı Benjamin* ve *Ratisbonlu Pethaiah* in seyahatnameleri, Yahudiler yanında bölge hakkında da bazı önemli bilgiler içerir. Her iki seyyah da çok sayıda sinagog ve hahamları olan, düzenli ve varlıklı Yahudi topluluklarından söz ederler. Kürdistan'ın başlıca ticaret ve kültür merkezlerinden olan *Musul*'da, *Per-*

haiah'a göre 6000, *Benjamin*'e göre ise 7000 kişilik bir Yahudi nüfusu vardı. *Musul* Yahudileri bir ölçüde özerk yaşıyorlardı. Yahudilerden toplanan vergilerin yarısı Yahudi cemiyyetinin temsilciliğinde kalıyordu ve kendilerine ait bir hapishaneleri bile vardı(74). Yaklaşmakta olan Haçlılar tehlikesi ve dinsel baskılar yüzünden çok sayıda Yahudi'nin yine bu dönemlerde Suriye-Filistin'den kaçarak Kürdistan'a sığındıkları düşünülebilir. 1099'da Haçlıların eline geçen Kudüs şehri, Kürt Eyyubi Hanedanlığı hükümdarı ünlü *Selahaddin Eyyubi* (1137-1193) önderliğindeki birleşik İslam orduları tarafından geri alınır.

Eyyubilerin ve Kürtlerin büyük çoğunluğunun bağlı olduğu Şafii mezhebi, Eyyubi yönetimi tarafından ileri derecede korunmuş, gelişip güçlenmesi için yoğun çaba gösterilmiştir. *Selahaddin Eyyubi* döneminde Şafiilik en görkemli çağını yaşamış. Bu mezhebe mensup alimler, devirlerinin önde gelen ilim adamları arasında yer almışlardı. Şafiiliğin bu ayrıcalıklı konumuna rağmen, Eyyubilerin yönetimleri altındaki diğer mezhep ve inanç taraftarlarına genelde hoşgörüyle yaklaştıkları biliniyor. Bu dönemlerde Arap coğrafyacılarının *El-Cezire* olarak adlandırdıkları, Fırat ile Dicle nehirleri arasında kalan Kürt bölgelerinde

oldukça kalabalık ve yaşam düzeyleri yüksek Hristiyan ve Yahudi toplulukları bulunuyordu. Bu topluluk üyeleri arasında Eyyubi devlet yapısı içinde önemli yerler edinen devlet görevlileri, tüccarlar, hekimler, kâtipler vb. vardı(75).

Salâhaddîn Devrinde Eyyûbîler Devleti adlı çalışmasında Dr. Ramazan Şesen, devlet olma niteliklerini ayrıntılarıyla ortaya koyup kabullendiği Eyyubi Hanedanlığı'nın kurucusu *Selahaddin Eyyubi*'nin Kürt ve Kürdistan kökenli olmaları gerçeğini inkâr etmeye ve gizlemeye çalışmaktadır. *Selahaddin* ailesinin atalarının (Kürt Ravvadi Aşireti) aslında Kürt olmayıp, sonradan Hazbani (Hazbaniye) Kürtleriyle karışarak Kürtleşmiş olduklarını(76); Eyyubi Devleti'nin ana karakter itibarıyla bir Türk devleti olduğunu ve başta bulunan Eyyubi ailesinin dahi "Kürt menşeli olmasına rağmen Türkleşmiş olduklarını"(77) söylemek vs. gibi çelişkili ifadeler önesürmesinin yanı sıra, *Eyyubilerin Menşei ve İlk Devirleri* başlığı altında yer alan bölümün ilk cümlesindeyse asıl doğru olanı yazar: "Salâhaddin'in babası Necmeddin Eyyub'a nisbet edilen Eyyubiler bugünkü Erivan'ın güneyindeki Duvin (Dvin)'den olup **Hazbaniye Kürtlerinin Ravadiye (veya Zerzariye) koluna mensupturlar**"(78).

1230 yıllarında Kürdistan'ı gezerek canlı ve duygulu izlenimlerini *Makamat*'ında dilegetiren İspanyol Yahudisi şair *Judah El-Harizi*(79)'nin ardından 14. ve 15. yüzyıllarda Kürdistanlı Yahudilerle ilgili kayda değer bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bu *karanlık dönemler* Kürdistan dahil olmak üzere tüm Yakın Doğu'yu etkisine alan Moğol istilacılarının, kitleleri genel bir soykırımdan geçirerek yerleşim merkezlerini yerle-bir etmelerine bağlanmaktadır. Bu soykırım ve katliamların en korkunç boyutlarda olanları *Timurleng*(1294-1307) döneminde yaşanmıştı. 1247'de Süleymaniye'yi ve 1252'de Diyarbekir'i ele geçiren Moğol orduları, 1257'de de *Cengiz Han*'ın torunu *Hülagu Han* komutasında Kirmanşah ve Erbil kentlerini yakıp yıkarlar.

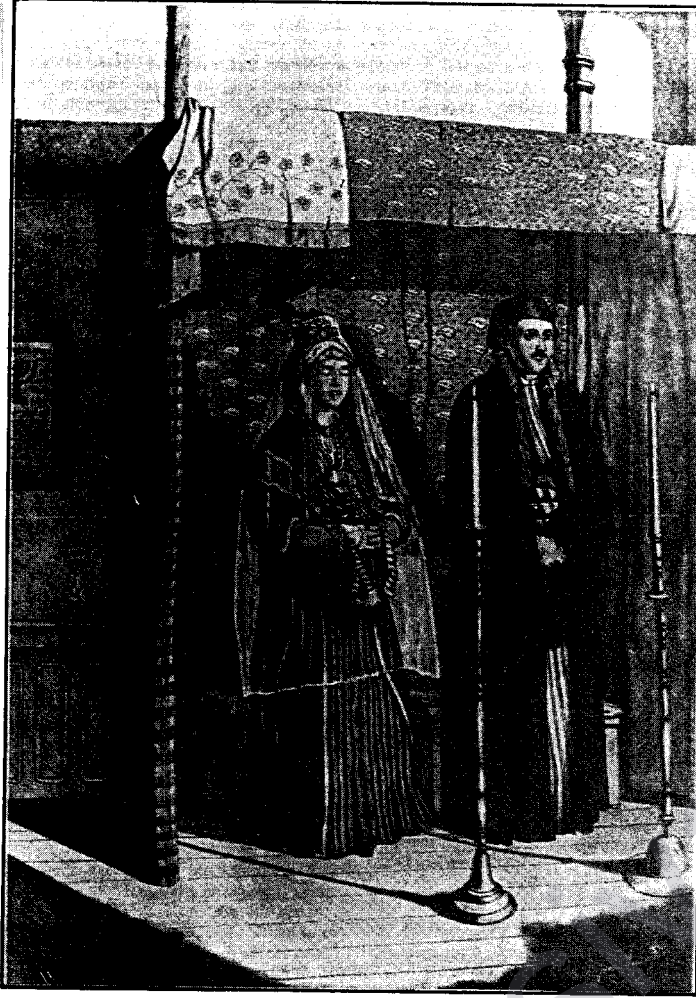
Kitleler halinde kılıçtan geçirilen ve Moğol korkusu nedeniyle Kürdistan'ın dağlık alanlarına sığınan topluluklar arasında muhtemelen çok sayıda Yahudi de bulunuyordu. Bu zor dönemlerde, özellikle düz alanlardaki şehirlerde yaşayan halkın önemli bir kısmının buraları terkederek ülkenin kolay girilemeyen bölgelerine kaçtıkları ve oralar da yeni kırsal topluluklar oluşturdukları düşünülmektedir (80).

Nihayet 16. yüzyıldan itibaren Kürdistan'ı gezen bazı gezginlerin eserlerinde aktardıkları bilgilerle yeniden karşı-

laşmaktayız. Bu dönemin gezginlerinden biri olan Yemen Yahudisi *Yahya El-Zahiri*, Kürdistan'ın Erbil, Kerkük, Musul, Nusaybin ve Urfa gibi başlıca büyük şehirlerini dolaşmıştır. Yeni ve önemli bir olgu olarak bu yüzyıldan itibaren bizzat Kürdistanlı Yahudiler tarafından yazılmış olan ilk belgeleri ve elyazması kitapları da görmekteyiz. 16. ve 17.yüzyıllarda Kürdistanlı hahamlar tarafından yazılmış olan çeşitli belgeler ve elyazması kitaplar, genel olarak Kürdistanlı Yahudilerin başta dinsel olmak üzere, sosyal ve ekonomik yaşantıları hakkında ayrıntılı bilgilerin yanı sıra Kürdistan'la ilgili bazı dolaylı bilgiler de içermektedir. Bu dönemlerde kimi Yahudi toplulukları Kürdistan halklarının genel yoksulluk tablosu içinde yer alırlarken, öteyandan özellikle ünlü *Berzani Ailesi*(81)'den gelen hahamlar Kürdistan'ın birçok yerinde dinsel çalışmalar ve eğitim için merkezler kurmuşlardı. Bu dini merkezler Mısır ve İsrail gibi uzak yerlerden bile öğrenci kabul ediyorlardı(82).

18. ve 19. yüzyıllarda Kürdistan Osmanlı egemenliğine karşı ayaklanan Kürt feodal beyliklerinin yöresel ve sınırlı, ancak ardı arkası kesilmeyen inatçı isyanlarına sahne oldu. *Baban, Mir Muhammed, Mahmut Han, Bedirhan Bey, Yezdan Şer, Şeyh Ubeydullah* gibi önderlerinin adıyla anılan düzinelerce isyanın yola çıktığı silahlı mücadele ve çatışmalar sürecindeki Kürdistan büyük zorluklar, derin acılar yaşar. Bu güvensiz ve anarşik ortam sadece Kürdistan'daki Müslüman halkları değil, Hristiyan, Yahudi ve diğer etnik-dinsel toplulukları da olumsuz koşulların kısılcına iter ve nüfus azalmalarına neden olur. Örneğin 1843-1847 yıllarında *Nurullah Bey* komutasındaki Osmanlı kuvvetleri Nesturilerin yoğun olarak bulundukları Bervari (Berwari)'yi yerle-bir edip on bin kadar Nesturi'yi katlederler(83). Kürdistanlı Yahudiler de komşularının acılı yazgısına sık olarak ortak olmak zorunda kalırlar. Nerwa ve Amadiye gibi daha önceki yıllarda kalabalık Yahudi topluluklarının bulunduğu ve pek çok yerleşim yerinde, Yahudilerin nüfusu kısa sürede birkaç aileye kadar düşer.

1827 yıllarında Kürdistan'ı dolaşarak bölgeye adeta serpiştirilmiş bulunan Yahudi topluluklarını araştıran *Haham David*, ulaşabildiği Yahudilerden başka yer yer Yahudi olmayan diğer gruplara da seyahatnamesinde değinir. Bu bilgilerden, aynı dönemlerde Kürdistan'da Ammonitiler (Ammonites, Ammonoğulları) ve Moabitiler (Moabites) gibi Filistin kökenli oldukları kabul edilen başka toplulukların da yaşıyor olduklarını görmekteyiz. Yahudiler gibi Sami halklarından olan bu topluluklar, Filistin'de iken İbraniler

Yahudi düğünü

H.J. Van-Lennep, Doğu Albümü, Çev. Pars Tuğlacı

le sürekli bir mücadele ve çatışma içindeydiler. Bazı Yahudi topluluklarını Kürdistan'a sığınmaya zorlayan nedenler, kimi Ammonitileri ve Moabitileri de benzer şekilde etkilemiş görünmektedir. *Haham David*'in aktardığına göre Antep'den Urfa'ya, Diyarbakir'den Mardin'e giden yol boyunca dizilmiş olan çok sayıdaki köyde ve Kilis'deki birçok köyde Ammonitiler ve Moabitiler yaşıyorlardı. Bunların tümü Kürtçe konuşuyordu. Urfa-Diyarbakir arasında bulunan Jarmuq (Cermuk) kentinin valisi de *Goordy* (Gurdi, Kurdi!) adlı bir Ammoniti idi(84).

Revanduz valisinin 1832'de Amediya'yı kuşatarak yakıp yıkmasından yedi yıl sonra 1839'da bölgeyi gezen Amerikalı misyoner *Asahel Grant*, "şehirde çok az kişinin kaldığını, toplam 1000 evden sadece 250 kadarının kullanıldığını, geriye kalanlarınnsa yıkılmış ve kullanılmaz durumda olduğunu" kaydeder(85). Amerikalı bir misyoner

hekim olan *Dr. Asahel Grant*, Kürdistan'ı 1839, 1840 ve 1841 yıllarında üç kez ziyaret ederek daha önceleri hiç bir Batılı'nın ulaşamadığı iç bölgelere girme başarısını gösterir. 1839'da Hakkari'ye giden *Dr. Grant*, burada iki ay kalır. Bu süre içinde özellikle yöredeki Nesturilerle ilgilenir ve *Mar Şemun* (17. yüzyıldan itibaren Nesturi patriklerine verilen genel ünvan)'un yanında beş hafta misafir olarak kalır. İncelemeleri sonucunda "İsrail'in kayıp kabilelerini" bulduğuna ve Nesturilerin de bu kayıp kabilelerin soyundan oldukları kanısına varan *Dr. Grant*, izlenimlerini *Nestorians; or the Lost Tribes*(Nesturiler; ya da Kayıp Kabileler) adlı kitabında ve *Missionary Herald*'ın 36. (1840) ve 39. (1843) sayılarında yazar. *Dr. Grant*'ın bir de *Life in Kurdistan*(Kürdistan'da Yaşam adlı iki ciltlik, henüz basılmamış ve sayfaları numaralandırılmamış elyazması bir kitabı *American Board of Commissioners for Foreign Missions* arşivlerinde bulunmaktadır(86).

I. Dünya Savaşı(1914-1918)'nın hemen öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünüp paylaşılması için emperyalist devletlerce yoğun çabalar sürdürülürken Kürdistan da bu planlara dahil edilmiştir. Kürdistan'da bir yandan milliyetçi akımlar yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlarken, öteyandan genel bir kargaşa ve egemen bir otoritenin yokluğu olumsuz bir tablo oluşturmaktadır. Bölgesel olaylar ve olumsuz koşullar yankısını Kürdistanlı Yahudilerde de bulur. Örneğin bu dönemlerde, hakimiyet alanındaki yerleri baskı ve şiddet uygulayarak yönetmeyi sürdürmek isteyen *Barazan* şeyhine karşı Nervalı bir mahalli ağa ayaklanır. Bunun üzerine *Barazan* şeyhi ağayı cezalandırmak ve isyanı bastırmak amacıyla Nerva'ya girer. Kenti ateşe vererek her şeyi yakıp yıkar. Nerva'da bulunan Yahudiler, üç aile dışında hep birlikte şehri terk ederek Musul ve Zaho gibi başka Yahudi topluluklarının yaşadığı daha güvenli gördükleri yerlere göç ederler(87).

NÜFUS DAĞILIMI VE İSRAIL'E GÖÇ

Elimizde Kürdistanlı Yahudiler hakkında, özellikle geçmiş dönemlere ait değerlendirmelere gidebileceğimiz sağlıklı istatistikler bulunmamaktadır. Yaklaşık 200 köy ve kasabayı kapsayan geniş bir alana dağılmış olan

Kürdistanlı Yahudilerin toplam nüfusu, 1948-1951 yılları arasındaki İsrail'e yönelik büyük kitlesel göçün öncesinde 20.000-30.000 olarak tahmin edilmişti.

Bu toplam nüfus; en kalabalık olduğu Güney Kürdistan'da 19 topluluk, Kuzey Kürdistan'da 11 topluluk, Batı Kürdistan'da ve geri kalan diğer bölgelerde ise yine 11 topluluk halinde olmak üzere, yaklaşık 187 yerleşim birimine dağılmıştı (88).

Kürdistanın engebeli doğası, feodal yaşam biçiminin dayatması, aşiret tarzı örgütlenme ve yerleşim birimlerini birbirlerine bağlayan yolların sürekli olarak tehlike içinde bulunmaları nedeniyle diğer topluluklar gibi Yahudiler de birbirlerinden kopuk, izole bir yaşam sürdürüyorlardı. Kürdistanlı Yahudiler özellikle Güney Kürdistan'da ve Erbil, Süleymaniye ile Zaho civarına serpiştirilmiş düzünelerce köyde yoğunlaşmışlardı. Bunun yanında, Musul, Kerkük ve Bağdat gibi büyük şehirlere yerleşmiş olanlar da bulunuyordu(89).

Geçmiş dönemlerde Kürdistanlı Yahudilerin yoğun olarak bulundukları başlıca yerleşim yerleri ekteki haritadan izlenilebilir.

19. yüzyılın ortalarına doğru, Kürdistanlı Yahudilerin nasıl bir dağılım gösterdikleri kabaca bir fikir edinmek için gezgin *Haham David*'in aktardığı verilerden yararlanılabilir. Kürdistan'ı 1827 yılında gezen *Haham David*'in ulaştığı bazı yerlerdeki Yahudi toplulukları hakkında verdiği sayısal bilgiler biraraya getirildiğinde aşağıda sunulan nüfus tablosu ortaya çıkmaktadır. (Bak. *Tablo 1*). Tüm Kürdistanlı Yahudileri ifade etmekten uzak olan bu bilgiler, toplam 15 sinagoga sahip 1.875 ailenin varlığından söz etmektedir.

Tablo 1: *Haham David*'in 1827 yılında saptadığı verilere göre(90), Kürdistan'ın bazı yerleşim bölgelerindeki Yahudi toplulukların sayısal dağılımları ve sahip oldukları sinagog sayısı.

YER	NÜFUS (AİLE)	SİNAGOG
Antep(Merkez)	15	2
Urfa (Merkez)	40	2
Cermul (Jermuk)	40	2
Diyarbakır (Merkez)	40	1
Zaho	600	1
Musul (Merkez)	600	1

Dahok	10	1
Sador	100	1
Amadiye (Merkez)	200	2
Şuş	?	?
Suho	30	1
Erbil	200	2
TOPLAM	1.875 aile	15

İslam Ansiklopedisi'nin ilk baskısında (1913-1936), Kürdistan'daki bazı yerleşim birimlerini konu alan çeşitli maddelerdeki dağınık bilgiler içinde Kürdistanlı Yahudilerle ilgili kimi sayısal bilgiler de bulunmaktadır. Hemen hepsi 19.yüzyıla ait olan ve *İslam Ansiklopedisi*'nin Kürdistan'ı konu alan diğer maddelerinin de incelenmesiyle geniş letilmesi mümkün olan bu bilgiler, *Haham David*'in seyahatnamesinde aktardığı verileri de tamamlar nitelikte görünmektedir (Bak. *Tablo 2*).

Yirminci yüzyıl başlarından itibaren, Güney Kürdistan'daki Yahudi nüfus hakkında, yetersiz olmakla birlikte bazı resmi istatistiklerle karşılaşılır. (Bak. *Tablo 3*). Sadece Erbil, Kerkük, Musul ve Süleymaniye bölgelerini kapsayan bu resmi istatistiklere göre, 1947 yılında yalnızca Güney Kürdistan'da yaklaşık 20.000 Yahudi yaşıyordu. Oysa bu istatistiklere alınmış ya da ulaşılamamış birçok bölgede daha Yahudiler yaşamaktaydı. Örneğin özellikle Hanekin'de yoğun olmak üzere, Diyala bölgesinde çok sayıda Kürdistan Yahudisi yaşıyordu. Bunların sayısının 1920'de 1.689, 1932'de 2.252 ve 1947 yılında ise 2.851 kişi olduğu biliniyor(91).

Tablo 2: *İslam Ansiklopedisi* (First Edition: 1913-1936)'ndeki bilgilere göre(92), Kürdistan'daki bazı yerleşim birimlerinde kalan Yahudi nüfusla ilgili sayılar *İslam Ansiklopedisi*'nin ilgili yerleşim birimlerini konu alan maddelerinden alınmıştır.

YER	TARİH	NÜFUS
Sablax(Savuc Bulak)	19.yy. başları	100 hane
Bane(Merkez)	" " "	80 hane
Serdeşt	" " "	?
Senna	1820	2.000 aile
Süleymaniye	1820	130 aile
Tur Abidin	1892	580 kişi

Bitlis(93)	?	3.900 kişi
Erbil	1892	497 kişi
Senna	1918	500 aile

Irak ile Türkiye arasındaki sınır sorunu ile *Milletler Cemiyeti* tarafından 30 Eylül 1924 tarihinde oluşturulan komisyonun raporuna göre(94), alaşmazlığa konu olan bölgelerde yaşayan Kürdistanlı Yahudiler, sayısal önem sırasına göre Kürtler, Araplar, Hristiyanlar, Türkler ve Yezidilerden sonra altıncı kalabalık topluluğu oluşturuyorlardı(95). Yine aynı raporda yer alan kayıtlara göre, Süleymaniye'de 1.550, Erbil'de 2.750, Musul'da 7.550 Yahudi bulunuyordu(96).

Güney Kürdistan'da ise, bölgenin Irak sınırına yakın yerlerdeki yaklaşık 15 yerleşim birimine dağılmış şekilde, 1948 yılında 12.000 kadar Yahudi yaşıyordu. Bu bölgede, yaklaşık olarak 4.000 kişiden meydana gelen en büyük topluluk Senendej (Senna, Sine)'de, 1.300 kişiden oluşan ikinci en büyük grupsa Sakız'da yerleşikti(97).

Tablo 3: Güney Kürdistan'daki Yahudilere Ait Resmi İstatistikler (Kaynak: EJJ, "Kurdistan", İsrail, 1972).

BÖLGELER	1920	1932	1947	TOPLULUK SAYISI
Erbil	4.800	3.090	3.109	62
Kerkük	1.400	2.633	4.042	19
Musul	7.635	7.537	10.345	55
Süleymaniye	1.000	1.343	2.271	10
TOPLAM	14.835	14.603	19.767	146

Kürdistan'da yaşayan insanların tümünü benzer şekilde etkileyen bölgesel çatışmalar kıtlık, kuraklık, su baskınları gibi doğal afetler ve salgın hastalıklar, can ve mal güvenliğinin sık sık tehlikeye girmesine neden olan anarşik yapıdaki feodal hakimiyet sisteminin doğurduğu olumsuz koşullar, çok küçük yerleşim birimlerine dağılmış olan Kürdistanlı Yahudiler için çeşitli müslüman, Hristiyan vs. mezheplerle çevrili bir yaşam sözkonusuydu. Kürdistan'ın kendine özgü doğal ve sosyo-ekonomik koşullarının da zorlamasıyla belirli bir bölgede toplanmış

olmaktan ziyade, oldukça dağınık bir yerleşin göstermiş olmalarının Kürdistanlı Yahudileri bölgedeki diğer güçlerle karşışşıya getirip çatışmaktan korumuş olduğu şeklinde görüşler de ileri sürülmektedir(98). Genel olarak bölgesel çatışmalarda taraf tutmamış olmalarına rağmen, (Kürtler dahil) bölgedeki diğer toplulukların yaptığı gibi, Kürdistanlı Yahudiler de güçlü bir ağının ya da beyin korumasına sığınmak zorundaydılar.

İsrail Ülkesi'ne göç etme düşüncesinin Kürdistanlı Yahudiler arasında taraftar bulmuş eski bir inanç olarak yaşadığını ileri süren görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden bazılarına göre, Kürdistan'da 12. yüzyılda ortaya çıkmış olan ve *Ibn Dugi*, *David Alroy* (Bak. Ek 1) ve *Menahem* gibi Yahudi önderlerinin önderlik ettiği çeşitli Yahudi *Mesih* (kurtarıcı) hareketleri Kürdistanlı Yahudileri İsrail'e geri döndürmek amacını güdüyorlardı(99). Bu *Mesih* hareketleri, büyük bir olasılıkla o dönemlerde Haçlıların zulmünden kaçarak Kürdistan'a sığınmak zorunda kalmış olan Yahudileri daha çok ilgilendirmektedir. Amadiyalı (Güney Kürdistan'da) bir Yahudi olan ve kendisini *Mesih* (kurtarıcı) ilan eden *David Alroy*'un önderliğinde Fasl ege-men güçlere karşı başlatılmış olan isyan hareketinden ilk olarak bahseden kişi, Kürdistan'ı bu isyandan yaklaşık olarak on yıl sonra (1160'da) gezen gezgin *Tudelalı Benjamin* olmuştur. Kürdistanlı Yahudilerin, yöresel Fars (İranlı) egemenlerine karşı başlattıkları ve büyük bir Yahudi katılımıyla sürenbu ayaklanma önderi *David Alroy*'un ölümü üzerine sona erer(100).

David Alroy'dan daha önce, 1120 yıllarında ortaya çıkmış olan bir başka *Mesih* hareketinin önderi olan *Ibn Dugi* ise, Bağdat'da bulunan Yahudilere onları mucizevi bir şekilde İsrail'e uçuracağı sözünü vermişti. 12. yüzyılda rastladığımız bu önemli *Mesih* hareketleri ya da Yahudi ayaklanmaları, o dönemlerde Kürdistan'da gözardı edilmeyecek büyüklükte nüfusa sahip bir Yahudi kitlesinin bulunduğu düşüncesini destekleyen olgulardır.

Kürdistan'dan İsrail (Filistin)'e Yahudi göçü 16. yüzyıl gibi oldukça erken bir dönemde başlamıştır. Kürdistanlı bu ilk göçmenler Safed'e yerleşirler(101). 18. yüzyıl sonları ile 19. yüzyıl başlarında Filistin topraklarında ilk Yahudi yerleşim alanlarının kurulmasının ardından, Yakın Doğu'lu Yahudi toplulukları arasında buralara ilk göç edenler yine Kürdistanlı Yahudiler olmuştur. Bunlardan bir kısmı, 1812 yılı gibi erken bir tarihte Kürdistan'dan ayrılarak Filistin'e gelmişler ve özellikle Sejera (Sicere) gibi Kürdistan'ı andıran sapa yerlere yerleşmişlerdir.

20. yüzyılın başlarında ve I.Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Kürdistan'lı Yahudileri İsrail'e taşıyan yeni bir göç hareketi meydana gelir. Doğu Kürdistan'ın özellikle Urmiye bölgesinden ayrılan Yahudiler Kudüs'te oluşturdukları mahallelerde yeni bir yaşama başladılar. Bunun ardından 1920-1926 yılları arasında, 1.900 kişilik bir Kürdistanlı Yahudi grubu daha İsrail (Filistin)'e göç eder(102). Bunu 1935 yılında 2.500 kişiden oluşan bir başka topluluk izler.

Tek tek aileler halinde göçlerin yanı sıra, yukarıda yer yer belirtildiği gibi, Kürdistan'ın bazı bölgelerinden kitleler halinde topyekün göçler de sık olarak görülmüyordu. Bu ilk büyük göç hareketleri sürecinde, Kudüs için duydukları dinsel bağlılığın da önemli etkisiyle, Kürdistanlı Yahudilerin büyük bölümü Kudüs şehrinde yeni kurulan mahallelere yerleştiler. Yerleşim genellikle Kürdistan'da iken yaşanan bölgeler ve kentlere göre toplulukların oluşturulmuş olması özelliğini gösterir. Bu dönemdeki göçlerle Kudüs'te oluşturulan mahallelerden biri olan *Mahaneh Yehudah* (Mehanê Yehuda: *Yehuda Mahallesi*), günümüzde de hemen hemen bütünüyle Kürdistan kökenli Yahudileri barındırmaktadır. Aynı dönemlerde gelen diğer bazılarıysa adını Kürdistanlı Yahudi *Mesih David Alroy*'dan alan Alroy Köyü'nde olduğu gibi, kırsal alanlara yerleşmeyi tercih ettiler(103).

1912 yılında 12 Kürdistanlı Yahudi'nin öldürülmesi, 1925'lerde Irak'ta başlatılan Yahudi-karşıtı propagandaların etkisiyle zor günler yaşayan Kürdistanlı Yahudiler üzerindeki baskılar, 1941 ortaya çıkan Reşit Ali İsyanı sırasında iyice yoğunlaşır. 14 Mayıs 1948'de Filistin topraklarının bir bölümünde İsrail Devleti'nin kurulduğunun ilan edilmesinin ardından, gittikçe artan bir hızla 1948-1951 yılları arasında Kürdistan'ı terk eden Yahudiler İsrail'e yerleşmeye başladılar. İlk zamanlarda, göç edenlerin sayısı oldukça azdı. Ancak, özellikle 1950 yılının Mart ayında Doğu Kürdistan'daki bazı Yahudilerin ölümüyle sonuçlanan saldırılardan sonra İsrail'e göç etme süreci hız kazandı. Doğu Kürdistan'dan İsrail'e gitmek üzere, 8.000 kadar Yahudi yaşadıkları yerleri terk ettiler. 1953'de Doğu Kürdistan'da toplam 4.100 Yahudi'nin kalmış olduğu tahmin edilmiştir. Bunların büyük bir bölümü özellikle Senendej ve Sakız bölgelerinde toplanmışlardı. 1956'da yapılan nüfus sayımına göre ise, Senendej'de 1.417 ve geri kalan diğer yerlerde toplam 600 Kürdistanlı Yahudi bulunmaktaydı(104).

Yahudi tüccar

H. J. Van-Lennep, Çev. Pars Tuğlacı

Aynı dönemde göç süreci Güney Kürdistan'da da tüm hızıyla Yahudi topluluklarını İsrail'e yöneltmiştir. Irak Kürdistanı Yahudilerinin çok büyük bir bölümü, İsrail Devleti'nin kurulmasının hemen ardından önce Bağdat'a ve oradan da *Ezra ve Nehemiah Harekâtı* olarak adlandırılan bir kaçış süreciyle İsrail'e gittiler. 1948 yılında sayıları 20.000'i aşan Güney Kürdistan Yahudilerinden geriye 1952'de ancak 6.000 kişi kalmıştı. Geriye kalan bu Yahudilerin Irak dışına çıkışları ise devletçe yasaklanmıştı. *Abdül Kerim Kasım*'ın yönetimi sırasında (Temmuz 1958 -Şubat 1963) bu yasak kaldırıldı ve Yahudilerin Irak'ı terk etmelerine izin verildi. Ancak, *Kasım*'dan sonra bu yasaklama yeniden yürürlüğe konur.

1948 yılında kuruluşundan sonra, İsrail Devleti ülke nüfusunu artırmak için dünyanın dört-bir yanına dağılmış olan Yahudilerin İsrail'e göç etmelerini sistemli ve sürekli

olarak teşvik etmiş, bu amaçla yoğun çabalar göstermiştir. İsrail'e oldukça yakın bir bölgede yaşayan Kürdistanlı Yahudilerin İsrail'e göç etmeleri sürecinde de bu çabaların önemli etkisi olduğu biliniyor. Hatta bu çabaların başka ülkelerdeki Yahudileri göçe zorlama ya da göç için koşullar yaratma gibi bazen şiddeti de içeren zorlayıcı biçimlere değin uzandığını ileri süren görüşler de bulunmaktadır (105). Barzani önderliğindeki Güney Kürdistan Kürt hareketinin 1975 yılında yenilgiye uğramasının ardından, iktidardaki Baas diktatörlüğünün tüm ülkede uyguladığı yoğun terörün zorlaması ve İsrail'in de kolaylaştırıcı müdahaleleriyle bir grup Kürdistanlı Yahudi İsrail'e gelir. Araştırmacı-yazar *Faik Bulur*'un anılarında "Irak'tan gelen (kaçırılan ya da sürgüne zorlanan) 200-300 kadar Yahudi Kürt" olarak değindiği bu göçten sonra, artık Kürdistan'dan İsrail'e yönelik önemli bir nüfus hareketi kaydına rastlanamıyoruz. Zaten artık Kürdistan'da kalmış olan çok az Yahudi kitlesel hareket oluşturabilecek sayısal güce de sahip değildir.

İsrail'de yaşayan Kürdistan kökenli Yahudiler tarafından kurulmuş olan *İsrail'deki Kürt Yahudileri Ulusal Örgütü* (*The National Organization of Kurdish Jews in Israel*)'nin başkanlığını yapmış olan *Habib Şimoni*'nin 1973 yılında yapmış olduğu bir açıklamaya göre, İsrail'de 90.000 "Kürt" bulunuyordu (106). Gazeteci-yazar *Pamela Kidron*'sa, 1988'de kaleme aldığı bir makalesinde "İsraili 150.000 "Kürt"ün varlığından söz etmektedir (107). Yakın tarihli bu kaynaklarda, Kürdistan kökenli Yahudi topluluklarından "Kürt" etnik kimlikleri vurgulanarak bahsedilmesi dikkat çekicidir. Bu ayırım, Kürdistan kökenli diğer (Kürt olmayan) Yahudi topluluklarının varlığı da göz önüne alınarak yapılmış görünmektedir. Günümüzde İsrail'de, Kürdistan kökenli yaklaşık 200.000 kişinin yaşadığı tahmin edilmektedir. Halen Kürdistan'da bulunan çok az Yahudi hakkında kesin bir sayısal tahmin yürütmekse eldeki verilerin yetersizliği nedeniyle oldukça güçtür.

KAYNAKÇA

65. Meydan Larousse, "Adiabenos".
66. Yona Sabar, age. s. xvi.
67. Yona Sabar, age. s.130.
68. Michael G. Morony, *Iraq After the Muslim Conquest*, New Jersey: Princeton University Press, 1984, s. 280-281
69. *Encyclopaedia of Religion and Ethics* (ARE), "Avesta",

Edinburgh, 1926, s. 267.

70. EI (New Edition), "Madijus".

71. Michael G. Morony, age. s. 298.

72. Thomas Bois, EI (New Edition), "Kurds, Kurdistan", s. 474-475.

73. EJJ, "Kurdistan"

74. Benjamin: Bir İsrail kabilesinin ve aynı zamanda Yakub Peygamber'in küçük oğlunun adıdır.

75. EJJ, "Kurdistan"

76. Arşak Paladyan, age. s. 73.

77. Arşak Paladyan, age. s. 22.

78. Arşak Paladyan, age. s. 92.

79. Hürmızgan: Zerdüştlük inancındaki *İyilik Tanrısı Ahura Mazda*'nın Kürtçe'deki karşılığı olan *Hürmız*'a tapınlan, ibadet edilen yerler; tapınaklar, ateş tapınakları.

80. *Atıran: Ağıran, Ağırdan, Adırge* sözcüklerinin Gorani (Hewrami)'deki söyleniş biçimi. Zerdüştlük inancına göre kutsal kabul edilen ateş ocakları, kutsal ateşler.

81. *Gevrê Gevregan: Büyüklük en büyüğü* ya da *Büyükler büyüğü* anlamındadır. Zerdüştlük öğretisindeki en büyük tanrı olan *Ahura Mazda* (Hürmız)'ya yakıştırılan bir ünvan gibi kullanılmıştır.

82. *Şarızor: Şahrızor* ya da *Şahr-i Zur* (Küskün Şehir) olarak da bilinen çok eski bir Kürdistan kentidir. Günümüzde, Güney Kürdistan (Irak Kürdistanı)'daki Süleymaniye şehrinin yakınlarında bulunmaktadır.

83. *Hürmız: Ahura Mazda*'nın Kürt dilindeki karşılığı, *Hürmız*.

84. M. Nuri Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Eylem Yayınları, s. 28-29.

85. Arşak Paladyan, age. s. 22.

86. Arşak Paladyan, age. s. 75.

87. EJJ, "Kurdistan"

88. Yona Sabar, age. s. xvii.

89. Dr. Ramazan Şeşan, *Selâhaddin Devrinde Eyyûbiler Devleti*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1983, s. 404-405.

90. Dr. Ramazan Şeşan, age. s. 33'deki dipnotu.

91. Dr. Ramazan Şeşan, age. s. 400.

92. Dr. Ramazan Şeşan, age. s. 33.

93. Yona Sabar, age. s. xvii.

94. Yona Sabar, age. s. xix.

95. Kürdistan'da oldukça yaygın olan, yaşanan yere ya da soyun dayandığı yere göre isim veya daha doğrusu ünvan alma geleneğinin Kürdistanlı Yahudiler arasında geniş bir kullanım alanı bulmuş olduğu görülmüştür. Bu özellikteki bazı isimlerden yararlanarak, Kürdistanlı Yahudilerin yaşamış oldukları çeşitli yerleşim yerlerinin dağılımı, Yahudilerin buradakı yaşantıları, konumları vs. hakkında *Berzani Ailesi* örneğinde olduğu gibi bazı ipuçları elde edilebilmektedir.

96. Yona Sabar, age. s. xix.

97. Yona Sabar, age. s. xx.

98. *Unknown Jews in Unknown Lands-The Travels of Rabbi David D'Beth Hillel (1824-1832)*, New York: Ktav Publishing House, 1973, s. 73.

99. Nakleden: Yona Sabar, age. s. xx.

100. John Joseph, age. s. 37.

101. Yona Sabar, a. g. e., s. xxi

102. EJJ, "Kurdistan".

103. EJJ, "Iraq" (Kurdish Jews).

104. EI (First Edition).

105. EJJ, "Kurdistan".

106. *Bitlis Vilayeti o dönemlerde Bitlis, Muş, Siirt ve Genç sancaklarından meydana geliyordu.*

107. *Mussul-Kerkük Sorunu ve Kürdistan'ın Paylaşımı...*

FR. VON HELLWALD - L. C. BECK
Çev. BİLAL GÖRGÜ

Kürt Tipleri

(Fr. von Hellwald - L. C. Beck, *Turkiet i Våra Dagar*, Stockholm 1878)

Bu yazı, Fr. von Hellwald - L. C. Beck adlı yazarların 1878'de Stocholm'de yayımlanan *Günümüz Türkiyesi* (*Turkiet i Våra Dagar*) adlı kitabın önemli bir bölümünü oluşturuyor. İki ciltlik kitabın birinci cildinde (s. 649-657) yeralan bu bölümde Kürtler'in tarihleri, yaşam biçimleri, inanç ve töreleriyle çeşitli toplumsal etkinlik ve yönelimleri inceleniyor. 19.yüzyılın ortalarına tekabül eden bilgi ve gözlemlerin okuyucu ve araştırmacılar bakımından ilgiyle izleneceği kanısındayız. Bununla birlikte adı geçen araştırmacıların hemen her alandaki belirlemelerine katılmak ya da verdikleri her bilgiyi uygun ve gerçeği yansıtan değerde bulmak elbette mümkün değil. Bizce önemli olan toplumumuzun belirli bir dönemdeki yaşamsal etkinliklerini ve yaşam biçimini yansıtan bir belgenin daha okuyucularımıza sunulmasıdır.

BERHEM

Arapların Mezopotamya'daki kuzey komşuları Kürtlerdir. Kürtler Ermenistan'ın doğu ve güney te-raslarında, Pers Mezopotamyası'nın dağlık kuzey bölgesinde yaşamaktadırlar. Karl Ritter'in tahminlerine göre 1.300 mil metre karelik bir alana sahibolan bu yerleşim bölgesinin adı *Kürdistan*'dır. Gerçek Kürdistan ve aynı zamanda *Türkiye Kürdistanı*, *Molike*'ye göre Diyarbakır üzerinden çekilen bir hattı izleyerek Mardin, Nusaybin, Cizre, Van, Muş, Palu, Derindek, Maraş ve Adıyaman'ı kapsar. Kürdistan halkının büyük bir kısmı *Türkiye Kürdistanı*'nda yarı-bağımsız olarak yaşamaktadır. Geriye kalan kısmıysa, İran ve Rusya kesimlerinde kalmakta. Türkiye Kürtleri'nin sayısı Taylor'a göre, 1 milyona ulaşır. Bunun 491.000'i Diyarbakır ve 357.000'i Erzurum vilayetlerinde olmak üzere geri kalan bölümü ise Anadolu'da kalıyor.

Kürtler'in özgeçmişi hala karanlıktır. M. Wagner Kürtleri karışmış bir halk olarak tanımlar. Ancak Kürtler'in Kürdistan'daki en eski Ari kavimlerin mirasçıları olduğu

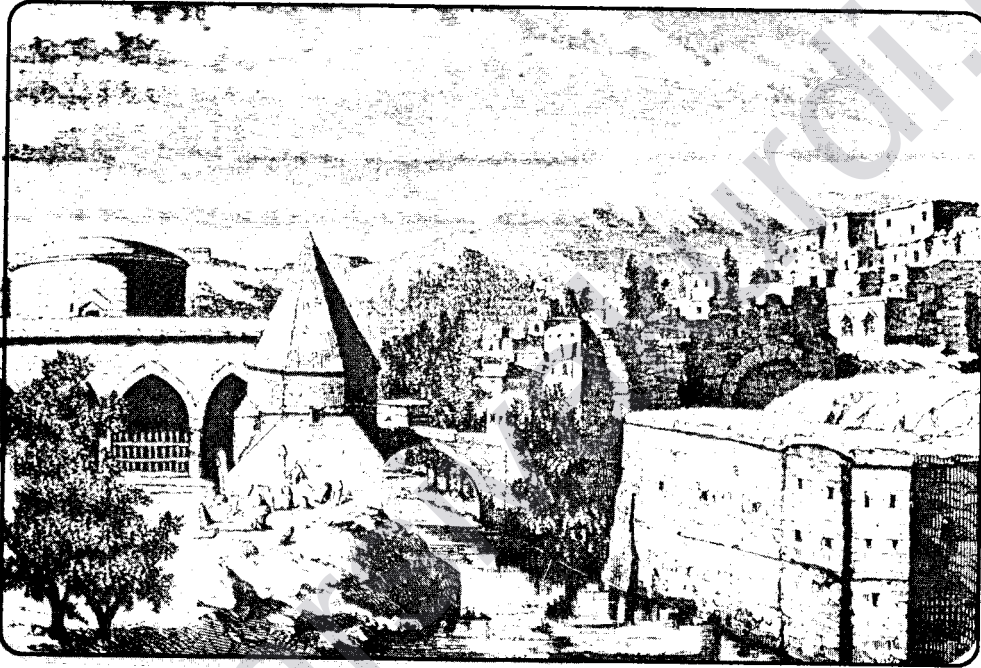
kuşku götürmeyecek kadar açık. Bölge halkı ve bölge hakkında eşsiz tarihi belge bırakan Yunanlılar, bu bölgede çok önceleri ikamet eden tarihteki ataları olan *Kyrti* (Kürti), *Karduk* ve *Gordyeenler*'den sözederler. Kürtler'in ataları olan bu kavimler, düşmanlarından kaçan komşu halklar, Kürdistan'ı işgale gelen, Kürdistan'da yerleşen ve burada kalan diğer halk gruplarıyla karışmışlar. Bu halk grupları, yani Kürtler'in ataları, Farsça ile yakın benzerliği olan ve İranî diller grubuna giren bir dil konuşuyorlardı.

Kürt toplumunu birbirinden kalın hatlarla ayrılan iki kasta ya da iki toplumsal gruba ayırmak mümkündür:

a. Aşiretler
veya
Savaşçılar.

b. Guranlar veya
Çiftçiler
(Reaya).

İlk gruba girenler toplumdaki konumlarını kullanarak diğer sosyal grupları ve savaşçı olmayan Guranlar'ı ezen hakim unsurlardır.

Bitlis

(Fr. von Hellwald - L. C. Beck, *Turkiet i Våra Dagar*, Stockholm 1878)

Kürdistan Köylüsünün Durumu ve Kürtler'in Fizyonomileri:

Kürdistan köylüsünün durumunu *Rich*, "Çok yoksuldurlar" sözleriyle dilegetirir. Kürt köylülerinin durumu *Vestindien* (Kuzey ve Güney Amerika arasındaki adalar ülkesi, Büyük ve Küçük Antiller ve Bahamas adaları)'deki zenci kölelerin durumundan farksızdır. Aralarındaki benzerlik çok büyük olmakla birlikte en zoru da onları, Kürt egemen unsurlarının maiyetlerindeki insanları ezdiklerine ve onlara ağır baskı

uyguladıklarına inandırmaktır. Kürt egemenlerine göre köylüler (reaya -BG), fizyonomileri ve konuştukları dil bakımından asıl aşiret üyesinden ayrılırlar. Bu yüzden de soylu sınıf konumuna yükselmek bundan böyle onlar için olanaksızdır. Kürt toplumunu yaptığı iş ve mensup olduğu toplumsal sınıfın da ötesinde dış görünüşleri, yani fizyonomileri ve kullandıkları dile göre sınıflara ya da gruplara ayırmak mümkündür. Aşiret üyeleri kaba, köşeli fizyonomi(hatları sert), önkafaları kalın, donuk ve derinde kalan mavi veya gri gözler, sert çehreli bir karakter gösterirler. *Guranlar* daha yumuşak görünüşlerinin ötesinde, fizyonomileri

daha düzgün ve uyumludur. Bir bakıma Yunan yapısını andırırlar. Kuzeybatı Kürdistan ve Urmiye Gölü dolaylarında uzun süre Kürtler arasında yaşayan misyoner *Hörnle*, Kürtleri çok güçlü, geniş omuzlu, esmer tenli, siyah saçlı, büyük ağızlı,

küçük gözlü, vahşi sert çehreli olarak betimler. Arasına yumuşak, güven verici, normal vücut ölçülerine sahip, insan üzerinde olumlu etki bırakan tipler gördüğünü de söyler. Kürtler uzun yaşarlar. Güç ve ağır yaşam koşullarının buna engel olmadığı açık. Çoğunlukla 100 yıl yaşamakta ve yaşlılık oranının yüksek olmasına karşın fizyonomik ve düşünsel eksiklikler söz konusu değil. *Rich*, *Hörnle*'nin bu izlenimini doğrular ve hayatında fiziksel bakımdan bu denli sağlam ve her yönden dinçliğini koruyan kadın ve erkek yaşlıyı sadece Kürdistan'da gördüğünü söyler.

Ünlü gezgin *Vembery*, Kürtleri genellikle ince ve zarif yapısıyla eski *Med-Pers* ırkının en yakın mirasçısı olarak

görür. Kürtler ince ve zarif fizyonomileriyle Persepolis, Şapûr ve diğer İran şehirlerindeki eski Pers heykellerinde ebedileştirilen insan tipine ve fizyolojisine en uygundurlar. Türk- Arap karışımından meydana gelen günümüzün İranlılarından genellikle daha da eski Persler'e yakındırlar. Kürtler'de, tüm göçebe topluluklarda olduğu gibi, gözler diri ve pırıltılıdır. Yüz ifadeleri kahr çekmişliği ve sorumluluğu yansıtır.

Giyim Kuşam:

Kürtler'de giysiler, yüz ifadelerinin değişikliği gibi, oturdukları bölgelere göre çeşitlilik gösterir. Sarı keçeden yüksek külah Kürdistan'ın her tarafında takılmaz. Türkiye ve Rusya Ermenistanı'ndaki Kürtler türban takarlar. Gelişigüzel bağlanan ve kenarları saçaklı olan türban, güneşte yanmış kılı Kürt yüzüne, rengarenk yamalı giysilerine ayrı bir görünüm verir ve harmonik bir uyum sağlar. Siyah beyaz geniş paçalı keçi kılından pantolon; kısa, kolları sarkık ve uzun ceket ve üstüne aba giyerler.

Kürt kadın ve erkeği canlı, çarpıcı ve çok renkli giysileri sever. Asıl Kürdistan'ın güney kesiminde erkekler basit, geniş, kahve rengi veya beyaz kaftan, altına da dar Türk bıkıli elbise giyer ve metallere süslenmiş bir deri kemer bağlarlar. Kuzeybatı yörelerinin giysileri Tatar giysilerini andırırken, Dağlık Orta Dicle havzası Arap giysilerini andırır.

Kullandıkları Silahlar:

Her şeyde olduğu gibi silahlanmada da Kürtler birbirlerinden oldukça farklı durumlar sergilerler. Kürt toplumunda ateşli silahlar yok denecek kadar azdır. Zengin ve nüfuz sahibi aşiretlerde bile her on kişiden bir kişiye ancak bir tüfek düşüyor. Türkiye Ermenistanı'ndaki Kürt süvarileri silah olarak, ucu siyah kıl veya yünle süslenmiş, bambudan yapılma bir değnek taşırlar. Öte yandan birçok Kürt, yarım ay şeklinde kılıç ve genişçe hançer kullanır. Şefler ve ilerigelenler tabanca taşırlar. Barut Kürtler'de çok makbuldür ve *derman* diye adlandırılır. Oysa derman, tıpta iyileştirici ilaç demektir. Uzak Asya'da neredeyse kaybolmak üzere olan ve artık pek kullanılmayan *zırh* da Kürtler'de çok yaygındır.

Konut:

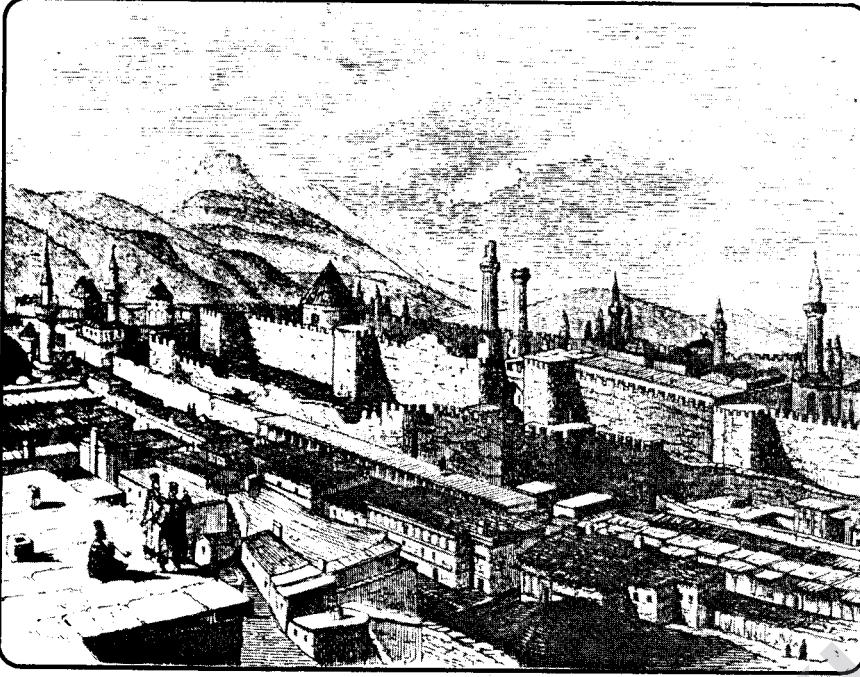
Gezgin ve göçebe Kürtler'de konut, siyah keçi kılından örülen karaçadır. Yerleşik Kürtler'deyse duvarları taştan, üstü düz ve alçak olan dam evlerden ibarettir. Kuzey Ermenistan'daki Kürtler, yazları özel çadırlarda geçirirler. Bu çadırların dört yanı açık olup tavanları kahverengi bezden oluşur ve direklerle alttan desteklenen dörtgen bir yapıya sahiptir. Yanları ise üç tarafı dikine durabilen çalılarla örülü, dikine durabilen çitlerden oluşmakta, arabölmeleri de enine konan yünlü bir dokuma veya ipekli kumaşlardan yapılmaktadır.

Kürt Aşiretlerinde Adet ve Töreler:

Aşiretler kendi aralarında baş ve alt kollara ayrılırlar. Her iki gruba ait, hizmet gören *Guranlar* da vardır. Her kabile ya da grup kendi adıyla anılır. Bu adlar genellikle güçlü bir aileye ya da kişiye dayanır. Bu durum ad zenginliğine yolaçmış ve Kürt toplumunu inceleyen araştırmacıları çoğu kez şaşırtan bir özellik olmuştur.

Doğu Kürt aşiretleri Hakkari, Zibari, Şirvan, Revanduz, Bıradost, Baliki (Balıki-BG), Mikri(Mukri-BG) ve Bilba(Bılbas-BG) (Son ikisi İran'dadır) aşiretleriyle; güneyde ise Caf, az miktarda Kelhur ve Aşuta; kuzeydoğuda saf ve karışmamış olan Şekakiler, Heyderanlar, Melalar ve biraz karışmış olan Celaliler yer alır. Aşiretlerin başında aşiret reisi ve yaşlı kişiler, *Emir, Han, Bey, Ağa, Mezin* vb. ünvanlı yöneticiler bulunur. *Liderlik, reislik, büyüklük* aileden miras olarak gelen bir hak olup babadan oğula geçer ve bu ünvanlar ailede kalır. Aşiret yaşlısı, yaşı itibarıyla Kürtler'de büyük saygı ve itibar görür; onun ünlü bir soy ya da aileden gelmesine gerek yoktur. Toplumun ilerigelenleri, sözsahibi erkekler aşiret reisinin evinde ya da çadırında her gün toplanır, yarım daire şeklinde halılar üzerinde oturur, uzun ağızlıklarıyla Revanduz yaprak tütününden içer ve sohbet ederler. Genç biri içeri girdiğinde tüm yaşlıların elini öper, yaşlılara onu alından öperler. İçeri giren yaşlı biriye, sadece aşiret reisinin veya cemaat yaşlısının elini sıkarak ve hazır bulunan cemaatsa ellerini alınlarına götürerek kabul ederler. İçeri giren aşiret reisiyse, herkes ayağa kalkar ve o yerini alıncaya kadar herkes ayakta bekler.

Büyük Kürt aşiretlerinde töreye uygun olarak aşiret re-

Erzurum

(Fr. von Hellwald - L. C. Beck, *Turkiet i Våra Dagar*, Stockholm 1878)

islerinin sofrası daima açıktır ve açık tutulması gerekir. Aşiret mensupları, aşiret reisi olan Beylere ve Hanlara hayvan, yiyecek maddeleri ve tarımsal gelirlerin bir kısmını sürekli olarak öderler. Halktan gelen bu gelirler sayesinde Han ve Beyler sofralarını açık tutarlar. Böylece halktan gelen bir bakıma tekrar halka döner. Kürt toplumunda kurumsallaşan *Hanlık*, *Beylik* ve *Emirliğin* en önemli koşulu konuksever olmaktır. Konukseverliğini yerine getirmek isteyen bir Emir, günde 30-40 koyun kesmek, 4-5 tencere pirinç pilavı pişirmek, birkaç kilo kahve ve tütün harcamak zorundadır. Burada da görüldüğü gibi Doğu'da gelenekler varlığın ve zenginliğin belli ellerde toplanmasına, *akümüle* olmasına elverişli değil ve tam da karşı etki yapmaktadır. Halk arasında büyüklüklerini ve nüfuzlarını korumak isteyen Kürt büyükleri, konukseverliğe büyük önem verirler. Belirleyici olan da budur. Çünkü bu kişiye şan ve şeref kazandırır. Halktan gelen mal ve paraların büyük bir bölümü bu vesileyle tekrar onlara geri döner. İran Şahları ve Türk Sultanları sık sık Kürt aşiret reisi ve büyüklerinden büyük çapta mal ve para alırlardı. Böylece büyük değerlerin, mal ve paraların belirli insanların elinde toplanmasını önlemiş oluyorlardı.

Hali vakti yerinde olan zengin bir Kürdün günlük yemek sofrasında köfte ve pilav bulunur. Köfte koyun kıyma

sından yapılır. Süt, soğan ve baharatlarla tadı zenginleştirilir. Geniş bir sinide pirinç pilavı, yanında kuzu kızartması, peynir ve ayran bulunur. Her sininin (sofranın) etrafında 4-5 kişi oturur. Herkes önündeki yemeklerden kendine göre özenle lokmalar yaparak birlikte yerler. Sonra, yemeğini yiyip kalkan ellerini sabun ve suyla yıkar. İlk yaşlılar, aşiretin ilerigelen şahsiyetleri sofraya oturur. Bunlar doyunca geri çekilir ve yerine ikinci derecede önemli sayılan kişiler gelip oturur. Bu fasıl da bitince artık sıra hizmetçi ve fakirlere gelmiş olur. Her yemekten sonra eller yıkanır ve kahve içilir.

Kürtler cesur, sözünün eri, özgür lüğü seven ve konuksever insanlardır. Bir yerde çekingen, fazla konuşmayan bir karaktere sahipler. Öteyandan Kürtler'de belli bir iş disiplini ve düzenli

bir iş hayatı yoktur. Kan davalarına, soygun ve talana büyük zaafı var. Yolkesmek ve soymak onlar tarafından kahramanlık sayılarak övülür. Kürt kahramanlık ezgilerinin kahramanları, baskıcı Türk paşalarını ve inançsız Rusları yenilgiden yenilgiye uğratmalarının yanı sıra, kervanların yolunu nasıl kestikleri, nasıl soydukları ve ihanet içinde olan Pers köylerini nasıl basıp yağmaladıkları büyük övgülerle dilegetirilir bu türkülerde. Bununla birlikte Doğu'da egemen olan genel kanı, soygunlar bakımından Kürtler'in; Türkmen, Tatar (Nogaylar) ve Bedevilerden davranış itibarıyla daha insancıl oldukları yönündedir.

Kürtler soygun sırasında, kullanılabilen her tür eşya, giysi ve hatta soydukları insanın iç camaşırına varncaya kadar elkoyarlardı. Ancak soydukları kimseleri çıplak bırakmaz, onlara kendi üzerlerindeki eski elbiseleri verirler. Bazen köy soygunlarında, köylülere yardım gelmesini sağlayacak veya yardım bulmaya yetecek derecede at, biraz yiyecek bile bırakmazlardı. Bu gibi durumlarda Kürtler'den insaf beklemek yersizdir. Hatta kendi arkadaşını, misafir ettiği kimseyi, tanıdığı insanı hiç tereddüt etmeden soyar ve pişmanlık duymamak için de, "Biz yapmasaydık, başkaları aynı şeyi daha kötü bir şekilde yapacaktı; gene biz insaflı davrandık!" diye konuşarak kendini aklar.

Kürtler'de konuk ikram edilen ekmeği kenarından değil,

ortasından böler. Ancak bir rastlantı sonucu biri kendilerine misafir olup dudakları ekmeğe değse veya kenarını sıyırıp geçse bile, misafire minnettar olur, onun maiyetine göz koymaz, el atmazlar. Kürtler evlerine gelen konuklara karşı evsahipliği yapmaya büyük değer verir ve konukları korurlar. Fransız gezgin *Lejean*, "Kürtler tarafından konuk olarak kabul edilmek oldukça zordur, ama bir kez konuk olarak kabul edildikten sonra artık cüzdanında binlerce Duka da olsa rahat uyuyabilirsin" diyor. Çalmada Kürtleri geçmek kabil değil, çok zordur. Sözelimi Rusya sınırının Türkler ve Persler'le komşu olduğu yörede, kaçakçılıktan büyük gelir sağlanmasına rağmen Kürtler bu işe fazla ilgi göstermezler. Bölgeyi ve bölgenin tüm geçitlerini herkesten çok iyi bilmeleri, turmanmada olağanüstü beceriye sahip olmaları kaçakçılıktan onlara büyük gelirler sağlayabilirdi. Çok iyi kazanç ve para için bile, bilindiği gibi Kürtler Ermeni tüccarlarına eğilmemişler. Bu Kürtler'de bir aşiret geleneğidir.

Eski ve kötü bir aşiret geleneği olan *intikam* olayı, Kürtler'de hala tüm canlılığını korumaktadır. Arnavutluk ve Kafkasya'nın dağlık kesimlerinde yaşayan insanlarda olduğu gibi Kürtler'de de bazen küçük bir olay veya anlaşmazlık rakip iki aileyi yokolmaya kadar götürür. Ancak Kürtler'de fazla kan dökülmeden bir çözüme varmak olasıdır. Örneğin kaşparası, kız verme, korkuya kapılan karşı tarafın gelip teslim olması, pişmanlık duyma, af dileme hallerinde taraflar fazla kan dökmeden anlaşabilirler. Kavgada veya çarpışmada suçlu sırtüstü düşer ve kılıcı yanında asılı durur veya eline bir parça pamuklu bez -ki kefen yani ölü gömleği anlamına gelir- alır havaya kaldırır, bu tam anlamıyla teslim olmak anlamına gelir. Böylece düşmanın, aşiret reisi veya dinadaminin çadırına gider ve bu biçimde hayatını düşmanın vicdanına terketmiş olur. Bu andan sonra, geleneğe göre, hiç bir kanun ve kural onu yargılayamaz.

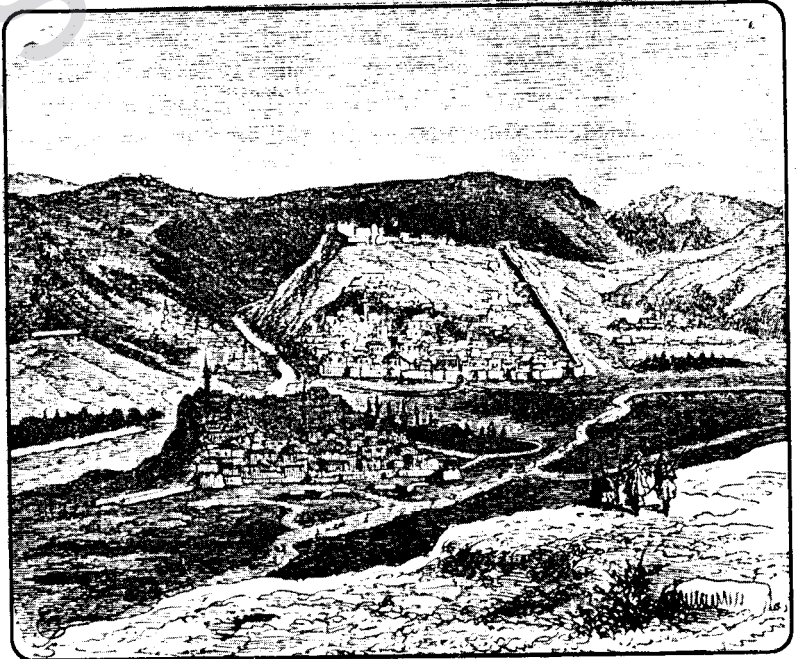
Sığınmacıya, savunmadan yoksun *uşağa* zarar vermek veya ona hakarete yeltenmek; sığınan ailenin mesken masuniyetine tecavüz etmek anlamına gelir ve bunu yapan kimse toplumda aşağılanır, dışlanır. Bu, yarı vahşilerin gece karanlığına benzeyen barbarlıklarının yanında az da olsa umutlandırıcı ışık parıltısı gibi görünür.

Kürtler'de Aile ve Kadın:

Kürtler'de aile aşkı ve kadına olan tutku oldukça büyük ve derin bir içtenliğe dayanır. Kürtler İslam olmalarına rağmen kadınları, sanki İslam değilmiş gibi başaçık gezerler. Açılmış bir çiçek güzelliğine sahibolan Kürt güzeli, özellikle Kürt kızları, güzellikleri nedeniyle laik oldukları değeri nadiren görürler. Vücudun formunu, girintili çıkıntılarını kaplayan entari (fistan) güneşte yanmış yüz ve gerdanlarıyla uyum sağlar. Kürt kadını hareme kapalı olduğu gibi, rahatlıkla açık yerlerde gezer, at biner ve hiç çekinmeden başka erkeklerle sohbet eder. Basit *Savaşçılar* ve *Guranlar*, bir kadın satın alıp geçindirebilirlerse büyük mutluluk duyarlar. Kürtler'de sadece zengin ve hali-vakti iyi olan erkeklerin birden fazla karısı olabilir.

Moltke «Burnunda hızması ve saçlarında metal süs eşyası» taşıyan kadınlardan sözeder. *Thielmann* İran'lı Kürt kadınlarının vücut ölçülerinin normal olduğunu, ancak yüz hatlarının kaba olmasına karşın Türkler'de olduğu gibi dövme ile yüz deforme edilmemiştir, diye yazar. Kadınların baş uğraşısı, ineklere bakmak ve dokuma işleri yapmaktır. Buna karşılık genç erkekler hayvan güder, ülkede dolaşır ve günlük geçimi sağlamak için iş arar, çalışırlar.

Kürt kadını tüm diğer göçebe halklarda olduğu gibi, çalışkanlığı ve dayanıklılığıyla tanınır. Çocuğu sırtında,

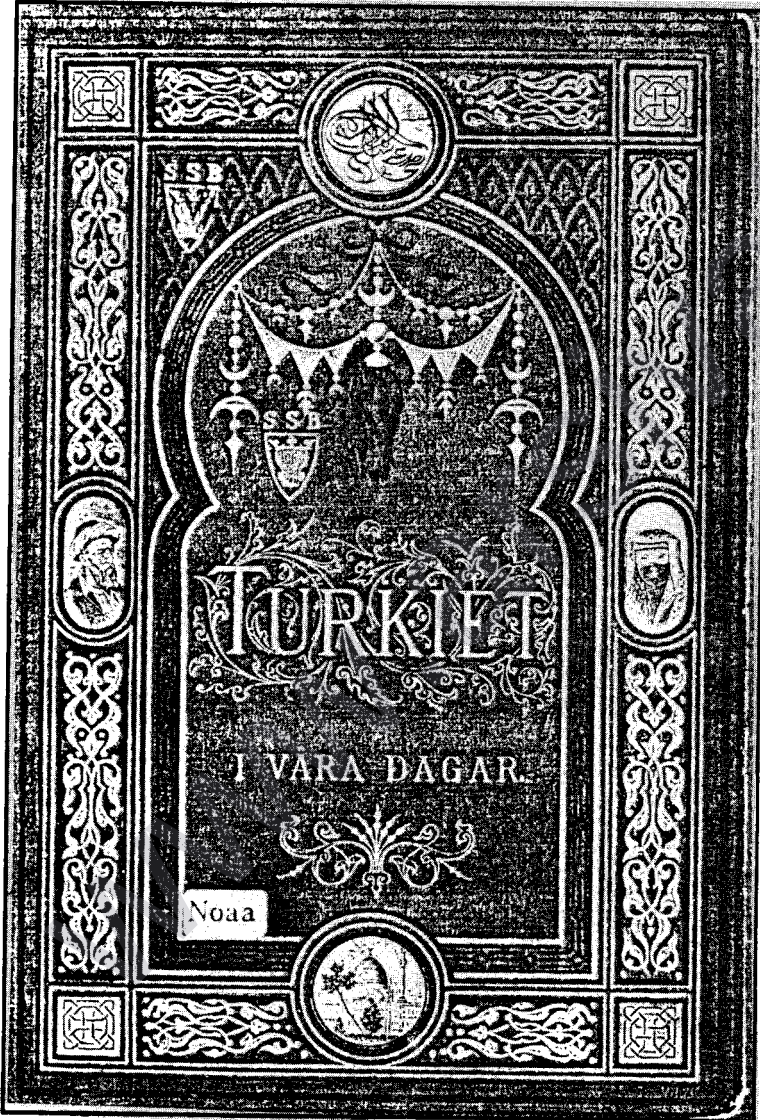

Kars

(Fr. von Hellwald - L. C. Beck, *Turkiet i Våra Dagar*, Stockholm 1878)

çadır kurar, keçi ve koyunları sağlar, çorap örür, erkeğinin atına bakar, onun silahını temizler ve türbanının saçaklarını bağlar. Yağmurda, karda, fırtınada, yakıcı güneş altında kadın sürekli çalışan ve hareket halinde olan bir aile bireyidir. Ancak ne yazık ki ona laik olduğu değer verilmediği gibi, temizlik işlerini yapar ve yemeği de pişirdikten sonra kölelere uygun bir muameleyle erkeklerin açlıklarını nasıl giderdiklerine tanık olur. Kadınlarsa artakalan yemek artıklarını yemeğe razı olur, diyen Vambéry, "Evet göçebe Kürt kadınının sabrını tanımlamak mümkün değildir" der.

Kürtler'de Dans:

1878'de Stockholm'de basılan *Günümüz Türkiye* adlı yapıtın kapağı.

Akrabaları Persler'in yanısıra Kürtler de konuşkan olmadıkları gibi, ayrıca kendi aralarında da yüksek sesle konuşmazlar. Ancak yolda karşılaşıırken, bazen birdenbire acı ve yüksek bir kahkahaya tutulurlar. Kürtler, genellikle de kadınlar, müzik ve dansı severler. Doğu'nun tüm dansları genellikle birbirlerine uyan bir karakter gösterir ve eski çağlardan gelme çokça tandanslara sahiptir. Kürtler'de *çopi* (çepik-BG) veya halka halindeki dansı (govend-BG), biraz değiştirilmiş *Sirto* veya *Romaikan*, Yunan dansından başka birşey değil. Ancak Kürtler'de biraz daha canlı oynanır. *Rich* bu oyunu bir düğünde davul-zurna sesleri arasında vahşi bir formda oynanırken izlemiştir. Dans edenler sıra halinde elele tutuşur, vücutlarını ileri-geri hareket ettirir, ayaklarını aynı anda ve hep birlikte yere vurarak vahşi

bir ses çıkarırlar. Dansta başı erkekler çeker, ardından kadınlar gelir. Kadınlar altın sim işleme li elbiseleri, başlarında altın takıları ile yüzleri açık bir biçimde ve aynı zamanda çok itinalı ve başkalarını rahatsız etmeyecek rahatlıkla daire halinde dans ederler.

Kürt Ezgileri ve Şiiri:

Kürtler melankolik melodileri (Bitrar) kavalın yumuşak tonuyla dilegetirilirken müziğe olan tutkuları dışavurur. Vahşi türküler koro halinde söylenir ve çok hoş gider. Müzik ve ezginin işlendiği yerde şiirden söz etmemek olanaksızdır. Kürt şiiri fazla tanınmış olmamakla birlikte, saygıdeğer Kürt şairlerinin katkılarıyla oluşmuş zengin bir Kürt şiir kültürüyle karşılaşılır.

Kürt Dili:

Kürt dili yazılmamış, sadece konuşma yoluyla dilden dile anlatılarak gelmiş bugüne. Yazılanlarsa Farsça veya Türkçe olarak yazılmış. Bu dil az ya da çok Farsça ve Türkçe'yle akrabadır (Dünyada geçerli tasnife göre Türkçe ile birer dil olmanın ötesinde hiç bir akrabalıkları yoktur -BG). Kürt dilinin gelişmemiş olmasının nedenlerini, yazılan bir dil olmaması ve aşiretlerin birbirlerinden farklı eğilimlere sahip olma-

larından kaynaklanır. Sonuncu etken yüzünden Kürtler, komşuları olan Araplar, Türkler, Syro-Kaldeyiler ve Ruslardan çok sözcük almışlar. Bununla birlikte Kürt dili Farsça'ya olan yakınlığını ve gramer benzerliğini korumuştur. Kürt lehçeleri çok çığ olan sesleriyle kulağa hoş gelmeyebilir; ancak diğer Asya dil ve lehçelerinden farklı olarak burun ve boğazdan gelen seslere sahip değiller. Kürt toplumunda sosyal gruplar arasındaki dil farklılaşmasına gelince *Rich*, *Aşiret* ve *Guranlar* arasındaki farklılığı, köylülerin konuştukları Kürt dili *Guranlar*inkinden Farsça'ya daha da yakın olduğunu ve köylülerin eğitim alanında *savaşçılardan* daha üstün olduklarını söyler.

Osmanlı-Kürt İlişkileri:

Birkaç on yıl Kürtler ismen de olsa Türk egemenliği altındaydılar, ancak son zamanlarda diğer halkları zorla egemenlikleri altına alma gücünü yitirdiler. «Kürt bir keçiye benzer» diyen Türk, «Onu sağlamak istersen ardından taştan taşla hoplamam gerek. Sultanımızın hizmetinde olup da bunu başaramadın mı Kürt de böylece sıyrılıp çıkar işin içinden.» Burada derin bir anlam var: "Halkı sağlamak" Türk egemenliğinin yönetim politikasının temelini oluşturur.

Kürtler kendilerini mümkün olduğu kadar sağdırtmaya çalışıyordu. Onlar da Çerkez beyleri ve aşiret reisleri gibi aşılması ve ulaşılması güç dağlar arasında Şahin yuvasına benzeyen kalelerde yaşıyorlardı. Bu Şahin yuvalarında hakimiyetlerini sürdüren Kürt beyleri ve aşiret büyükleri, Nesturi ve fukara Ermenileri soyuyor, kervan yollarını kesiyorlardı. Bu kaleler Türkler'e çok sorun çıkar dığı gibi çok sayıda askerin yok olmasına da neden oldular.

Kürtler'in özgürlüklerini kısıtlamak, onları askere almak ve Türk tahakkümünün sonucu olan diğer haksızlıklar, Kürtler'de milli ve derin nefret duygularını güçlendirdiği gibi, Türkler'e karşı şiddetli ve güçlü ayaklanmalara yolaçmıştır. Bu nefret ve düşmanlık duygularını Kürt tarihinden de izlemek mümkündür.

Kürtler Müslüman ve çoğunlukla Sünni'dirler. Kendi kadın ve kızlarının kaçırılıp köle muamelesi gördüklerinden ve satıldıklarından sürekli şikayet ederler. Çünkü *Kuran*'a göre, sadece inançsızların kadın ve kızlarının kaçırılması mübahdır. *Kuran*'ın kutsallığına bağlı ortodoks Türkler'in kendi din kardeşleri olan Kürt ve Çerkezler'e karşı böyle davranmaları hiç de şaşırtıcı değildir. Çünkü

her zaman kendi yaptıklarını aklamak için çeşitli yöntem ve açıklamalara başvurmuşlar. Çocuklarını satan Çerkezler'de çocuk satılabilen bir mal gibidir ve köle olarak tanımlanır. «Günahı satana!» der kutsal Müslüman Türk ve devam eder «Biz haremimizi yaşatmak ve açık tutmak zorundayız. Bundan böyle bu yolda yapılan her şey mübah tır.»

Kürtleri köleleştirmeyi gerçekleştirmek isteyen Türk'ün düşünce tarzı, «Köpek hakkında kötü konuş ki öldürebilesin»; soyacağın kimseyi sapta veya dağla. Örneğin «Şey tana tapan» veya «inancı olmayan, kuraldışı» gibi... Bu senaryo hazırlandıktan sonra, din değiştirenin kızını veya karısını kaçırmak ve zorla almak yüz kızartıcı bir eylem olmadığı gibi suç da oluşturmuyordu. *Von Lankenau*'ya göre meşhur *Ömer Paşa*'nın karısı, Kürdistan'a yapılan bir seferden dönerken -belirtilen kurala uygun olarak- beraberinde getirdiği bir Kürt kızıdır.

Bu ve benzeri olaylar doğal olarak Kürtler'i Sultan'ın İmparatorluğu'na kazandırmadığı gibi uzaklaştırıcı bir rol oynamıştır. Kürtlerin savaşlarda Sultan'a yardım etmelerine bile kuşkuyla bakmak gerek. Onlar savaş ganimetine daha bir ilgi duyuyorlardı. Bundan böyle Kürtler'e güvenilecek düşman topraklarında savaşmak olası değildi. Çünkü Kürtler yağmalamaya başlayınca istediklerini aldıktan sonra evlerine dönerlerdi. Hatta bazen galip gelen düşmanın tarafına bile geçerlerdi. 1877-1878 Türk-Rus savaşında, Kars'ın düşmesiyle birçok Kürt aşireti Ruslar'la birlikte olmayı önermişti. Barışta ve olayların olmadığı zamanlarda bile Kürt ve Türkler'in arası pek sıkı değil, gevşek ve esnek olmuştur. Türkler, Kürtler tarafından hükümranlıkları tehdit edilip karşı çıkılmadıkça hallerinden memnundular. Ayrıca onlarla işbirliği yapan Kürt aşiretlerini kullanarak elden geldiğince Kürtler'le sükunet içinde olmak istiyordu. Ayrıca Kürtler'i, kendi içlerinde birbirine düşürmek, aşiretlerin arasını açıp onların zayıflamalarını sağlamak ve kendi iç sorunlarına kaptırmak Türk politikasının başlıca taktiklerindendi. Türkler Kürtler'i komşu halklara karşı da kışkırtıyorlardı. Nesturiler, Yezidiler ve Kızılbaşlar, yani onlara karşı gelecek olan güçler böylece budanmış oluyor ve karşı bir güç oluşturmaktan uzak bir konuma düşürülüyordu.

Perda Dewrêş Dili

Arêker: MUNZIR COMERD

Dewrêş Dîl(1), lacê Dewrêş Hemedi yo. Hirê lacê Dewrêş Hemedi benê. Namê jü Dewrêş Dawud o, owo bin Dewrêş Usiv o u jü yê xo ki Dewrêş Dîl beno. Mekanê nine Qızılbel(2) o. Sarê Qızılbeli aşira Kurêso ra yê. Xêlê dewê Pilemuriye, Tercan u Gêxiye destê sarê Qızılbeli der ê, yanê pirê xo itka ra yenê.

Xortêniya Dewrêş Dîl Qızılbel de, 1850 ra têpiya hata 1900'i dewê de vêrena ra. Tawo ke Dewrêş Dîl azeb biyo, zerriya xo kota waa Bava Ezizi. Namê aye Cewahire bena. Çê piyê Dîl be çê piyê Cewahire ra ciranê jüvini benê. Cewahire hem zaf rindeke bena, hemî ki zerriya xo zaf Dîl rê bena.

Dewrêş Dîl ki zaf xortode xosero beno. Heni xosero biyo ke, u vana Cenabi Heqî payisê deyi ebe xo desti neqesno. Dîl be Cewahire ra hetê ra jüvin ra hez kenê, heto bin ra ki wastoxê Cewahire vecinê. Wastoxê Cewahire, Tercan ra çê Bamasurê Zemçi yê. Hona çê Bamasurê Zemçi Cewahire nêwasta, piyê Dîl Dewrêş Hemedi ano ra gosê piyê Cewahire ra. Vano "Lawo zerriya domano jüvini rê esta, nêbo ke tu xeletiyê bikerê!"

Vanê Bamasurê Zemçi zaf dest de beno, yanê xêlê dewleti biyo. Çê Zemçi ke nêtê xo eskera kenê, indi piyê Cewahire çê Dewrêş Hemedi qe niyano çimanê xo ver u ano Cewahire dano Bamasurici! Bamasuric veyvika xo cêno beno Tercan.

Vanê zerriya Cewahire, Bamasurici rê qe çine bena. Piyê xo ke ceno aye dano Bamasurici, qesa piyê xo nêskînena u urzena ebe çimo îştirên tey sona. Vanê Cewahire be Bamasurici ra sare jü berzin nêsanênê. Yanê werte de golgunênî esta.

Bamasuric ke Cewahire beno, Dîl xo weno u hewnê sewo cî rê beno hesrete! Rocê yena ke Dîl indi tab nêkeno, urzenê ra sono Cewahire binê mêrdi ra remneno ano. Çê Bamasuricê Zemçi onca ki uştê ra dîma amê. Naye ser pilê Qızılbeli kotê werte u çê Bamasurici be çê Dewrêş Hemedi ra ardê werê. Anê kewrayeni kenê werte. Vanê: "Ceniya mêrîki cidê, va xo rê bicêro şêro!" Arda onca Cewahire da Bamasurici u eyi ki gureta berda.

Î ke Cewahire cenê sonê, Dewrêş Dîl ki onceno sono hetê Tercani. Sono Mazra Lolo, Axpasor. Zimistani wuca maneno. Xo rê sono talibo ra fetelino u onca cêreno ra yeno mekanê xo.

Mayinade Dîl bena. Vanê Dîl mayina xo rê mireno, yanê zaf cî ra hez kenê. Her roc sodir sipede ra seke hasar beno, mayina xo rameno beno awe ser.

Rocê onca ke cîle ra urzeno ra, sodir pesewe ra mayina xo rameno beno hêni ser. Mayine sarê xo kena kurna hêni de u awe simena. Aye de cenikade kokime xo ero hêni cena yena lêwe. Cenike mende ra feqiro. Sere u gosê xo qilêrinê, kincê xo pol u pirtukin ê u manikêda xo ki hawa poştî sero wa! Kuyo ebe a manike xo rê ome kena arê. Dîl naye nas nêkeno. Na yena kaleka Dîl ra vêrena ra, ebe Kirdaski qesa erzena Dîl ser. Vana:

Siwaro siwar be

Hespa xwe bar ke

Dostê meriyan ke kete deri ber

Dostê xwe pirs nake?

Kîrmanciki niya ra:

Asparo aspar be

Astora xo bar ke

Dostê mordemi ke kot verê çêveri

Dostê xo pers nêkeno?

Cenika ke naye vana, ebe lerz gamanê xo nana ro kuna duri sona. Firsend nêdana ke Dewrêş Dîl qene cî ra pers kero, "To çî ra mî ra na qesa vate? Tî kam a, kotî ra yena u sona kotî?"

Dewrêş Dîl mayîna xo cêno beno zerre. A roce zaf weswese de maneno. Qesa kokîme bena çikê adîrî gînena zerrê Dîlî ro:

Siwaro siwar be

Hespa xwe bar ke

Dostê meriyan ke kete derî ber

Dostê xwe pîrs nake?

Na qeseyî Dîlî vira nêsonê! Vano «Lawo naye çî ra mî ra niya va?» Vanê a sewe Dewrêş Dîlçîmanê xo germ nêkeno, yanê hewn be çîmanê yî nêkuno. Nîseno ro dî qutî tutin sîmenî, fecîrê sodîrî erzeno.

Sodîr kokîma omekara ke rêça xo Dewrêş Dîlî ra kerda vîndî, niyadano ke hawa wertê dewe de çê be çê fetelîna gêst kena. Dewrêş Dîl mekanê xo de ronîşte wo. Qayit keno ke çêverê bonî bî ra u a cenika kokîme kote zerre. Yena lêwê Dîlî, manîka xo poştîya xo ra nanaro u kena ra. Manîka xo ke kena ra, cêna manîka xo ra gejiyode (havêlk) çiçekîn u gîredayê vecena. No gejiyo ke pê cîlo rûnêde gejiyode henên o. Geji çêna xo dest vana:

"Dîlo no geji to rê Cewhîre rusna! Mî ra va ke, «Nî geji bere Dîlî de, pê cîlanê xo geji kero. Ez ke bîmîrî yê hardê dewrêşî yane, bîmanî yê Dîlî yane!»

Na qesa Cewahîre ke yena Dîlî gosde, derd u kulê zerriya Dîlî rêyna benê têra! Dewrêş Dîl ebe roco u sewo gîneno qesa Cewahîre sero vîndeno, hama xo rê raade mînasîve nêvînenî. Roc be roce tab ra kuno, indî damîs nêbenî. Rocê urzenî ra, jê hesa dîrbetîne xo erzeno poştîya astora xo ser, rameno sono verê çêverê Bamasurê Zemçî. Ne kewrayênî yena Dîlî virî, ne Qîzîlbel, ne ters u pers! Cewahîre binê Zemçî ra onca remneno ano. Cewahîre cêno terkiyê xo u saneno raa Qîzîlbêlî.

Vanê kalê Qîzîlbêlî benê top, nêverdanê Dîl be Cewahîre ra Qîzîlbel de bîmanê. Vanê «Ma kewrayênî kerde werte, wayîrê ma ebe naye rajî nêbenî!» Dewrêş Dîl Cewahîre cêno u Qîzîlbel ra beno rast. Cêno yeno hetê dewanê Tercanî.

Dîl be Cewahîre ra hetê Tercanî de benê ca. Dasê serri manenê. Eke dasê serri manenê, Dîl na kerdena xo ra beno poseman. Xode vano «Mî karode rînd nêkerd. Heya mî rê

neqîye biye, hama mî ki neqênî kerde! Ez şîyane cenika mordemeki bîne ra remnê u peyêcu pîlanê ma kewrayênî kerde werte u ma amayme werê. Ez ebe aye ki nêvînetane, mî şî onca cenike remnê!»

Vanê Dîl yaxê wayîrî nêverdano ra. Tomîr gureto xo dest, sew u roc xo dest ra nêdo warro. Vato:

Wayîrê wayîro wayîro

Mî qîsurê kerdo wayîro!..

Dewrêş Dîlî kîlame kerda derg, cêro ra wayîrî ver. Eke berbo, îştîro ke hênîyê çîmê dî ra vecîyo biyo dî çalâtî hênî ama warr! Sewê Dîl ke kuno ra, xo rê hewnê vêneno. Dîl na hewnê xo de sono Qîzîlbel. Peyê Qîzîlbêlî de Kerto Gewr vanê, sono Kerto Gewr de vecîno. Dota (dot ra) xortode dest u payî, gonegenîm, botê Qazîko verbe cî yeno. No xortek ke verbe cî yeno, yeno nejdîyê Dewrêş Dîlî cî ra pers keno. Vano:

«Dîlo tî mî nasnêkenî?»

Dewrêş Dîl hewnê xo de cî ra vano:

«Nê, ez to nas nêken?»

Xortek vano:

«Dîlo ez wayîrê to, Xortê Axîrê Yênîyê Page vanê! Hermê to ke hata yîtka gonî de bo, ez terkê to nêkenî!»

Dewrêş Dîl nî hewnê xo vêneno, tenê sebrê xo beno hîra. Cêno vengî Nesê (Nesîmî) Alîko dano. Nesê Alîko qîlawuz o, kokîmêde herdise sîpe wo.

Dewrêş Dîl hona ciwan beno. Wesêneno Nesê Alîko rê, vano «Nesemî bê tî mî rê koçek be, ma piya şîme Erzaniye.»

Vanê Erzaniye na hetê Erzûrîmî der a. Nêzo çend kalîkanê Qîzîlbêlî ra raverî Qîzîlbêlî dest de biyê. Aye ra dîme kes nêşîyo, talîbanê Erzaniye rê wayîr nêbiyo u nîka têde cêrê ra.

Nesemî dilegê Dewrêş Dîlî peyser nêçarneno, beno rajî. Tomîrê Dewrêş Dîlî yo ke hîre têlîno, zerrê qîlîfî der o cêno xo dest piya benê raştî gînêno rayê ro. Lîngo ra kunê raye terknenê sonê. Rocê sonê, dî roci sonê, hîre roci sonê sonê Erzaniye de vecînê. Cayê Erzaniye gele duri beno. Eke Erzaniye de vecînê, sonê çêyêde benê meyman.

Wayîrê çêyî ca dano nîne, nî nîsenêro. Hal u xatîrê jûvîni ke pers kenê, na raye kî nasîniya xo danê jûvîni. Sermiyanê çêyî nîne ra pers keno, vano:

«Sîma kam ê, kotî ra yenê? Xêra Heqî ser sonê kotî?»

*Dewrêş Husen be Ana Suktane ra
Dewrêş Dili qe resmê xo nêdo ontene. Vanê di ra resm nêmento. Na resmê seri Lacê Dewrêş Dili Dewrêş Husen
be ciniya xo Ana Sultane ra asenê.
(Arşive M. Comerdi ra)*

Nesemi vano:

«Ma hetê Tercani ra yenime. Na xortek çê piranê sîma ra wo. Lacê Dewrêş Hemedi, Dewrêş Dîl o. Na Erzaniya sîma verênde kalikanê ni xorteki dest de biya. Qızılbeli dest de biya. Nêzon hawo çanday serre wa ke kes niyamo sîma rê wayirêni nêkerda. Mî ra va "Tî mordemode koki-ma, zaf gınawarro u zaf vaştâ ra, kamîl a, bê mî rê koçekêni bîke. Se bîbo tî ma nas kena, talibanê ma ki nas kena. Mî ra ver kuye mî bere ucîka. "Mî ra Nesemi yê Alîko vanê. Ezî ki vaştane ra, gınane yi vero ardo Erzaniye. Şêrê kokîmanê xo ra pers kerê, vacê "Ma verênde şiyêne kami dest?" Eke yine ki sîma ra "Ma verênde Qızılbeli dest de bime" nêva, ma urzenime xo rê terkne-nime sonime.»

Dewrêş Dîl be Nesemi ra na qonaxê xo de di-hire roci manenê. Wayirê çêyi yo ke ni kerdê meyman, sono wertê dewe nata-bota vengâ cirano dano, vano «Bêrê ma na Bavayî raye kerime!» Dewrêş Dîl nine vêneno. Cêno Nesemi rusneno, vano «Ala so gos serne talibê mî mîsletê çınay

kenê.» Nesemi sono ke hawo wayirê çêyi xêlê ciranê xo resnê pê, nine ra vano:

«No pir taximê piranê mara wo. Usto ra Tercan ra amo yitka. Çıxa ke pirê mîn o, honde ki pirê sîma yeno. Sîma ki talibê ni yenê. Bêrê ma qesa xo jû kerime. Çıralixê ni çî danê cî, zerrê sîma ra çî vêreno? Heni bikerime ke ne kes zaf bîdo, ne kes senik bîdo.»

Herkes çiyê erzeno wertê. Uca ra têpiya mîsletê xo ke qedênênê, wertê xo de birnenê ke serê her çêyi qalibê sabun, gileyê turi, jû ki qutitê kirbîto çıralix Bavayî do. O wext de no çî zaf qîmetun biyo.

Nesemi cêreno ra yeno. Dewrêş Dîl cî ra pers keno, vano:

«Talibê mî se vanê, a çî sıxletiyê biye?»

Nesemi vano:

Sarê Erzaniye reştîbî pê, çıralixê to sero qesey kerdêne. Qesa xo kerde jû, jûvîni de birna ke serê çêyi qalibê sa-

bun, gilê turi be qutiye kirbito ra çiralix danê to.»

Dewrês Dîl dosege xo sero camatki ronîste biyo. Ciabo ke Nesemî do gureto xo sere de viyarnno ra, sero tayê vineto! Peyêco vato:

«Nesemi ez hata na yêne wo ke vera ma yeno, hata na yêne vindenu. Xora wayirê mî ke mî rê wayirêni kerde kerde, eke nêkerde ne qalibê sabun cênu, ne gilê turi cênu, ne ki qutiye kirbito cênu!»

Dewrês Dîl be Nesemi ra hatan yêne ucka manenê. Eke ucka manenê, sande qonaxê xo de yi be wayirê çeyi ra ronîşti yê. Axirê lacekê çêver keno ra kuno zerre, wayirê çeyi ra vano:

«Apo, piyê mî ez rusnane, vatêneke mî vera sîlam ke, zakiri amê çê ma de cama kenê. Serba to vatêne bêro camat.»

Yanê Bavayi amê veng Heqî danê, cem giredanê bê xo rê tî ki tey bê diyayêne. Wayirê çeyi vato:

«Apo gori, tî ki piyê xo rê mî vera sîlam ke ez nêşkinu bêri. O ki zono ke meymanê mî estê, qusirê mî çumanê xo ver mecêro!»

Lacek cêreno ra peyser sono çê. Piyê laceki cî ra pers keno, vano:

«Ero lacê mî yi çî ra niyameyi?»

Lacek vano hal u mecal niya... Va:

«Meymanê mî estê. Meyman meymanê mî niyo, meymanê Xîzîri yo! Mî qusurde qayit mekero, ez nêşkinu bêri.»

Piyê laceki vano:

«Lawo biterkne so, meymanonê xo ki tey biyarol!»

Lacek reyna yeno yine dima. Vano:

«Apo, sîma pêro piya bêrê. Va meymanê to ki kerem kerê!»

Vanê tomîrê Dewrês Dîli, cayê Dewrês Dîli sero dês ra dardekerde beno. Tawo ke urzeno ra ke çê ra rast bê şêrê, Dewrês Dîl kelê xo tomîrê xo ra birneno heni vecino sono.

Sonê jû bonêde kunê zerre ke çî zerre kuyê, eke hire teni zakiri ucka rê. Cî rê berz cazîk noro, ronîşti yê. Hire teni tomîri ki lêwe de aznê dês ra, bon heniro ke tî vana gomê mali yo! Ni çêver de kunê zerre kes tenezur nêkeno hurendiya xo ra urzo ca ninan do. Ververê çêveri de hebîkê ca beno, Nesemi beno Dewrês Dîli heto serên de dano ronîştene. Ebe xo ki heto binên de nisenoro.

Helmê dima yi zakiro ra jû vano ke:

«Sîma kotî ra yê?»

Yî ki vanê:

«Ma Tercan rayme.»

Hondê qese! Yanê kes nêvano ke «Tî kama, lacê kami ya, kotî ra yena, sona kotî?...»

Axirê zakiri pede kunêra cî ke veng Heqî dê. Hetê ra anê tamuro kok kenê(3) ke bêtito vacê, tamuri kok nêcênê. Ni hire zakiri araqde fatasine hama besenêkenê tamuro kok kerê. Vanê:

«Ma hona veresan bî dest be bêtito kerd, vati hata nîka. Tamuro ma dest de jê bîlbîlo wendênê! Nîka ninê rê se bî?»

Zakiri tamuro tê dest ra fetelnenê, o cêno yê di nêbeno, owo bin cêno yê di ki nêbeno... Axirê qe jû têla tamuri ra veng nêvecino! Yanê mordem nêzano ke têla tamuri sero esta ya ki çîna. Pêro sas benê manenê. Vanê:

«Na tamuri hona na serê sandi ma dest de qireqire de bî, zare zara ine biye! Ma cem keme, camat keme, wertê mîleti de fetelime hona rastê çiyê niyanênî niyameyme! Ma hona çiyê niyanên nêdiyo!»

Tamuri heni biyê ke tî vana kerrê, cî ra veng nêvecino! Qayit kenê ke nêbeno, teseliya xo kuna, vanê:

«Şêrê dewe ra ma rê tamur bîvinê biyarê!»

Mîlet sono zerrê dewe de fetelino, dewe de tamur pêyda nêbeno. Tamur nîno diyayine. Zerrê çeyi pîrr o. Erzaniye de şeşt-hawtay xane esto. Serê çeyê ke mordemê bêro, keno şeşt-hawtay mordem. Camêrd be ciniyo ra piya sonê cem. Axirê zerrê çeyi de mîlet erjiyo pêser, zaf sîxlet o. Araq qîna zakiro de sono! Vanê:

«Lawo no çîk o ame ma sere de? Mordemê ke sonê tamur fetelînê dest tal yenê. Vanê "Ma tamur nêdi." Tamur biyo hesrete.»

Wayirê çeyi yo ke Dewrês Dîl tey biyo meyman, vano:

«Tamurê nî meymanê mî esto, hawo çê ma de fiştê dês ra. Eke meymanê beno rajî şêrê biyarê!»

Zakiri vanê:

«Ma uwo ke tamurê to bî, tî çî ra ma ra nêvana ke ma mordemi birusnime, şêrê ma rê biyarê! Tî be xo ki vinena ke mawo dormê xo de çerexime, tamur vame vêsename!»

Dewrês Dîl vano:

«Şêrê xo rê biyarê.»

Wayirê qonaxê Dewrês Dili veng xortekê dano, vano «So çê ma ra tamurê ni meymanê mı hawo dês ra fişto dare bicê biya!»

Xortek urzeno ra sono, se ke çêverê boni keno ra eke çı rakero hawo ucka doseğê Dewrês Dili sero topê nur ronışte wo! Se ke çimê xorteki gıneno na topê nuri ro, desde balmis beno. Camat de xorteki sero vîndenê, qayit kenê ke nino u cênê yi dîma jüyê bini rusnenê. O sono vêneno ke çı bîvênô, eke xortek hawo balmis biyo u gîno hard ro. No cêreno ra sono vano:

«Xorteko ke sima rusnay bi, hawo balmis biyo u merediyo hard ro!»

Vanê Dewrês Dîl se ke naye hesneno, dest nano zaniyê Nesemi ro vano «Urze, wayirê hawo mı rê biyo wayir, reşto mı!» Dewrês Dîl cem ra urzeno yeno qonaxê xo. Sono onca kelê xo tamurê xo ra bîrnenô, dês ra nanoro u cêreno ra sono camat.

Zakiri tamurê Dewrês Dili tê dest ra fetelnenê, se kenê tamur qe kok nêcêno! Vanê «Hala bêrê na hêkmeta Heqî de niyadê! Dêma indi tawa destebera ma nino!» Na raye veng Dewrês Dili danê, vanê:

«No tamurê tu yo, ala bê bicê! Belka no gos nanoro to.»

Dewrês Dîl tamur cêno xo dest, beno zare zara tamuri! Tamuro ke zakiro dest de kerr bi, kurr bi; Dewrês Dili dest de beno zaranc u bilbil. Dewrês Dîl kuno ra çı veng Heqî dano, mîlet keno halla halla!... Vanê kılame fekê Dewrês Dili ra jê morekanê tezba oncina yena. Nêzon sewe çı sona, indi Dewrês Dîl kuno. Gurriye, gîmiye gînena bon ro! Çêrangê boni boni sero darinowe, asmên de astari asenê. Mîleto ke camat de, se ke çêrangê boni darinowe pêro balmis benê! Dewrês Dîl hurendiya xo ra urzeno ra, destê xo awe de şîno pîzîkneno mîleti ro. Mîlet yêno ra xo ke çêrangê boni hawo amo hurendi. Dewrês Dîl tamurê xo onca cêno xo dest u hetê ra ki qurbani yene serebîrmayine. Sewe bena nême. Vanê Dewrês Dili delxê xo de ya tewtê xo de veng Nesemi dano, vano:

«Nesemi urze, vergê Kurêşî(4) qeytano suro vîle de, hawo amê hêni de vînetê. Cigeranê qurbano bere cîde!»

Nesemi urzeno ra cigerê cêno destê xu yo jû, jûye ki cêno destê xu yê bini meydanê dewe ro hêni ser sono.

Eke Nesemi hetê hêni ro sono, qayit keno ke vergê Kurêşî ha yê lêwê hêni de binê viyale de vînetiyê. Zewncê

vergê sipi yê, qeytano suro vîle der o. Se ke Nesemi vênênê, hurdemêna ver be çı yenê. Jû sono cigeranê destê raşti, jû ki sono cigeranê destê çepi cêno. Niya eskera dewe ra vecinê sonê çimo vera benê vîndi.

Vanê ni pêro eskera biyê u mîleti be xo çîmi diye!

Dewrês Dîl na cemê xo ra dîme tam çewres roce Erzaniye de maneno. Çı rê çewres vasn serebîrnenê, kenê qurban. Tawo ke xatır wazeno u ine ra bîrrino ra, vanê çewres salagciyo çiyê Dewrês Dili zor dardo we. Çewres salagciyey benê rast, o çî-miyo ke talibo do çı tey anê. Talibê ke qalibê sabun, gilê ture u qutiyê kirbîto niyet kenê kê cîdê, kîrameta Dewrês Dili ke vênênê fikrê xo vurnenê.

Xebere yêna resena Qızılbel, vanê «Dewrês Dili kîramete veta!» Na taximê çê Dewrês Sîlêmani ra tayê vane ke «Heya heyha hem ceniya mordemeki bine ra berda, hemi ki kîramete veta!» Dewrês Kakîl naye hesneno, vano «Lawo lawo heni mevazê! Vacê beyanê Kurêşî veciyo, va şîwanê malê Qızılbeli bo!»

Na kîrameta xo ra dîme Qızılbel de qusîrê Dewrês Dili ra vênênê ra. No yeno onca Qızılbel'de xo rê ca beno.

Dewrês Dîl hona ke Kîrmanconê Dêrsîmi sare nêdar-dowe, merdo. Ebe na hasav naye ra şeşti serre avêr dina xo vurna, şîyo heqîya xo ser. O be xo şîyo dina heqîye, hama ma rê na dina de *Perda Dewrês Dili*(5) verda. Pîr u Bavayê ke cem gîredanê u veng Heqî danê, uyo ke zano ebe tamurê xo ra *Perda Dewrês Dili* ki cînenô. Tavi her Bava besenêkeno heqberê na *perda* biveciyo!

Ma Kîrmanco de hona xêlê Bavawo xêlê perdeyi imis kerdê, hama çı hêf ke ma ebe têdine nêzoneme. Kulturê ma dest ra xeleşîyo ra sono. Ca be ca ki ma hona xezna kulturê xo doz nêkerda u raye nêberda ser. Dewrês Dîl Mozart nêbiyo, niyo! Hama imkan u deyrayîya ke Mozart tede bi, Dewrês Dili de biyêne belka o ki biyênê Mozartê Kîrmanco. Her Bava besenêkeno *perda* imis kero, karê her camêrdi niyo! Dêma Dewrês Dili de huner u qudretode rînd biyo u kesê jê Dili ma de biyê u benê ki! Bêrê ebe çı bîfetelime, ca u rêça ine doz kerime, sînet u hunerê na camêrdo eskera keme va dina pê bîzano. No hem ma be xo rê, hem dina rê beno qezencode gîrsîrsîrsî.

Heya indi besekeme vacime:

Dîlê Dewrês Hemedi

Dewrês Dîlê ma,

Kırmanciye hasarê xo biya

Indi tu nêsoña ma viri ra!

Tayê nefesê Dewrês Dili hata na dewrê ma vaciyê amê.
Çı hêf ke ni hona keşi niyardê pêser, nêusnê. Na dasê çekuyê cêri Dewrês Dili ra mendê, hama tam niyê. Çimê na bêyite Seyid Husen ê Tornê Husenê Çaviye wo.

Ez kotane oroji

Çı ra mu rê kena gangaji?

Kalikê mu eve çınayi bena raji?

Koti menda sata hawari de?

Çı ra kena naji?

Ez qurbanê to nam u nisani

Defter rake ez xo rê bîwani

Hawarê mu de bîreso,

uyo ke iqrar do kalikê mu Dewrês Sîlêmani

Ya dilo, ya dilo, ya dilo!

Ez şiyane Erzaniye

Sewe ma sero biye letiye

Mı kerdo hawar u gaziye

Kalikê mu Dewrês Sîlêman

sata tenge de hawarê mu de hereyi mekuye

Ya dilo, ya dilo, ya dilo!

Kalik ez to ra kotane dîri

Koti menda asparê astorê qiri?

Ez xo rê verocêri

Sata tenge de mu biyaro xo viri

Ya dilo, ya dilo, ya dilo!

Dayexê zerrê mu dil o

Ez xo rê cêrenu vero

Asparê astorê kumeti bi raşt mekan ra

Mevêre qonaxê homedê xo ra

Ya dilo, ya dilo, ya dilo!

NOTÊ BİNİ

1. Bavawa ke indi cem gire dano, destê xo qal-qirê na dina ra onto u xo do raa Heqî cı ra vanê *Dewrês*. Vanê no Bava indi "*Dewrêseni* keno." Bavayê ke dewrêseni kerde, teyna ebe namê xo nino vatene, namê di ra ravêr qesa *Dewrês*'i dekerina. Jê Dewrês Dil, Dewrês Baqır, Dewrês Hemedî...

2. Qızılbel ki Pilemoriye de dewade Çê Sawuşen Begi ya. Sarê Kırmanci nine ra vanê Çê Miri. Nine ra Pasa Beg (Hüseyin Şahin), wextê Demokrat Partisi'ye de na partiye de *milletvekili* bi. Eke ihtılalê 1960 bi, u ki berd Yassıada de tenê mend. Hona weso, tersanê xo ra dewo de nêmaneno. Birayê Pasa Begi Alisan Beg, cipê xo dêm-diya tey merd. Lacê Alisan Beyi Lutfü Şahin Erzincan de avkatêni keno. U ki serranê 60'î ra têpiya CHP ra bi *milletvekili*.

3. Kılamê ke cem de yenê vatene têde Kırmanci yê. Bavay tanmurê xo *kok* kenê, pede veng *wayiri* danê. Veng Xızırî, veng Heqî danê... Xızır ebe çanda u çand namo ra yeno qal kerdene. U ya aspar o, ya meyman o, sipêla wo... Ebe kılamo cêrino Heqî, Xızır u yê bino vero. Qalê jiyar u diyaro kenê, veng ced u kalık u wayirê xo kenê. Ni jiyar diyari têde hardê Kırmanciye der ê, qe jüye xeriviye de niya.

Nika dewleta Tırki harmê xo semernêwe, qeyret kena ke na sunuxa Kırmanciye wedaro. Hetê ra 1980 ra dime cami ardi sa-nay dewonê Kırmanciye, hetê ra ki binê perda Hacı Bektaşî Veli Derneği de wazenê ke zonê ivadetê ma yanê Kırmanci bikerê Tırki. Axırê na qeyreti nêwe niyê, werozu ra estê! Çı hêf ke Awrupa de Bavawo ra tayine ki imanê xo kerdo sist, raa Dewrês Dili u zonê Dewrês Dili caverda kutê zakironê Tırko dîma. Axırê alem pê zono ke zakirê nine wo pil Misto Kor o!..

Ma kes u karo niyanên vineme, qimetê Dewrês Dilo ma çim de her ke sono beno gırs.

Dilo, dilo, dilo, dilê ma hawar bo

Bavayê ma hasar bê, Kırmanciye sa bo!

4. *Vergê Kurêşi*, *zewncê verdê sisiki*, *qeytano suro vile der o!* Çıxa ke ni jê vergi name benê, eslê xo de ni verg niyê. Vanê ni qılawuz ê, melek ê, mılaketê xêr ê ya ki huri yê kotê donê vergê sisiki. Çı ra ni kotê donê vergo u donê çiyêde bini nêkotê? Beno ke mitolojiye na mıntıqa de ki cayê vergo bîvo. Çiyo ke pê zoneme wertê na vergê Kurêşi be yê Vero Gewr (Bozkurt) ê Tırko de çı alaqa çina! Bavayê ke veng Heqî danê, na bab de kılamanê xo de vanê:

Ya Heq, ya wayirê zewncê verganê Dewrês Qemeri

Vergê sisê, qeytano şiya wo vile der o

Hawo ramut be serê poştîya boni

Tî sala ma xaturê xo sanê!

Mî na kılama cori, kokimêde 90 serre ra gurete. Yî mî ra va ke "Bavayî cem de niya vanê." Naca de vergo ra vanê "vergê Dewrêş Qemeri yê." Heqa Dewrêş Qemeri de wayrê fikrode zelal niyane. Jû ki na kılame de vanê "vergê sis ê, qeytano şiyawo vile de" yeno vatene. Mî bavayê ra hesno o vano ke "vergê sis ê, qeytano suro vile de." Na bava şeşt serri der o. Hem zaf rind cem gire dano, hem ki vanê "Çikê adiri yo!" Ez heni zanon ke vatena Bavayî yê kokimî ra rastiya. Mordemo mî o verên 90 serre de bi, beno ke na kılame rind nêro viri, ya ki heni fek ra perra.

5. Perda Dewrêş Dili, diyaro ke icatê Dewrêş Dili be xu ya.

Yanê qeyde u maqamode henên o ke raa vîrene hetê Dewrêş Dili ra virajiyo, yanê yê di yo. Yeno a mana ke Dewrêş Dili, musiqiyê venga Heqî dayine de (ivadeti de) hetê sada u maqami ra rêçade nêwiye kerda ra. Çî ke Dewrêso, verêno ra ya dewrêsanê ravêri ra çitûr hesno heni vato u heni venga Heqî do, danê. Naca de Dewrêş Dili texlit kerdena verênan ra ciya beno, *perdade nêwiye* icad kenê. Hetê Qızılbeli de perdeyî zaf ê. Na hûner de Qızılbeli serra ca çino. Vanê hetê Pilemoriye de sada tamuri gîna Qızılbelcîko rê, raye zanitene gîna Tozulcîko rê, zorê çû gîna Tîzvazcîko rê. Nî têde Kurêsic ê!

Hetê Qızılbeli de xêrca Perda Dewrêş Dili perdê bini ki estê. Namê xo niya ro:

1. Perda Dewrêş Sîlêmani.
2. Perda Dewrêş Ali.
3. Perda Dewrêş Kakîlî.
4. Perda Dewrêş Wusîvî.
5. Perda Dewrêş Keki (Lacê Dewrêş Wusîvî).
6. Perda Dewrêş Dili.
7. Perda Dewrêş Baqurî.
8. Perda Dewrêş Eylasî.
9. Perda Bava Bavi.
10. Perda Morêwerî.
11. Perda Sama.
12. Perda Elayiye.

TAYÇEKÜYÊ KILMÎ

Qırdımı verde şüye

Mî to dîma kerdo zar u jîbiyê!

*

Tî şüanê Çırîke

Çî yaxê mî ra biya dırîke?

Wayirê mî cîrese

Mîradê xo cî ra bîke!

*

Ez be qurbanê to canî

Tî çiçega Koyê Mîrcanî

Selx hawo berdo dewanê Vicanî.

Vatox: Bava Husen

(Tornê Dewrêş Memedê Warwayî)

Arêker: M. Comerd

Bonê piyê to verde viyala kewiye

Destê to cênu benu Pilemoriye

Virazenu "evlenme muamelesi"ye

Heq zano ke çiyê niya

Mende ra kundira xerepiyayiye

*

Tari nawo ame tariyê sanî

Ez bîlbîl u Kerem bine

To dîma bîwani

O zalimê piyê to

To ma ra cêno beno dano kami?

Dawa di danu Xîzirê Kalî!

*

Koyê serê ma persêna kowo ra wes o

Yê sari ke gongul o

Yê mî u to esq u hewes o

Va ke "Mî qîdayê to

Bê di-rê roci çê ma ra meso!"

Mî va ke "Yenu, hama mafatêde to mî reso!"

KILAMA QIZILBELÎ RA DASÊ ÇEKÛ

Tari yo, san o
Waxtê qonax u meymanan o
Xazi be yi qelbi
Herkes meymanê xo be xo desti ano

Kaliki vatêne na perda de
Kemerê Sultan Duzgini ra
Cı rê xebera zelale ardêne
Tı ke kalikê ma wa
Neheqi, zalimi ma ra duri bere

Çêverê boni ma sero rake
Zerrê mı ewro şên o
Delxê min o kalikê mı sero
Venga cı de wo comerd o
Hawar u gajiya ma de yeno

Hewsê tu yo pê bonan de
Benu qurban binê ligan de
Bê comerdiye çêverode xêr ma rê rake

Vatêne "niya bo, niya bo!
Vengê cı de sewe nême bo
Kalikê ma ma sero çêverode xêr rakero, sere
zirce kero."

*Vatox: Seyid Husen
Arêker: M.Comerd*

SEYÊ TO VENG TO DANO!

Ha babo, ha babo
Qızılbel persena
Kalik cayê tu yo
Cayê tu yo, pi u kalikan o
Talib muhib yeno hey dost
Venga cı dano, veng cı dano

Piyê bêkesan o, bê mülkinan o!

Ewro zerrê mı şên o
Delxê min o kaliki sero
Tı ke kalikê ma wa ha babo
Neheq u zalimi ma ra duri bere!

Hewsê tu yo pê bonan de
Benu qurban binê ligan de
Mendo goniya qurbanan de
Hey de hey Sey Silêman
Derdime çare, hey derman!

Vano "Seyê to veng to dano"
Cawo talde çino, to ra ayan u beyan o
"Hey buko" vano "venga cı dê
Wo qelbo rê meyman o"
Hey de hey Sey Silêman!

Kaliki vatêne na perda de
Benu qurban binê ligan de
Bê comerdiye hardê qurbetiye de
Çêverêde xêri ma rê rake
Hey de hey Sey Silêman!

Seyê tu yane hey kalik, veciyane çê ra
Ewro derdê mı biyê têra
Tı ke kalikê min a, mevêre seyê xo ra
Sey Silêman dertlere derman hey!

Na kılama xo rusnenu Gêrçegê Qosani
Tı ki wayirê nam u nisani
Dersedarê kalikê mı Dewrê Silêmani
Hey babo Sey Silêman o!

Sultan Duzgîn kemerê to rind o
Kalik ni ko ro
Eskerê Kurêşi tabur

Tede qor bî qor o
 Xortê Kurêşî yo werte der o
 Ebe teyliğ u porr o
 Hawarê ma de bêro
 Cedê mî kemer der o
 Ewro mî rê meyman bo
 Cedim Sey Sîlêman
 Bütûn dertlere hem melhem hem derman!

Kalîki vatêne na perda de
 Bê çimê comerdiye
 Na çêver ma sero rake
 Seyê xo rê deqê meyman be
 Sey Sîlêman ceddîm, ben sana qurban hey!

Tî se vana ez se bîkerî?
 Derdê xo to ra derman kerî
 Dersedarê kalîkê mî Sultan Düzgîn ê Kemerî
 Hey ceddîm Sey Sîlêman
 Bütûn dertlere hem melhem hem derman!

*Vatox: Seyid Husen
 Arêker: M.Comerd*

TAYÊ KILAMÊ KILMÎ YÊ KE RAA HEQÎ DE AMÊ VATENE

Ez veciyane çê ra
 Derd u kulê mî biyê tê ra
 Kalîkê mî koti menda?
 Mevêre Kekê xo ra
 Silayîye danu to
 Xo zerre u xo can ra

Arêker: M. Comerd

Ya sabê serê Geliye
 Yolçi bîrusne hardê Almenîye
 Ezo gunekar o
 Dest erzenu to pêşî
 Yolçi bîrusne Mazra Dewrêşî

*Vatox: Bava Kali yê lacê Bava Dursîni
 (hewrêş/çix de mend merd)*

Kalîkê mî Dewrêş Sîlêman o
 Cawo talde çîno, yan o
 Eke verocêrê piyê bêkesano
 *

Hewsê tu yo serê tumî
 Kalîk tî koti menda?
 Ma biyare xo virî!

*
 Sultan Düzgîn, lacê Saheyderî
 Ebe çerx u pewraz veciyane mêravê seri
 Perda weçîne cemalê to bivênî
 *

Gêrçegê Qosani
 Wayirê name rînd ê gîrani
 Dersa mî rone ez bîwani
 Sewda to wesa na qom u na isani

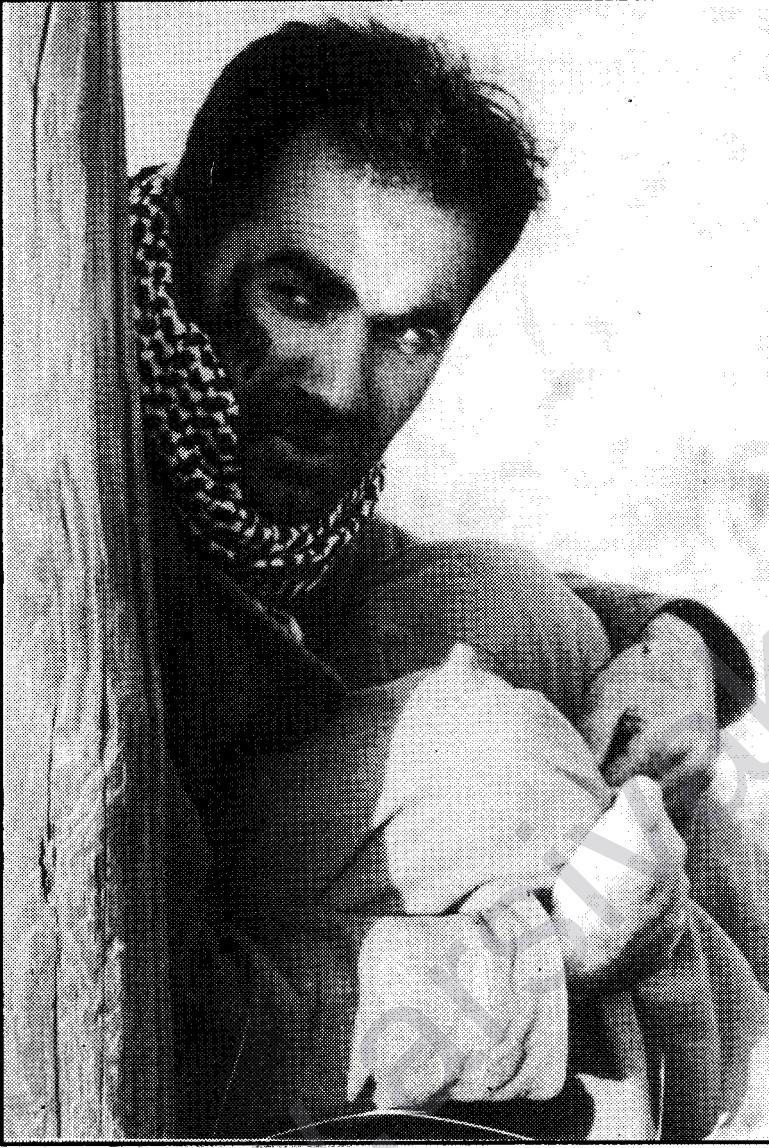
*Vatox: Seyid Husen
 Arêker: M.Comerd*

GÖSTERİME GİREN YENİ BİR
KÜRT FİLMİ

BEKO İÇİN BİR TÜRKÜ

ve Irak'daki kurtarılmış Kürt bölgelerine gideceğini söyleyen kardeşi Cemal'i aramaya koyulur. Beko kardeşini ne Suriye'de ne de Irak Kürdistanı'nda bulur. Bir ara İran-Irak savaşının etki alanındaki dağlık bir bölgeye varır. Bu Kürt yaylası biraz ötede köyleri bombalanmış insanları, birçok annesiz ve babasız kalmış çocukları barındırır. Beko, Kürt partizanlarının tavsiyesi üzerine, kardeşinden bir haber alabilmek umuduyla orada bir süre bekler.

Bu bekleyiş Beko'yu bir yandan belirsiz geleceğiyle uğraştırırken, öte yandan özellikle çocukların vasıtasıyla günlük yaşama katılır. Çocuklarla ilişki içinde ağır ve acı yaşam koşullarına yakından tanık olur. Savaşın ve takibatın küçükler üzerindeki izlerini ve etkilerini açıkça görür. Bununla birlikte onların güçlü istek ve yaşam sevinçlerini, zulüm ve gaddarlık ortamına alışmışlıklarını izler. Bu çocuklar Kürt olmanın ne demek olduğunu Beko'dan daha iyi bilecek durumda-

Filmin rejisörü ve oyuncusu N. Arış Beko İçin Bir Türkü filminin sahnelerinden birinde

Kürt Beko'nun istemeyerek koyulduğu tehlikeli yolculuğu - arka planda Saddam Hüseyin'in 1988'de Irak'da Kürtleri takibati- Kürdistan'dan Alman iltica kampına kadar olan öyküsünü anlatır.

Beko Kürdistan'ın Türkiye parçasında yaşar. Türk Özel Tim'inin bir baskınında, askerden kaçan kardeşinin

yerine tutuklanıp götürülür. Ne zaman serbest bırakılacağını kestiremeyen Beko, bir fırsatı değerlendirip kaçar.

Türk sınır askerlerinin sıkı kontrolüne rağmen Beko Fırat nehri üzerinden Türkiye'den çıkmayı başarır. Geleceği için herhangi bir planı olmayan Beko Suriye Kürdistanı'ndan, kendisinden kısa bir süre önce kaçan

lar. Beko'yla küçük, yetim kız Zînê arasında sıcak bir ilişki başlar.

İran-İrak savaşında varılan ateşkesin ardından köyleri bombalanmış köylüler, barış içinde yaşama umuduyla köylerine dönerler. Zînê kendisiyle ve diğer çocuklarla gitmesi için Beko'ya rica eder. Kardeşinin nerede olduğundan bir haber alamayan ve belirsiz bir beklenti içinde olan Beko, onlarla birlikte gitmeye karar verir. Beko, Zînê ve diğer çocuklar, hasar görmüş bir evi yeniden oturulacak bir

hale getirmek amacıyla hep beraber onarmak üzere çalışmaya başlarlar.

Aradan daha bir tek gün geçmemişken Beko, Irak uçaklarının zehirli gazlarla köyü bombalamasına tanık olur. Zînê dışında herkes hayatını kaybeder. Beko, ağır yaralı olan Zînê'yi alır ve dağların arasından İran'a doğru yola koyulur.

Zînê ve Beko tıbbi tedavi için Avrupa'ya gelirler.

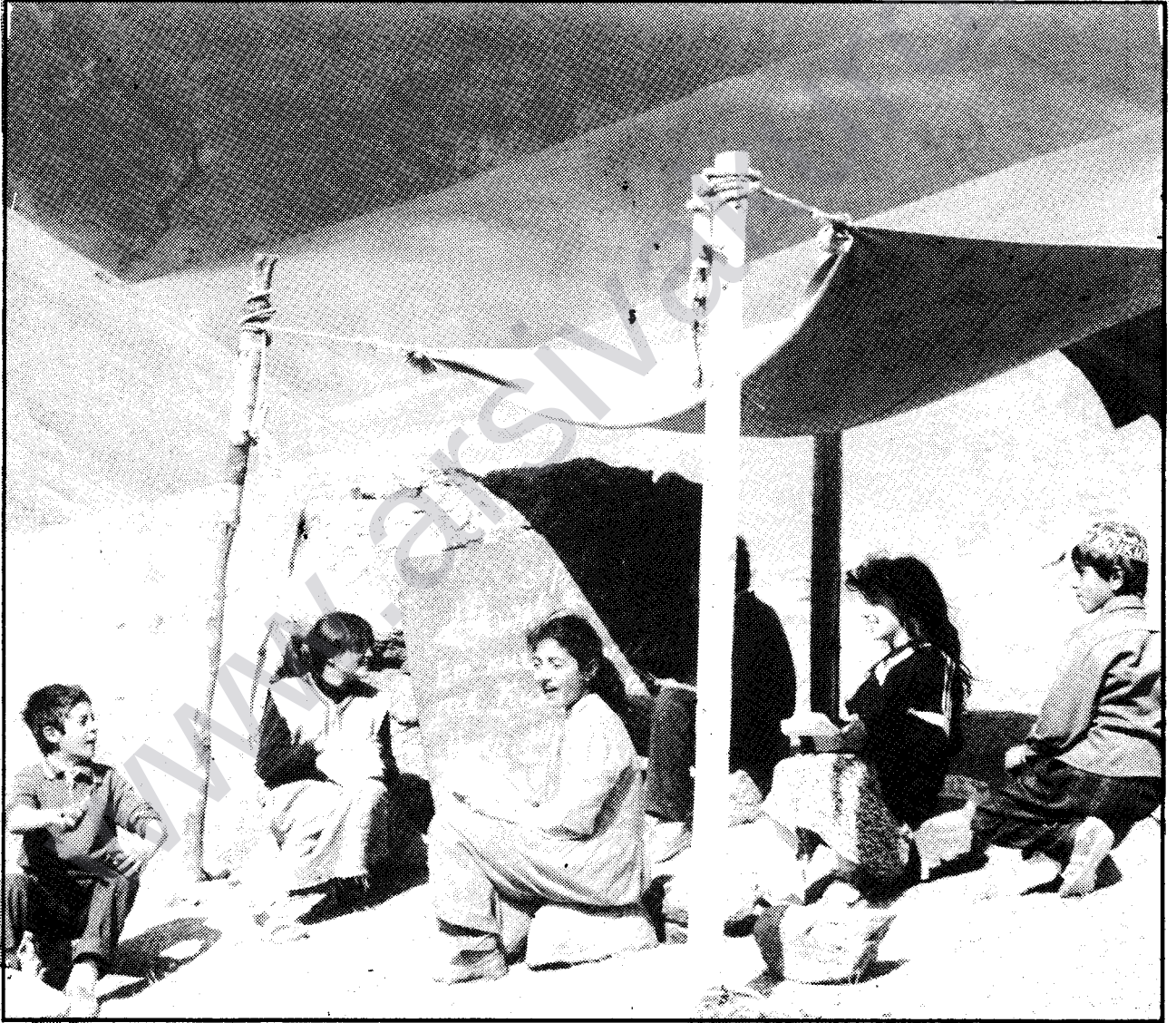
Öykü, bir Alman iltica kampında

kalan Beko'nun perspektifinden anlatılır. Gözleri kör olmuş Zînê ise halen hastahane yatar.

Hala ailesini ve kardeşini tekrar görebilme ümidinde olan Beko, hemşehrisi Kürtler'le ilişkiye geçtikten sonra, kardeşinin kaçamadığını öğrenir. Cemal askere alınmış ve Kürtler'e karşı yürütülen bir operasyonda Kürtler tarafından vurulmuş.

Bekonun umutları kırılır.

Bir tek Zînê kalır ona.

Filmin bu sahnesinde, tüm o ağır ve elverişsiz koşullara rağmen Kürt çocukları okuma-yazma öğrenmeyi ihmal etmezler.

Beko İçin Bir Türkü filmi Sovyetler, Hamburg ve Berlin'de çevirildi. Diyalogların büyük bölümü Kürtçe olan film 100 dakikalık, 35 mm'dir. Alman WDR televizyonunun yardımı ile yapılan film, şimdiye kadar 6 film festivaline davet edildi. Bunlar arasında en önemli olan *Venedig Film Festivali Yarışma Bölümü* olan *Kritikler* kışına davet edildi. Bu bölüme her yıl dünyanın yeni çekilmiş en iyi 10 filmi seçilip gönderiliyor.

Ayrıca şimdiye kadar Toronto, Hamburg, Selanik ve Amerika'da çeşitli film festivallerine katılmak üzere davet edilmiş bulunuyor.

Filmde rol ve görev paylaşımı şöyle:

Rejisör: Nizamettin Ariç
Müzik: N. Ariç
Senaryo: N.Ariç- Christin Kernich
Kamera: Tomas Maoch
Prodüksiyon: Alman-Ermeni
Ko-Prodüksiyon
Prodüktör: Margaritta Woskanyan

Oyuncular:

Beko: N. Ariç
Zinê: Bêzara Arsen
Zeyno: Lusika Hesên
Cemal: Cemalê Jora

Çocuklar:

Fıla Tîtal - Nurîyê Tîtal - Temûrê Jora - Berivan Ariç - Şîrînê Sinco - Xaseya Rizgo

FAKİRLİĞİN TANIMI

PROF. GERD IBEN

Alm. çev. G. KAHRAMAN

Fakirlik çeşitli tarihi evrelerde çok farklı tanımlara sahip olmuştur. Biz, fakirlerin geçmişi ve bugünkü yaşayışları hakkın da çok az şey biliyoruz. Çünkü "Fakirler hep unutulmuş insanlar olarak kalırlar" (Schaffrot 1988). İnsanlığın tarihini diğer insanlarla birlikte özveriyle yapmalarına karşın köle, serf, köylü ve işçi olarak yazgıları yazılma ya değer görülmemiş. Fakirlere sadece dinsel fenomen olarak kısıtlı tanım hakkı verilmiş, dilenenler olarak zengin dindarların denektaşı olmuşlar. *Fakirlik*, tarikatlarca Allah tarafından verilen birşey olarak nitelendiği için horlamadan uzak kalır. Öncelikle dilencililiğin çoğalmasıyla özellikle Orta çağ'da *Protestan* törelerinde *fakirlik* bir leke ve kişinin kendi suçu olarak nitelendirildi. Buna polis baskısı (dilencilik yasası) da eklendi. Toplumun gelişmesiyle birlikte üretim koşulları gereği *fakirler*, toplumda çalışanlar olarak iş hapishanelerinin ve iş okullarının disiplinine uyma zorunluluğuyla karşı karşıya geldiler. Bu olgu 19. yüzyılın ortasında başgösteriyordu (Sachssel Tennstedt 1986; Iben 1988 c: S. 21 ff). Dünya ekonomik kriziyle artan fakirlik, II.Dünya Savaşı sonrası gelişmiş ülkeler tarafından fakirliğin ortadan kaldırılacağı vaadinde bulunuldu.

Buna bağlı olarak güdülen ideoloji "kolektif röfûlmer süreci" gerektiriyordu (Steinmeyer, zit. n. Hartmann 1986:s.259). *Fakirlik* bilincinden ayrı olarak fakirliği tanıma ve hakkında konuşma, özellikle politikacılar ve işlerindeki hükümetlere ağır geliyor. *Fakirlik* muhalefet için bir olgu, hükümetler içinse muhalefetin bir şişirmesidir.

GEREKLİ TANIMLAR

Almanya'da fakirlik nisbi olarak büyüktür. Bu durum karşısında *Stiefel*, fakirliğin tanımı sorununda "Blattern der Wohlfahrtspflege"de şu görüşe vardı:

"Bizim fakirlik üzerine konuşmamız ve tartışmamız sadece onun varlığını ve boyutlarını sorgulamaktır. Peki bizde birbirine bağımlı tanımlar var mı? *Fakirlik* nedir, ne anlama gelir? Fakir olmakla fakir olmamayı birbirinden ayıran koşullar, bilimsel değerler ve geçerli kriterler yok. Biz toplumda, geniş anlamda fakirliği anlatan ve açıklayan tanımları geliştiremedik. İyimser bir deyişle bizdeki fakirlik, *Üçüncü Dünya* ülkelerindeki milyonlarca insanın açlıkla başbaşa ve beslenememesi sonucu psikolojik varlığı

tehlikeye sokulmuştur. Sanayi ülkele rindeyse bu anlamda bir fakirlik yoktur."

Biz Almanya'da nisbi fakirlikten bahsediyoruz. Onlar, özellikle sanayi kentlerinde yaşayanlar, yaşam sınırlarının altında kalan kazançlarından ötürü konutsuz kalmakta ve sokaklarda donmaktadırlar (Stiefel 1986, s. 251).

Almanya'da fakirlik nisbidir ve bu yüzden kimsenin ölmesine gerek yok. Bununla biz fakirlikten söz etmiyor ve fakirlik tehlikesini gözardı da etmiyoruz. *Üçüncü Dünya* ülkelerinde görülen fakirlik, *mutlak* fakirliktir. Ancak bu nisbi fakirlikle karıştırılmamalı (Hartmann 1986, s. 260).

Fakirlik nasıl tanımlanabilir? Bu soruyla bir sürü problem ortaya atıldı ve bu problemler fakirlik tanımını ortaya atanlar tarafından, özellikle de son dönemlerde tartışılmaya devam ediyor. Sık sık fakirlik bir araç olarak görülüyor. Bu gelir yetersizliğine bağlanmaktadır. Böylece gelir sınırlandırılmış ve toplumsal gelire bağlı olarak düşünülmüştür (Hartmann 1986, s. 259).

Amerika'da gelir durumuna göre *fakirlik* bir oranda resmi olarak saptanmıştı. Almanya'daysa *sosyal yardım* adı altında bir miktar kendilerine verilmekte. Ancak bu miktar yaşam standardının altındadır (Chasse 1988). Ayrıca bu uzun süreli bir dayanak değil ve kişinin sadece zorunlu gereksinimlerini karşılama amacına yöneliktir bu. Buna göre *fakir*, devlet tarafından belirlenen cetvellerin altında kanzanca sahip kimselere denmektedir.

"Fakirliğin temel göstergesi, sosyal yardımla aylık gelir arasındaki farkın büyümesidir" (U. Schneider 1988, s. 132) deniliyor ve şöyle devam ediyor: "1962'de 1986'ya göre aylık ge-

lir (fiyatlar sabit kalmak koşuluyla) 351 DM olduğu halde sosyal yardım sadece 63 DM yükseltildi."

Bu yüzden Hauser'in (1981, s.118) fakirliği gelire bağlı olarak tanımlaması bize daha elverişli görünüyor. Kişi başına vasat olarak düşen net gelirin ortalaması alınıyor, buna alternatif olarak fakirlik sınırı aile gelirinin %40, %50 veya %60'ına dayandırılıyor. Bu tanımlama "Fakirliğin ve sosyal eşitsizliğin simgesi" (Hartmann 1985, s. 173) düşüncesine dayanır. Benim, bunu aşan "sosyal horlama" deyimime denk bir anlam ifade eder (Iben 1983). Fakirlerin sayısının hangi durumlarda değiştiği, sosyal eşitsizliğin hangi derecede seyrettiği, hangi gelir ortalamasının veri olarak alındığı sosyal devlet anlayışına bağlıdır. Örneğin 1973 yılında %40 sınırında, fakirlik payı %2.6 olmakta. %60 sınırında ise da fakirlik payı %19.5'tir. R. Hauser'in hesaplamaları sosyal yardım sınırına bağlanıyor (1988, s. 5 ff). Ancak diğer taraftan da net gelire göre belirlenirken, başkaları bakımından yaşam durumu taslağını temsil ediyor (vgl. Wendt 1988, s. 79).

Bu, ilkin İngiltere'de Peter Towser tarafından geliştirilen "Deprivations-konzept" analizi, 12 koşul altında toplanıyor: Yiyecek, iş saatleri, çevre, sosyal gibi (Beck. 1986, s. 263). Bir Deprivationsindex'de de "yetersiz beslenme" ilave ediliyor (vgl. Chasse 1988, s. 320). Doğal olarak bu "Lebenslangekonzept"te fakirlik sadece materyal olarak görülüyor, tersine yaşam düzeyi ve sosyal yaşantıda yer alma konusu da buna dahil ediliyor.

Fakirliğin psikolojik ve sosyal yönü açısından zaman faktörü ağırlık taşır ve önemli bir role sahiptir. Hauser'in dediği gibi "İster kişisel ister toplumsal açıdan olsun fakirlik va-

rolduğu sürece ağırlaşır. Kısa bir süre fakirliğe tutulma, tekrar kurtulma ve birkaç ay işsiz kalma çok etkilidir. Kişinin çocukluğunda, gençliğinde ve yaşlılığında yaşamı boyunca hep fakirlik çekmesi, onun kişisel ve sosyal yaşamında da büyük altüstlere yolaçar. Kitlesel bir hal alma ve yerel merkezileşme "fakirliğin kültürü" denilen olguya yolaçar. Buysa kişinin hareket ve davranışlarının değişmesi, yani uyumsuzluk, reddetme ve kendi toplumundan soyutlanmayla birlikte psikolojik yıpranmalara, gecekonduya yaşamaya ve yasa dışı davranışlara neden olur (Hauser 1988, s. 19). Zorunlu olarak insanın şu soruyu acilen sorması gerekiyor: Ne zaman fakirlik olgusu politik olarak ele alınacak, sonverilip defedilecektir? Özellikle zengin bir ülke olan Almanya için 1986 ve 1987'de zenginlik 40 milyar DM arttı (Hauser 1988, s. 128)...

1981'de AT tarafından önerilen kabaca ve bağımlı olarak gelen fakirlik dalgası geliri, bir ülkenin ortalama gelirinin %50'si olarak olarak açıklandı. Fakirliğe karşı mücadelede de yaşam durumu cetvelinden hareket edilmeli. Fakirlik "Yetersiz beslenmenin büyümesi" (Weiser nach Hanzsch 1986, s. 266) olarak maddi, sosyal ve psikolojik tarzda kavranır. *Fakirlik* ve *sosyal horlanma* bu ölçüye göre, toplumun acizliği ve dışlanması; aynı zamanda bu yetersizliği kendi toplumunun yaşamsal gereksinimlerini insancıl bir biçimde tatmin edememesidir. Fakirlik sürekli olarak sosyal ve ekonomik sistem kapsamına giren mal ve zenginliklerin dağılımı sorunudur ve kişisel mahrumiyetlere indirgenmemelidir. Kişisel suçlamalara başlamadan önce, özellikle kişiyi fakirliğe iten psikolojik yıpranmaları, kişisel değişimleri ve uzun süren işsizlik

süreçlerini belirtilen sıralamaya eklemeliyiz. *Tschümpelin* tarafından krokisi çizilen "Fakirlik Beşgeni" inandırıcı görünüyor. Bu çokça olan fakirlik faktörlerinin çaprazlama etkisi sözkonusu şekilde gösterilmiştir.

FAKİRLİK BEŞGENİ

Bu karşılıklı etkileşim modeli (Systemisch- interaktionistische Model) ve çizilen Beşgen gözden geçirildiğinde "Lebenslagenkonzept" in ne demek olduğu kolaylıkla anlaşılır (vgl. Grafik. s. 278).

Buna bireysel koşullar, yaşayış biçimleri, sosyal, kurumsal ve ekonomik çevre koşulları eklendi. Bununla soruna tekyanlı olarak bakmaktan kaçınılıyor. Aynı zamanda tekil koşulların soyutlaması da yapılabilir, özellikle bütün faktörler incelenip sergilenmediği için. Bununla birlikte yaşam tarzı sağlam olarak elde tutuluyor. Burada önemli olan, *Fakirlik Beşgeni* 'nde sayılan tüm faktörlerin fakirliğe yolaçan birer neden oluşturmalarıdır. Örneğin sosyalleşme farklılığı ve kişinin benliğindeki yetersizliklerden fakirlik süreci etkilenir. Bundan dolayı fakirliği önleme işi de gözönünde bulundurulmalı ve Beşgen'in beş köşesi ne ilave edilmelidir. Çünkü Beşgen'in bir köşesinin zarara uğraması, tüm örgüyü derinlemesine etkiler. Sözügelmi kişinin uzun süre işsiz kalması şu sosyal ilişkilerini zedeler: Özsaygısını ve toplumdaki değerini yitirme, açlığını giderememe ve diğer günlük gereksinimlerini karşılayamama. Öteyandan kişinin uzun süreli işsizlikten kurtulması, Beşgen'in diğer köşelerinin bunu taşıma gücüne bağlıdır. Fakirlik koşullarındaki genel kuralda, işsiz ailelerin yaşamında görüldüğü gibi

Beşgen 'in tüm köşeleri etkileycidir. Ancak bu alanda, yani sosyal çalışma ve sosyal politikada genişçe ilaveler geliştirilip açıklanmıştır. Bunlar da *Beşgen* modeliyle aynı paraleldedir. Şu etkenler yaşam düzeyini etkiler:

* FİNANS DURUMU:

Bütçe danışmanlığından, sosyal yardım danışmanlığından ve borç danışmanlığından.

* MESLEKİ DURUM:

Vasıflı hale getirilme ve vasıflı iş yerlerinin açılmasıyla.

* KİŞİSEL GELİŞİM:

Sosyalleşme hizmetleri aracılığıyla okul-öncesi eğitim, öğrenci ve gençlik uğraşları, yetişkinler için işler.

* EĞİTİM DURUMU:

Öğretmenlerle birlikte çalışma ve yeni didaktik (öğretici) modeller.

* SOSYAL DURUM:

Önyargı ve belirtilerine karşı savaşım, oturulan yerin mevkisi, kitle iletişim araçları (Media) ve açık bilincinin değişmesi.

* SAĞLIK:

Sağlık danışmanlıkları ve iyileştirilmiş sağlık koşulları.

* KONUT DURUMU:

Sağlığa elverişli olmayan konutların ortadan kaldırılması, fakirlerin sosyal konutlara yerleştirilmesi veya kendi evini yapma projesi.

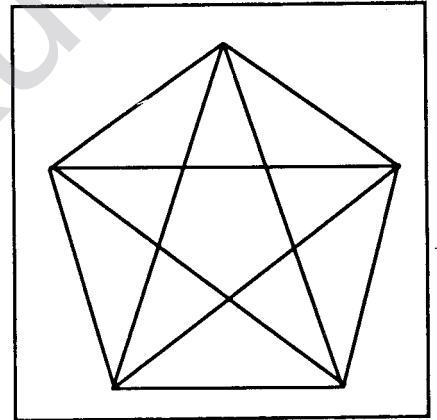
* ALTYAPI TESİSLERİ:

Elverişli yolların yapımı, artan gürültünün ve çevre kirliliğinin azaltılması. Alışverişin yapılabilmesi için gerekli olanakların düzeltilmesi, boş zamanların değerlendirilmesi için gençlik klüplerinin ve kahvehanelerin (kumar vs. oynanan yer olarak değil -

KG) açılması.

Bu "Lebenslagenkonzept" aynı zamanda buna bağlı olarak hedef gösteren grubun bu değişikliklere parmak basması ve bunları hayata geçirmesi, uygun koşulları ve bireyin varlığını gerektirir. Çünkü umutsuzluk ve ilgisizlik ancak bu yolla ortadan kaldırılabilir.

ETKİLEŞİM MODELİ FAKİRLİK BEŞGENİ

- Yaş/ hastalık/ sakatlık/ eli-ayağı tutmaz olma.
- Yeteri kadar entellektüel olamama.
- Sosyalleşme farklılığı.
- Duygusal yarananma/horlama.
- Pasiflik/ kadercilik/ Afyon kullanma hali.
- Zaman ufkunun darlığı/ toleranssızlık.
- Abartılmış hak durumu/ yetersiz çalışma.

Özgeçmiş / kişilik:

Sosyal bağlar

- Aile ve akrabalığın önemsizliği.
- Küçük ailede krizin başgöstermesi/boşanma.
- Tek başına yetişme.
- Komşusuz, belirsiz oturma.
- İşyeri ilişkilerindeki yetersizlik.

İş/Gelir

- Yetersiz öğrenim/ meslek eğitimi.
- İş süreçlerinin rasyonelleştirilmesi/ Yeteneklilik yönünde yeterli olmayan çaba/ meslek öğrenmeyenler için pazarın daralması, düşük ücret.
- Yüksek coğrafi ve profesyonel hareket istekleri.
- Kötü iş dağılımı/ kısa iş saatlerinin az olması.
- Sosyal sigorta sisteminde boşluk/ az veya yetersiz nafaka/ çocuk zammının yetersizliği/ işsizlik

Toplumsal değer yargıları

- Doğallıktan süniliğe.
- İnsanlar arasındaki sorumluluk yerine sosyal haklar.
- Kişisel özerkliği amaç edinme.
- Sınıfının kazancı ve zekâsının yıpranması üzerine kendi değerini hissetmesi.
- Çok çalışma hırısı.

Giderler/Tüketim

- Savurgan reklamlar/ tüketim mallarını kullanma isteğinin pompalanması.
- Borçluluk/ mal kredileri.
- Yükselen boş zaman masrafları.

- Günlük gereksinmeler için yüksek masraflar (konut, sigorta, beslenme).
- Ucuz ve bilinçli alışveriş için zaman yetersizliği.
- Profesyonel çocukların yabancılar tarafından bakılmasının yüksek masrafları.

FAKİRLİK KÜLTÜRÜ

Fakirlik olayının tartışılmasında ve neden olduğu sonuçların değerlendirilmesinde *fakirlik kültürü*'nden söz edilir. Bu da yanlış anlamalara ve kışkırtlara yolaçıyor. İlk olarak 1961'de *fakirlik kültürü* (culture of poverty) tanımlaması *Children of Sanchez*'de Lewis tarafından kullanıldı. Onun öne sürdüğü fakirlik belirtileri şöyleydi:

"Toplunun kenarında yaşamak, varolmak için sürekli mücadele, sürekli para yetersizliği, işsizlik ve yetenek yetersizliği, alkole kayma, erkeğin aileden ayrılması veya ilişkilerini sınırda tutması, şiddete yönelme, geleceği planlama yetersizliği, siyasi inançlarından ötürü ölen kadınlar, memurlara karşı güvensizlik."

Bu belirtilerin tümü işsizlerin bulundukları bölgede başgösterir (vgl. bspw. Iben 1968, 1971, 1971 a; Hess/ Mchler 1973).

Fakirliğin sebep ve sonuçlarının bir alt-kültür sorunu olup olmadığı daha önceleri tartışılmış ve bu sorunun yanıtlanmasında hangi kültür kavramının belirleyici olduğu belirlenmiştir. Kuşkusuz asıl kültür üretkenleri sorunu halinde değil, tersine yaşantının olağan halinin normları ve gelenekleri anlamında, örbeğin edebiyat, sanat, müzik ve kişi eğitimi

genişletilmiş bir kültür kavramıdır. Bu kavram "fakirlik kültürü"nü tahrik ederek kendi değerlerini benimsetiyor ya da proletaryanın yaşam tarzını stilize ediyor.

Bu etki geçici olarak Marcus'un etkisi altında olan öğrenci hareketlerinde görüldü. Burada alt-kültür ve egemen kültür arasındaki varolan bir çelişkidir açıkça sözedebiliriz. Az da olsa iki kültür arasında diyalektik bir bağ söz konusudur. Evsiz-barksızlar genellikle orta sınıf kültürüne ve tüketim normlarına uyuyorlar. Biz, Rommelpacher'in (1988) açıklayıcı görüşlerine katılıyor ve Valentine tarafından savunulan "Fakirlik Kültürünün Üç Modeli"ni benimsiyoruz (yn). Sonradan fakirler çokça detaylı koşullar geliştirdiler. Bu da onların kreatif olarak onların mahrumiyete uyum sağlamalarını birlikte getirdi. Sosyal yapılarını etkileyen sebeplerin bazı alanlarda hemen değişime uğraması (aktüel ve tarihsel sebepler) ve doğal kaynaklar da sosyal yapıyı ve eğitimi etkiledi (Bkz. Rommelspacher 1988, s. 10).

Bununla iddia edilen şey fakirliğin alt-kültürü ne "fakirlerin kişilik karakteri"nde, ne de fakirlikte suç aranabilir; tersine sosyal düşkünlük ve toplumda dışlanma süreci insanın, zorunlu yaşama sürecini ve hayat şartlarını değişime uğratar. Biz bu alt-kültürün meşrulaştırılmasına ve idealleştirilmesine karşıyız. Olumlu yanlarıysa kendindencilik, yardımseverlik, açıklık, kümeleşme ve konukseverlik vb. şeylerdir. "Fakirlik kültürü" ancak ve ancak fakirliğin varolmasıyla ayakta kalabilir. Biz bununla fakirliğin dünyasını dilegetiriyoruz. Üçüncü Dünya ülkeleri fakirliği ile bu fakirlik (kapitalist ülkelerdeki) arasında benzer kriterler vardır (Iben 1988 d. s. 3).

Aynı zamanda duruma bağlı ola-

rak değişen farklılıklar da gösterilebilir (vgl. Eberwein 1988). Fakirliğin en önemli belirtileri: Sosyal köşe tutmacılık, perspektifsizlik ve ilgisizlik, yetersiz nitelik, işsizlik, kendini topluma yeterince kabul ettirememe, vb. Bu gibi etmenler fakirlik korkusunu güçlendirir ve nerede kendisini açığa vuracağı belli olmaz. Bu sadece parasal yardımlarla ortadan kaldırılamaz. Cesaretlendirici başarılar uzun süreçle ri gerektirir. Konutsuzlar sorunununda bütün örnekleriyle gösterildiği gibi (Iben, 1981).

Bu yazı Federal Almanya'da yayımlanan, sosyal hizmetliler ve sosyal pedagoğlar için yayın yapan Blätter der Wohlfahrtspege dergisinden alınmıştır. Yazar Prof. Gerd Iben Frankfurt Üniversitesi'nde çalışmakta.

KAYNAKÇA:

1. Chase K. A: 1988 Armut nach dem Wirtschaftswunder Frankfurt/M, New York.
2. Hartmann H. 1986 Ofizielle und alternative Armutsgrenzen in der Bundesrepublik Deutschland; Definitionen Indikatoren und aktuelle Erscheinungsformen In: Bldw 1986, s. 259.
3. Hartmann H. 1985: Armut in der Bundesrepublik Deutschland, Definitionen, Indikatoren und aktuelle Erscheinungsformen In: SOWI 1985, s. 169.
4. Hauser R. u.a 1981 Armut Niedrigeinkommen und Unterversorgung in der BRD, Frankfurt/New York.
5. Hauser R. 1988: Ergebnisse der Armutsforschung in der Bundesrepublik

Deutschland, In Akademi der Arbeit in der universität Dortmund Mittetlungen, Neue Folge 38, 1988, s. 5.

6. Huster E. K. 1988: Reichtum und Armut in der Bundesrepublik Deutschland In: Bldw 1988, s. 126.

7. Hanesch W. 1986 Armut und Armutsberichterstattung in Kommunen, In karsten/Otto 1989.

8. Hess H - A. Mechler, 1973 Ghetto ohne Mauern Frankfurt.

9. Eberwein H. (Hrsg) 1987 verstehen Soziale Randgruppen Berlin.

10. Iben G. 1988 c Obdachlosigkeit und Wohnungslosigkeit Alleinstehender und ihre Sozialpädagogischen Konsequenzen in: Specht/Schaub/Schuler-Wallner 1988, s. 16.

11. Iben G. 1983: Zum Begriff der sozialen Benachteiligung in Deppe Wohlfinger.

12. Iben G. u.a 1981 Gemeinwesenarbeit in sozialen Brennpunkten München.

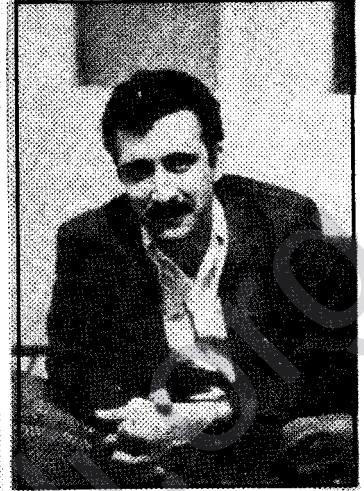
13. Rommelspacher T. 1988 Kultur Subkultur, Kultur der Armut? Unveroff. Manuskript. In: Brechner u.a 1988.

14. Sachse/Tennstedt, 1980: Geschichte der Armenfürsorge in Deutschland: Vom Spätmittelalter bis zum 1. Weltkrieg. Stuttgart.

15. Schneider U. Gegen den Strich gerechnet. Einige Daten zur Diskussion um eine angemessene Erhöhung des Regelatzes. In: Bldw 1988, s. 129.

16. Stiefel M. L. 1986: Gibt es Armut in der Bundesrepublik? Von den Schwierigkeiten, darauf eine Antwort zu finden: In Bldw 1986: s. 251.

17. Wendt W. R. 1988: Das Konzept der Lebenslage in: Bldw, s. 79.

Necmettin Büyükkaya (1943-1984)

Kaleminden Sayfalar

Necmettin Büyükkaya
Hazırlayan ve Derleyen:

Şerwan Büyükkaya
Ağustos 1992, Stockholm
504 Sayfa

Apec-Tryck & Förlag Yayınları

Neco, devrimci mücadele pratiği, siyasal gelişmeler ve olaylar, kültürel ve sosyal konularda sürekli notlar tutan bir devrimciydi. Bu notlarından Kaleminden Sayfalar adlı kitabında yer alanlarını kardeşi Şerwan Büyükkaya bir araya getirmiştir.

Kitap günce ve anılarını, özel mektuplarını, politik yazılar-notlar ve yorumlarını, kültürel, sosyal, folklorik notlarını içermektedir. Tümü değişik müsveddelerinden, küçük not defterleri ve tek tek kâğıt parçalarındaki Neco'nun el yazması notlarından aktarılan bu metinler Türkçe, Kurmanci ve Zazaca kalemde alınmıştır. Kitapta Zazaca'ya ilişkin notlar içeren ayrıca kapsamlı bir bölüm de yer alıyor.

Kitap Neco'yu hem kişi ve insan, hem de bir mücadele adamı olarak tanıtmaktadır.

Yakın tarihimizin herkesçe bilinmeyen bazı yönlerine de ışık tutan bu kitapta baştan başa Neco'nun KUKM'ne ilişkin sosyalist ve devrimci perspektiflerini ve O'nun militanca yaşamının bizzat kendisini bulacaksınız.

*

İsteme Adresi

Box 3318

163 03 Spånga / ISVEG

LEYL Û MECNÛN

Zeynelabidin Zinar

دَعِيَّة دِي لَيْت مَقُول	نَكْ بَاب وَي تَحْبَر بُو مَقُول
گِر کار و تدار کا حجازی	اُم دِی ژ خُدا بگن نیازی
بَلْگِی بَدَه قَیسِ مِنْ سَلَمَت	دِر خِیَنَه زَالِیْسِ مَلَمَت
وِی تَحْت رَوَانْکِ اَنی کار گِر	قَیسِ خَوَه بَر و لَوِی سَواز گِر
کَت رَاهُومَتِیْن بَر و زَوَهْمَت	حَتّی گَو دِ جَوَنه کُعبَه رَب
وِی کِرْتِی بَدِست قَیسِ بَر غَم	بِر نِک حَجَر و حَطِیْم و زَمَم
کَو بُو خَوَه بَکِه هِن دِ عَازِ بَارِی	بَلْگِی بِي تَو زَعَنَقِ عَارِی

Beşek ji destnîvîsa Leyl û Mecnûn

Hîn rasti hene ku nayêtûn inkar kîrîn, hîn şaşî hene ku nayêtûn rast kîrîn û hîn peyv ji hene ku nayêtûn jîbîrkîrîn. Erê ev ji rast e ku mal bî xwedî be ava ye û sîfira xwarîne ger bî destên kebanîyan be şên e. Ha wîsa zîmanê Kurdî jî dî sayîya xebata zarûyên fedakar û dîlovan ên welatperwer de her ku diçe roj ji rojê zêdetur şênitûya xwe radîxêlê pêşberî mirovatîyê û şax û perên nûjen dîde, jî tarîstana gemar derdîkeve û dîbe wek gu-listana Îremê.

Belam çî dema ku asîman hîndîk dîbe sayî, ew ewrên reş û tari ku hînek difîrîkîn û bêbextîya xwe kêmdîkîn, zîman û folklorî Kurdî jî geş-tur dîbîn û jî qalîkên xwe yê qeşem-girtî derdîkevin germîyanê û xwe dimeyînin; ew şax û tîrhên kevnare yê ku ev 65 sal in hatîbûne kurîsandî jî kaune nû dîdîn, bejna xwe dirêj dîkîn û dîxwazî ku xwe bigehînin wê

sawîya ku sezayên devera lê ne.

Gotîneke pêşîyan heye ku: *Gîya dî binê tahtan de namîne û şîn dibe*. Û ev gotîn jî heye: *Dînya dem e, geh petêx e, geh jî lem e*. Lê eger carekê xebardan bîketa devên mîşk, kêzik û kûrmîkan ew bîanîyana zîmên lî xwe mîkur bîbûna û bî rasti bigotîna, ka wan çîqas berhemên Kurdî xwarîne? Hîngê ki çî dîzane belkî jîmara berhemên mîşkwari jî sedhezaran jî bîbhurîya! Lê zîman dî devên mirovan de heye û tu carê jî ew lî kîrîyarên xwe yê kîrê mîkur nayên. Xasîma ew mirovên bî zîman eger dij bîn û dos û yar nebîn, jîxwe hîç gazîna kesî jî wan nayête kîrîn. Jî ber ku devera gazîn hernê, lî cem wan tune.

Yek jî wan berhemên ku berî nîha bî 108 salan hatîbû nîvîsandî û jî 1925'an ve ye jî ku dî qul û bexşan de veşartî mabû û ku hawîdorê wê bî dîranên mîşkan hatîye kurîsandî, her-

wêha pîranîya rûpelên wê jî ku jî nême kufîkî bûne û gelek rêzên wê heşfîne, pîrtûkeke folklorî ya bî navê *Leyl û Mecnûn* e.

Ev pîrtûka hêja jî alîyê *Şêx Mihemed Can* ve hatîye nîvîsandî. Dema destpêka nîvîsandîna wê ne dîyar e, lê çewa ku wî bî xwe dî malîkeke lî dawîya wê de bî tarîxa koçê nîvîsîye, dî "Hezar û sêsed û dudu"yan de kuta kîrîye. Îcar ev tarîx lî hember ya Mîladi, dîke 1884.

Şêx Mihemed Can kurê *Şêx Hesenê Nûrani* ye û bîrayê *Şêx Evdîrehmanê Axtêpi* ye. Gundê wan Axtêpe girêdayê bî qeza Çînara Dîyarbekîr ve ye. Lê ew bî eslê xwe jî Koxa Xerza ne. Nîha dî derheqê jîyana wî de tu agahdarî dî dest me de tune. Lê dî nêz de wê jînenîgarîya wî jî mîn re bê û ez ê dî vê kovarê de pêşkêşî xwendevanan bîkîm.

Çaxê ku *Şêx Evdîrîhmanê Axtêpi*

(1850-1910) dî medresa bavê xwe de li Axtepê dersdari dikir, ewçax *M. Can* li Şamê dîxwend. Îcar piştî ku wi xwendina xwe kuta kirîye, şûnde vege-riyaye hatiye Axtepê û li şûna kekê xwe *Evdirehman* dersdari kirîye. Kekê wi ji çûye li Diyarbekir rûniştîye û xwe daye ser nivisandina pirtûkan, heta ku çûye ser dîlovaniya xwe bi vê xebata piroz ve mijûl bûye.

Ev pirtûk digel wêneyê nivîskar û yê kekê wi *Şêx Evdirehman*, bi alî-kariya hin biraderan isal gihaye destê min. Îcar min xwest berî ku ez pirtûkê wergerinim li ser tipên Latîni, wê ji xwendevanên hêja re bîdim na-sandin. Da bi hindîki be ji vê pirtûkê û xwedîyê wê bînasin, hinek ji bi ser-pêhatiya *Leyl û Mecnûn* agahdar bî-bîn.

Ev nusxa dî destên min de, *Şêx Eskeri* ew dî 1924'an de disa bi tipên Erebi ji nû ve nivîsiye û dî Temûza 1934'an de ji kuta kirîye. Û heta niha ji hiç li ber çapê neketîye. Herçiqasî dî wê navê re deh sal bihurine û demeke dirêj e ji, lê bîla nête jibîrkirin ku rûxandina Serhîldana Kurd a bi sero-katiya *Şêx Seid* tîna xwe li her tîştî kiribû.

Zaruyên *Şêx Hesênê Nûrani* ji berê û pêş de ye ku dersdan û welatparêziyê bo xwe kiribûn pişeyeki piroz û gelek berhem ji bi Kurdi nivîsine. Min li ser *Şêx Evdirehmanê Axtepi*, hinek ji li ser birayê wi *Şêx Mihemed Can* û li ser herdu kurên wi *Şêx Kerbela* (1885-1939) û *Şêx Eskeri* (1898-1952) dî pirtûka xwe ya bi navê *Nimûne Jî Gencineya Çanda Qedex-ekuri* (rûpel: 160) de nivîsiye û berhe-mên wan bi nav û nişan kirine. Her-weha min li ser wan dî *Çarçira* (Kova-ra Kurdîska Projektet, Adar 1989, Stockholm), *WAN* (Kovara Yekitîya Nivîskarên Kurd 1, Stockholm) û

Hêvî yê (Kovara Enstituya Kurd, Par-is) de ji hin meqale dane weşandin. Lê heta niha ez bi *Leyl û Mecnûn* a *M. Can* agahdar nebûbûm.

Du birayên *Şêx Evdirehmanê Ax-tepi* yên din ji hebûne. Yek *Şêx M. Sirac* e û yê din *Şêx M. Nûr* e. Gelo wê berhemên wan ji hebûn yan na? Îcar min hêvi heye ku berhemên wan ji dê hebûn û rojek bê derkevin holê.

Dî 1986'an (çend rûpel) medhiye-yeke *M. Can* ketibû destên min. Û min dizaniya ku berhemên wi tenê ew heye. Lê va *Leyl û Mecnûn* a wi ji derket. Nexwe eger mirov lêkolîn bike, dê gelek berhemên wisa yên giranbîha derkevin holê û bi wan fûra dewlemendiya zîman û folklorê Kurdi bilindtir bibe.

Ev pirtûk 148 rûpel e, digel beşa destpêk û ya dawî tê de 19 sernav û 1882 beyt hene. Helbestên wê hemû xweşkêş û rewan in, bi deh kîteyan dîkîşin û qafiyeyê her du rêzên malî-kan ji yek e.

Şêxê dîlovan ha bi wi awayê ku me gotî, serpêhatiya *Leyl û Mecnûn* nivîsiye û pirtûka xwe ji bi navên wan navdar kirîye, ji me re diyari hîştîye. Em ji bo vê diyariya wi gelek spaskar in û heta bi hetayê ji xwe jê re minetdar dibînin. Wi dî destpêka pirtûkê de sedemê nivîsandina bi zîmanê Kurdi weha beyan kirîye:

Hicran ji bo te ez beyan kîm

Derdê dî dilê xwe ez eyan kîm

Bêjîm ji te ra zemanê bori

Herçî ku me dî ji halê dûrî

Guh de tu li ser sedayê aşîq

Vi aşîqê muhtela yê sadîq

Mecnûn bîkîm cunûn û şeyda
Leylayê ji bo ve bîkîm peyda

Kurmanci qesaidê dî mewzûn
Behsê bîkîm ew ji halê Mecnûn.

Turki hene, nine kurdîwari
Kurdi weki kenzeke veşari

Qet nine kesek ji xelqê Ekra
Leylasîfet ew bi ah û feryad?

Işqê qe nekirne ew belakêş?
Hicrê qe nekirne ew cigerrêş?

Min di hene, lêki bê mecal in!
Puraqîl û sahibê kemal in!

Sahîbhuner û xwedanewes bûn
Lê şubhetê teyrekî qefes bûn!

Wan nine muşîr û ne debîrek
Ne padişehê, ne wan wezîrek!

Peyda bîkîra ger me emîrek
Sahîbhuner û xwedanê şîrek

Ev Turk û Erebi, Tetar û Faris
Carek bîbûna li ber me naqis

Her şairekî zebanê Kurdan
Qet nayê ji halê wan xeberdan

Her şî'r û qesîde dê bigota
Dunya ser û bin hemî bîsota

Nivîskar pîr gili û gazîndeyên xwe ji felekê kirine, ku Kurd bîxwedî

mane û keseki lı wan
xwediti bike ji tune. Wê
demê ev çend rêzên xwe
nivisîne, guh lı pendên
mamosteyê nemir *Ehmedê
Xani* kırıye û dest avêtıye
xameya rengin, disa dıso-
zıya xwe anıye zimên û
domandıye:

*Emma ku xwedan ji
bo me nine*

*Nêv Rom û Ereb ne
ademi ne*

*Lêkî hemi cumleten
xeyûr in*

*Sahîbê kerem in, dı bê
qusûr in*

*Her mêrê dı wan de
ejdıya ye*

*Nêv Rom û Ereb weki
çiya ye*

*Ger yek ji but û deh
Etrak*

Hemyan bıkutın bı şubhetê xak

*Ewçend sexaweta lı erdan
Bil cumle Xwedê dıdaye Kurdan*

*Ekradisifet sexi tu nın qet
Wan qehwe dıçın bı şubhetê şet*

*Ne Ce'ferê Bermeki, ne Hatem
Qet nine kesek ji neslê Adem.*

Niviskar herçiqasi xwe sezayê
niviskariyê neditiye ji, lê ew xireta

*Jı aliyê çepê) şexsiyetê yekem Şêx Evdîrehman e û yê duwem ji
Şêx Mihemed Can e
(Jı arşîva Zeynelabîdîn Zınar)*

welatperweri ku lê hebû destûra sekn
û betaliyê nedaye ku ew xwe bêdeng
bîhê. Wi bêdengiya xwe disa bı van
çend malikan şikandiye û gewhera
kana xwe derxistıye bazara xeridaran,
pêşkêşê kiroxan kırıye:

*Hasıl ketime te'essuba wan
Xiret me kışandi bı qelb û can*

*Neku me heyê tu qabılıyet
Belki me heyê hınık ji xiret!*

*Imdadê me xwest ji Rebê Bari
Tenwiri biki vi qelbê tari*

*Qiset bıkım ez hewayê
Leylê*

*Mecnûn bike bı bal ve
meylê*

*Behsê bıkın em ji halê
Mecnûn*

*Leylê bibe pê dı û ci
ger xwûn*

*Mın xame hulani serqe
lem kır*

*Xetê qıseyê me pê re
qem kır;*

*Kurmanci hınêk kelam
û eqwal*

*Gotın me ji bo
munasibê hal*

*Elfazê dı kurdi pur
şêrin in*

*Meqbûl in û wek dur
semîn in*

*Mın hêvi heyê ji ehlê 'ilmê
Ew lê bınêrin bı çeşmê hilmê.*

Şêx M. Can dı pirtûka xwe de ne-
daye diyarkırın, ku Leyl û Mecnûn dı
çı tarixê de jıyane. Lê çewa ku ji nav-
eroka wê tê zanin, pişti Koçê bûne.

Piştı van helbestên lı jor, ev car
niviskar dest serpehatiya *Leyla û
Mecnûn* kırıye û lê domandıye heta
dawi lı pirtûka xwe anıye. Bı kurti
serpehatiya wan weha ye:

Lı nav Ereban êleke bı navê Benû
Amır hebû. Ew êl, bı mirovati û ca-
mêrti menşûr bûbû. Kurek ji serokê
êlê re çêdibe, navê wi datinın *Qeys*.
Dema lawık dibe şeş- heft sali, bavê

wi ew dixe dibistanê.

Qeys dî dibistanê de bî *Leyla* ya keça şêxeki re dibe hevalders. Herdu hev dihebinin û dîl dikevin hev. Piştî evina wan lî nav xelkê belav dibe, heta ku bavê *Leylê* ji seh dîke û êdî nahêle keça wi here dibistanê.

Piştî *Qeys* ji dest jî dibistanê berdide û ji ber agirê evina *Leylê* tûmî lî çolan dîgere, yekcara jî lî hawîdorê êla bavê wê de dîçe û tê, bî umîda çavpêketûna wê. Bî wê yekê *Qeys* dî nav xelkê de bî dînitî tê bînavkirin û jê re dibêjin *Mecnûn*.

Bavê *Mecnûn* dîçe lî kurê xwe dîgere û wi dibîne tîne malê û nahêle êdî derkeve der. Piştî ew dîçe *Leylê* jî kurê xwe re dîxwaze. Lê bavê *Leylê* dibêje ku "kurê te dîn e" û keça xwe nade. *Mecnûn* disa bî çolan dîkeve û *Leylê* jî jî evina wi re derdmend dibe.

Lî wê herêmê zilamekî pîr dewlemend bî navê *Ibnu Selam* hebû. Dema ew salixê delalîya *Leylê* dîgire, dîçe bî dana nextekî zêde wê jî xwe re dîxwaze û nişaniya xwe pê ve dîke.

Dî wê navê re rojek jî rojan *Newfelê* ku mezinê êleke herî mezin bû dîçe nêçirê. Ew lî çolê *Mecnûn* dibîne. Çaxê ew sedemê dînbûna *Mecnûn* jî bo evina *Leylê* fam dîke, wi bî xwe re tîne malê. Piştî ew leşkerê xwe hazîr dîke û dîçe şerê bavê *Leylê*, da keçikê bî zor jê bîstîne û bine lî *Mecnûn* mehr bike. Lê dî dema şer de *Mecnûn*, jî bo xatîrê dilê *Leylê* jî leşkerê bavê wê re dua dîke. Ewçax Xwedê dua wi dipejûrine û *Newfel* dîşîke leşkerên wi hemû şûnde dîrevîn.

Careke dîn *Newfel* leşkerekî hêj bîhêztîr hazîr dîke û dîşîne ser bavê *Leylê*. Lê ev car *Mecnûn* lî bavê *Leylê* bedua dîke û *Newfel* serdest dibe. Çaxê *Newfel* dest davêje milê *Leylê* ku bibe, bavê wê dibêje: Ma tu yê

çewa qîzamîn bîdî mîrovekî dîn? Bî wê gotîne *Newfel* tê girêdan û dest jî *Leylê* berdide, leşkerê xwe şûnde vedîkîşîne û dîçe mala xwe.

Dema leşker çûye ser bavê *Leylê*, kêfa *Leylê* pîr tê û gelekî dîlxweş û şad dibe. Lê çaxê ku bavê wê *Newfel* dîde bawerkîrîn ku keçêke bî aqîl ne babeta yekî dîn e, ew êdî xwe bî temamî wenda dîke û eynî dîkeve şûfê *Mecnûn*.

Ibnu Selam daweta xwe lîdar dîxe û govendgêrîyên pîrtexlî jî nav Erebîan dîcîvîne. Dawetvânî dîşîn destên *Leylê* hîne dîkîn û wê dîguhêzî. Êvarê dema *Ibnu Selam* dîçe mehfela *Laylê*, keçîk jî wi re dibêje "Ez dîlketîya *Qeys* îm, bavê min ez bî zorî dame te û navêmin ku tu tîkîlê min bîbî.

Bî wê gotîna *Leylê*, *Ibnu Selam* derd dîxwe, xemgîn dibe, nexweş dîkeve û çend roj şûnde jî dîmîre.

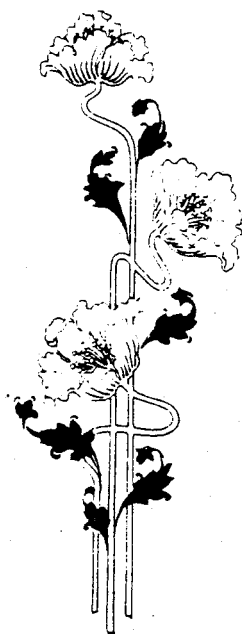
Çaxê *Mecnûn* dibîhîze ku *Leylê* mîr kîrîye, nameyekê bo wê dîşîne û wê wek xayîneke evîne gunehbar dîke. Lê *Layla* herçîqasî bersîva wi dîde û disa jî dîrustîya xwe jê re eşkera dîke jî, *Mecnûn* pê bawer nake.

Bavê *Mecnûn* radîbe dîçe lî kurê xwe dîgere, da wi bîbine û bine malê. Dema ew kurê xwe dibîne, dîke nake nayê. Piştî *Mecnûn* êdî xwe dîde jîyaneke çolane û bî kovîyan dibe hemwar. Lî çolê ew dest bî nîvisandîna helbestan dîke. Yekcaran jî dîçe nîk hozanên bî navûdeng û lî ser îlmê evîne bî wan re nîqaş û dehkere dîke. Dî demek kurtêkê şûnde jî bavê *Mecnûn* jî derdê kurê xwe serî dîde hazîran û dîmîre.

Pîştî mîrîna şûyê *Leylê* *Ibnu Selam*, *Leylê* bî qîzantî radîbe dîçe mala bavê xwe û xwe disa jî bo gîhandîna *Mecnûn* hazîr dîke. Rojek jî kerema

Xwedê jê re deweyek tê û lî siwar dibe, bî rê dîkeve, tere dîgîhîje *Mecnûn*. Lê *Mecnûn* wê qebûl nake, zawaca wê bî kesekî dîn re xweş nabîne û wek xîyanet dîhesîbine. *Leylê* hê qîzmîyî ya xwe dîxe pêş, çî dîke nake *Mecnûn* dev jî bîrîyara xwe bernade. *Leylê* bêçare vedîgere tê mala xwe û jî ber vê xem û efsarê nexweş dîkeve û êşeke bêderman lî peyda dibe û dîmîre.

Çaxê *Mecnûn* dibîhîze ku *Leyla* jî derdê evîna wi mîrye, gelekî lî ber dîkeve û jî wê dîtîna xwe poşman dibe, hema radîbe dîkeve rê û dîçe ser gora *Leylê*. Lî wir ew rûdîne û dîgîrî, dîgîrî û bî rojan, bî heftûyan dîmîne û êşa evîne xwe lî teze dîke, heta rojekê lî wir dîmîre.

OSMANLI YÖNETİMİ VE ALEVİ HALKA YÖNELİK SİSTEMLİ KİYİM^(*)

A. HAYDAR AVCI

13.yüzyıldan itibaren Anadolu'da halk içerisinde gerek toplumsal ve ekonomik ilişkileri, gerek inançları ve kültürel yaşamıyla önemli direniş odakları oluşmuştur.

Halkın yönetici kesimler tarafından acımasızca seferden sefere, sonu gelmez talan savaşlarına sürülmesi sonucu üretim yapılamamış, binbir türlü zorlukla yapılan üretimse yağmacıların elinde kalmıştır. Bu nedenle ülkeyi bir kasırga gibi kasıp kavuran kıtlıklar, yokluklar baş göstermiş, açlık başlamış, halk dağlarda ot yayılır hale gelmiştir. Aslında bütün bunlar talan ve yağma üzerine kurulu düzenin doğal bir sonucudur.

Bu durumun ortaya çıkmasında vezirinden kizirine, Şeyhülislamından kadısına kadar bütün yönetim birimlerinin sorumluluğu olmuştur. Baş sorumlu ise tahtın sahibi Padişah'tır. Bunların hepsi de talan ortağıdır. Konumlarına göre talan ve yağmalardan büyük ya da küçük mutlaka pay alırlar.

Bütün halkın kul sayıldığı, amansızca bir soygunun

hüküm sürdüğü bir düzende halkın direnişe geçmesinden daha doğal ne olabilir?

Bütün bu bozukluklar için Osmanlı kaynakları bile "Şimdiki halde reaya fukarasına olan zulüm hiç bir tarihte, hiç bir iklimde, hiç bir padişah memleketinde olmamıştır" demektedir(1).

Kimileri gerçekleri ne kadar çarpıtmaya çalışırsa çalışsın Osmanlı yönetimi hiç bir zaman halkın yaşam koşullarının iyileştirilmesi yönünde bir çabası olmamıştır.

Onun bütün amacı vergileri ve askeri itirazsız alabilmek, orduyu seferlere istediği gibi göndermek ve sırça saraylarda sefa sürmektir. Onun için halkın hiç bir zaman uyanmasını istememiş, uyanma yönündeki hareketler onları şaşkınlığa uğratmış, büyük korkular vermiştir. Bu nedenle de o yöndeki tüm hareketleri dinsizlikle, eşkiyalıkla, seriata aykırı olmakla suçlamış, kan zulüm ve ateşle bastırmıştır. Koçi Bey'in aşağıdaki sözleri bu korkularını oldukça iyi belgeliyor:

"Reaya ata binüp, kılıç kuşanmaya alışırsa o lezet damağında yerleşüp, tekrar raiyyet (Vergi veren halk) olamaz. Askerliğede yaramaz. Sonradan eşkiya güruhuna katılıp pek çok fitne ve fesada sebep olur. Anadolu vilayetinde evvelce çıkan celali eşkiyasının çoğu bu çeşitlerdi (2).

Öyle ya, nesine gerek yoksul dediğin, halk dediğin ata binip, kılıç kuşanır mı!?. Ata binip kılıç kuşanmak padişahların, beylerin, paşaların işi!... Halk dediğin vergisini verir, öl denilen yerde ölür, kal denilen yerde kalır!...

Sanırım olay yorum gerektirmeyecek kadar açıktır. Amaç halkın koyun sürüsü olarak kalması ve sağlabildiği kadar sürekli sağılması... Bnun için ne pahasına olursa olsun uyanmasının engellemesi gerekir.

Halka boyun eğdirebilmek, uygulamalar karşısında suskun kalınmasını sağlamak amacıyla tüyler ürpertici kanlı yöntemler uygulanmıştır.

OSMANLIDA YAYGIN BİR KURUM: RÜŞVETÇİLİK

Halkı canından bezdiren önemli bir olay da rüşvetçilik olayıdır. Rüşvet Osmanlı'da ço yaygın bir kurumdur. Öyle dönemler, öyle zamanlar olmuştur ki en küçük memuriyetten en üst düzeydeki devlet makamlarına kladar bütün yönetim birimleri rüşvetle alınıp satılır hale gelmiştir(3) Atamalar rüşvetle yapılmış; Bütün kapılar rüşvetle açılır, rüşvetle kapanır olmuştur. Osmanlı yöneticileri içerisinde o denli insafsızları vardır ki rüşvet vermedi diye iftiralara atarak insanları gözlerini kırpmadan ölüme gönderebilmişlerdir.

Evliya Celebi'nin yakından tanıdığı olduğu aşağıdaki

1527 yılında Maraş'ın Başsar bölgesinde amansızca katledilen Kalender Çelebi taraftarları

Süleymanname'den (239 a)

olay bu durumun ilginç bir örneğidir: "...Padişah divanı toplanıp otağ önünde hakani küslere tokmaklar vurarak eyâlet, eyâlet, şer'i hüccetler ile celaliliği sabit olmuş kimseleri müfettiş paşalar yakalayarak göndirdiklerinden, küsler önünde divandan sonra yüzlerce kişi sürüklenir, tertip üzere celladlar bu kadar insanı dizip ateş sağan kılıç ile dilim dilim ederlerdi."(4) Oynanan sanki bir oyun ya da kanlı bir eğlencedir. "Üsküdar bu şekilde insan cesetleriyle donatılırdı. Bir kaç gün içinde Üsküdar insan kanından laleliğe dönüp, kokuşma neticesi meydana gelen kötü kokudan divan azaları rahatsız olmağa başlar. Kanlar üzerine ölürcesine konan sinekler çadır-

larda kalanların üzerine konup, herkesin elbise ve sarıklarını kana bularlardı. Hasas olanlar kötü kokudan ve sineklerin hücumundan yemek yiyemezlerdi. İslam ordusu üzerine o kadar sinek musallat oldu ki, öğle vaktinde güneşin ışığını keserlerdi. Bu perişan hal yedi gün sonra bildirilince, cesedler için kuyular kazılıp, kesilenler beşer, alışar, kuyulara doldurulurdu. Nihayet kuyu kazmaktan da bıkılıp, asesbaşı ve diğerleri cesetleri arabalara yükletip Haydar Paşa bahçesi önünde denize dökmeye başladılar. Nihayet bununla da baş edemeyip makumların, divanda mahkemesi görülenlerin Kavak iskelesine götürülerek orada katledilmeleri emredildi. Her gün Kavak iskelesine yüzlerce insanoglu kanı dökülürdü. Hatta, bir gün bir yiğit gari cesaret edip, eli bağlı iken koşup celladın birine öyle bir tekme vurdu ki, hemen celadın karnı patlayıp bağır -

Osmanlı askerleriyle Kalender Çelebi savaş halinde, yıl 1527 Süleymanname'den (248 a)

sakları ayağı dibine döküldü. Bunu üzerine yiğit, öteki cellatlara da hücum etti ise de, ne çare ki eli bağlı... Hemen zavallı kendisini denize atarak boğulmak üzere iken cellatlar onu da denizde kallettiler. ...

Nihayet, tam yermi gün bu böyle devam edip Padişah Üsküdar sahrasından ayrılarak Pendik menziline geldi. O gün divanda Kibleli Paşa tarafından iki yüz adet suçlu ve suçsuz adam bağlı olarak geldi ve suçluları kanunun emrettiği şekilde kus önüne dizdiler. Cellatlar iki baştan kılıç vururlarken, suçsuzun biri elleri bağlı olduğu halde yerinden sıçrayıp, celladın birine öyle bir tekme vurdu ki, celladın bağırsakları ayaklarına dolandı. "Günahsızım, ilimden, vilayetimden sorulsun" derken cellat yetişiş o yiğidin kellesini yere yuvarladı."(5)

"Sonra Gökboza'ya (Gebze) geldi. Burada da Sivas beylerbeyinden yetmiş nefer celali geldi ve otağ önünde başları vücutlarından ayrıldı....

Sonra Gökboza'dan kalkıp Ağa iskelesi menziline duruldu.... Burada Çorum sancağı beyinden yüz adet Celali geldi ve deniz kıyısında kelleri bedenlerinden uzaklaştırıldı....

Sonra Kireç iskelesine vardık... Burada da elli nefer Celali katlolundu. Ellisi de İzmit şehiri içinde ala konuldu (6).

"İzmit halicini dolaşarak beş saatte Topyeri menziline geldi... Adana Paşasından altmış kadar Hasan Paşalı elleri bağlı olarak gelip şer'i hüccet olunduktan sonra idam olundular.

Bu Topyeri menzilinden kible yönüne gidip...bayırda menzil alındı. Burada da onbir celali katlolunup, sadrâzamdan padişaha hafta hediyesi için bir murassa süslü ve iki baş... padişah tarafından kabul olundu.

Buradan dört saatte Kazıklıbel denilen ağaçlık yere varılıp orada da konaklanılarak onüç adam ve bir sersat ağasının boyunları vuruldu.

İznik kasabasına geldik... Celalilerden gelen yetmiş adet mahkum katlolunurken garib bir olay oldu. Cellatlar bir adama kılıç vurup yara bere içinde bıraktılar... Ama parça parça edemediler. Adam kah sağa, kah sola kaçarak; "Aman padişahım, bir mazlum, günahsız, hanedan sahibi kişinin bahtsız ve mazlum evladım" diye yalvarınca Padişah,

"Tiz şu herifi huzuruma getirin..." dedi.

Adam,

"Vallahi Padişahım ben Anadolu eyaletinde, Uşak şehrinde Uşaki tarikatından bir aşık, sadık, garib ve sadat-tanım. Ama levendler ile beraber olduğumdan, iyi çöğür çalıp, hazin sesle türküler söylediğimden Hasan Paşa beni Bursa'ya gelirken yanında getirdi. Gördüm ki isyan ediyor, iki kere firar ettim, yine kurtulamadım. Beni tuttular. Üçüncü defa onlar Konakçı Ali Paşa ve Çavuşoğlu Mehmet Paşa ile dövüşmekte iken, ben yine kaçıp Uşak şehrine geldim. Orada muhterem anacığım var. Onun yanında sekiz aydır gizlenirken Karahisar beyi yakaladı. Bırakmak için benden bin kuruş istedi. Bir kuruş bile vermediğim için beni bağlayarak buraya gönderirken, anam dedi ki; "Korkma oğul bu bahane ile arş gölgesinden halk olmuş padişahın yüzünü görürsün. O da.... merhamet edip bırakır. Sen var git, ama yine tez gel dedi"(7).

Balık baştan kokar, kadın bilmiyor ki; su başından bulanık... Padişaha haftalık hediye olarak insan başı sunuluyor.

ANADOLU'DA BİR KUYUCU VE ZULMÜN BOYUTLARI

Osmanlı yöneticilerinin Anadolu halkına yaptıkları anlatmakla bitmez. Anadolu'ya geçtiğinde açtırdığı binlerce kuyuya yüzbinlerce insanı kestirerek dolduran bundan dolayı *Kuyucu* lakabıyla anılan ünlü Kuyucu Murat Paşa, Canbuladoğlu ve Kalendaroğlu Piri Mehmed üzerine gittiğinde bir günde yirmialtının (26.000) kişiyi kestirmiştir. Naima anlatıyor:

"Ol gün gurubadek (gün batıncaya kadar) *ruûs-u maktûa- a' dâdan* (kesilmiş düşman başlarından) *defterle adetleri zaptedilen, yirmi altıbin Kelle-i bürîde* (kesilmiş baş) *pişgâh-ı serdar-ı Behram ikidara* (Behram kudretli serdarın önüne) *götürülüp otağı-ı zer-nitak* (altın kuşaklı otak) *önünde püšte-var* (tepe halinde) *yığıldı*"(8).

Bu kuyucu Murat Paşa cellatların bile öldürmeye kıymadığı küçücük çocukları boğabilecek kadar gaddar, acımasız, insanlığından uzaktır. Aslında yaptıkları Osmanlı yönetiminin halka karşı yaklaşımının ve değer yargılarının iyi bir belgesidir. Bütün yaptığı kendi deyişiyle "şeriat namusunu parçalayan müfsitlerin ortadan kaldırılması"dır(9).

Bu nedenle "muvaflak olduktan sonra otağında sandalı üzere karar edip kuyular kazdırıp giriftarları (yakalanları) kılıçtan geçirüp ol kuyulara doldurdu. Eşkiya çetelerinden öyle nice kuyular *mâlâmâl* (dopdolu) etmekle halk li-sanında namı "*Kuyucu Mutat Paşa*" demekle şöhrat buldu. Hatta bir gün *pişgah-i otakta* (otağın önünde) *iskemle* üzerine oturup harfolunan (kazılan) *bi're* (kuyuya) gelen adamları katlettrip doldurmağla meşgul idi.

O sırada gördü. Halk verasında (arasında) bir atlı sipahi, bir *sabi*yi (çocuğu) *kenduye redif edip* (arkasına getirip) *geçüp gider*. Paşa emreyledi, varıp *sabi*yi (çocuğu) *at arkasından indirip huzuruna getürdüler*. Oğlancığa;

"Sen ne yerdensin? Celali arasına neden düştün?" *De-dikte, sabi* (çocuk) *doğru söyleyip*;

"*Falan diyardanım, kılık sebebinden babam beni alıp bunlara katıldı. Boğazımız tokluğuna yanlarınca gezerdik*" dedi.

"*Baban ne idi?*" *deyu sordu*.

"*Şeştar çalardı ve onunla doyunuyordu*."

Vezir-i a' zam Murad Paşa başını sallayarak acı acı güldü: "Hay, Celalileri şevke getürürdü."

Deyip çocuğun katline işaret etti. İşaret üzerine çocuğu cellatlara verdiler. Fakat cellatlar:

"Bu sabi masumu nice öldürelim?"

Deyu çekilip, her biri bir tarafa gidip göz yumdu. Murad Paşa, emrinin neden geciktiğini sordukta, cellatların çocuğa merhamet edip istinkâf ettiklerini (çekindiklerini) bildirdiklerinde Paşa;

"Yeniçerilerden birisi öldürsün."

Deyu buyurdu. Yeniçeri dilaverlerine teklif olundukta, anlar dahi, sabiye (çocuğa) bakıp;

"Biz cellatmıyız? Cellatlar dahi merhamet etti."

Deyu kabul etmediklerinden ifrat derecede hidetli vezir, kendi iç oğlanlarına emretti ki, sabiyi öldüreler. Anlar dahi huzurundan dağılıp kabul etmediklerinden oğlancık meydana kalıp, onu öldürecek adam bulunmadıkta, ihtiyar vezir, arkasından kürkünü bırakıp ve kalkıp, sabiyi kendi eliyle kuyunun kenarına getirüp, başını burup (kıvrıp), bağazını sıkıp helâk (öldürüp) ve kendi eliyle kuyuya ilkaa etti (attı).

Sonra yerine geçüp hazır olanlara hitap ile ref-i savt edip (sesini yükseltip); "Kalenderoğlu ve Kara Sait gibi eşkiya anasından at ve mızrak ile doğmadı. Hep böyle sabi idiler..... Bin terbiye olsa salâh bulmayıp âkibet bu da bir bela olması mukarrerdir. Fasadın kökünü kesmek, bu makulelerin birine merhamet olunmayıp izale etmek (ortadan kaldırmak) ile müyesser (mümkün, olsa) olur."

Deyüp sözüne nihayet verdi"(10).

Evet, "Fesadın kökünü kesmek" için Kuyucu Murad Paşa da Anadolu halkını köylüleri, rençberleri, konup-göçerleri, yoksulları, kimsesizleri, arkasızlasrı kesmiş, masumları kan deryasında boğdurmuştur. "Aslında şer'an ve aklen katli vacip melunları mahvetmekle (öldürmekle) şer'i ve peygamberimizin sünnetini ihya ettiği (diriltiği, canlandırdığı) meydandadır"(11). Böyle diyor Vaka-nivüs Naima Efendi.

Anadolu halkını kese kese kuyulara doldurup Halep'e kadar giden Kuyucu Murad Paşa'yı Halep'de karşılayanlar yolunun iki yanına insan kellesi dizmişlerdir. Bu dizilen kelleler sözde Celali kellesidir. İşte Osmanlı'yı yönetenler, gücü savunmasız halkına yeten böyle "kahraman» yöneticilerdir(12)

Bu konuda Kuyucu Murat paşa tek örnek sanılmasın, kuruluşundan yıkılışına kadar en üstten en alta değin tüm Osmanlı yöneticilerinin halka karşı tutumu aynıdır. Asmak... Kesmek... Öldürmek... Yavuz Sultan Selim 1514'de Şah İsmail'le savaşmaya giderken yolu üstündeki 60.000'den fazla aleviyi sözüm ona "Devletin selameti için" kılıçtan geçirmiştir.

18.yüzyılda Karahisar (Afyon) mutasarrıfı Kanyiyici Bekir Paşa Emre köyünde tüm köy halkını Kızılbaş olduğu, şeriata uymadıkları, rafizi kitapları bulundurdukları gerekçesiyle köyün tekkesine doldurup yakmıştır (13).

Halkına karşı, kendisini ayakta tutan güce karşı bu denli acımasız, bu denli zalim, bu denli kıyıcı olan böyle bir yönetimi halkın sevmesi elbetteki düşünülemez. Fırsatını buldukça böyle bir yönetimden kurtulmak için kaçınılmaz

Çaldıran'a giderken yolu üstündeki 60.000'den fazla Alevi'yi kılıçtan geçiren Anadolu halkının katili Yavuz Sultan Selim.

Kıyafetü'l İnsâniyye fi Şemâil'i Osmaâniyye (466)

olarak başkaldırır, canını dişine takarak ölüm pahasına da olsa savaşıma girer.

Baskı uygulama, öldürme, sindirme yöntemleri bununla da bitmiyor. Devlet yöneticileri zulümlerini, zorbalıklarını haklı göstermek için iftira atmaktan, düzmece suçlamalar yüklemekten çekinmemişlerdir.

OSMANLININ HUZUR

VE ASAYİŞ YÖNTEMLERİ

Anadolu halkını sindirmek, direnişini kırmak için saray tarafından çeşitli dönemlerde Anadolu'ya *Tefüşiçi* ve *Müfet tiş* adı altında geniş haklara sahip paşalar gönderildi. Bu paşalar ilk iş olarak köylünün, kentlinin elinde pala, bıçak, kılıç, tüfek gibi ne kadar silah varsa hepisini topladılar. Bu dönemlerde ihbarcılık, iftiracılık oldukça yaygın laştı. "Zorbadır, Sarıcadır, Sekbandır, Celalidir, uygunsuzdur, Şakidir, Kutta-i tarikidir (yol kesici)" diye haklarında ihbar yapılanların sorup soruşturmaksızın peşlerine düşüldü. Yakalananlar suçlu, suçsuz ayırdedilmeksizin idam edilerek, kellesi kesilerek başları padişaha sunuldu(14).

Öyle ki iftiralar ve asılsız ihbarlar sonucu akıl almaz, korkunç cinayetler işlendi, onbinlerce insan öldürüldü. Tefüşiçi ve müffetiş paşaların askerleri ve adamları, suçlu ve silah arama, toplama gerekçesiyle vurgunculuğa, soygunculuğa başladılar, talan ve yağmaya giriştiler. Halkın kadınına, kızına, çoluk-çocuğuna saldırdılar. *Kasık mancası* diyerek aşağılık tecavüzlerde bulundular. İrz ve namus ayaklar altına gitti. Mal ve can güvenliği kalmadı.

Muzaffer Oruçoğlu'nun aşağıdaki şiirinde bu olay şöyle yansımaktadır.

.....

Azır sancağının beyi

Gâvur Iskender

Köm köm, ahır, kiler

Tefüşe çıkmış.

Yanında kadıları,

Kan kulları

Yöreye dehşet salıyor.

Yağ, bal, tarhana, un
 Camuz, öküz, tavuk, koyun
 Ne bulduysa alıyor.

 Hallar müşküldür karı,
 Zalımın adamları
 Gün batanda
 Komşu köylere sızıp
 Ev- bark ataşa vermişler,
 Atların, ineklerin kuyruğunu kesmişler.
 Gün atanda,
 Iskender
 Ardında üç yüz leşker
 Köye girip
 "Bre bu ne haldır,
 Hane, hayvanat ziyanı
 Büyük vebaldır"
 Deyip
 Pek deşetli bir örf kurmuş,
 Halkı zincire vurmuş,
 Hem azatlık bedeli
 Hem de cerime alıp
 Yoluna revan olmuş.
 Neylersin,
 Kimi şikâyet eylersin
 Allaha mı,
 Silaha mı
 Ah dağlar ah... (15)

Yine Osmanlı tarafından basılan bir köyde tutsak alınarak zabitan zevkine sunulan kadınların durumu ise çok daha acıdır.

.....
 Ve kuşluk üzere
 Cesetler arasından
 Ganimetler devşirildi,
 Köy ateşe verildi.
 Daha sonra

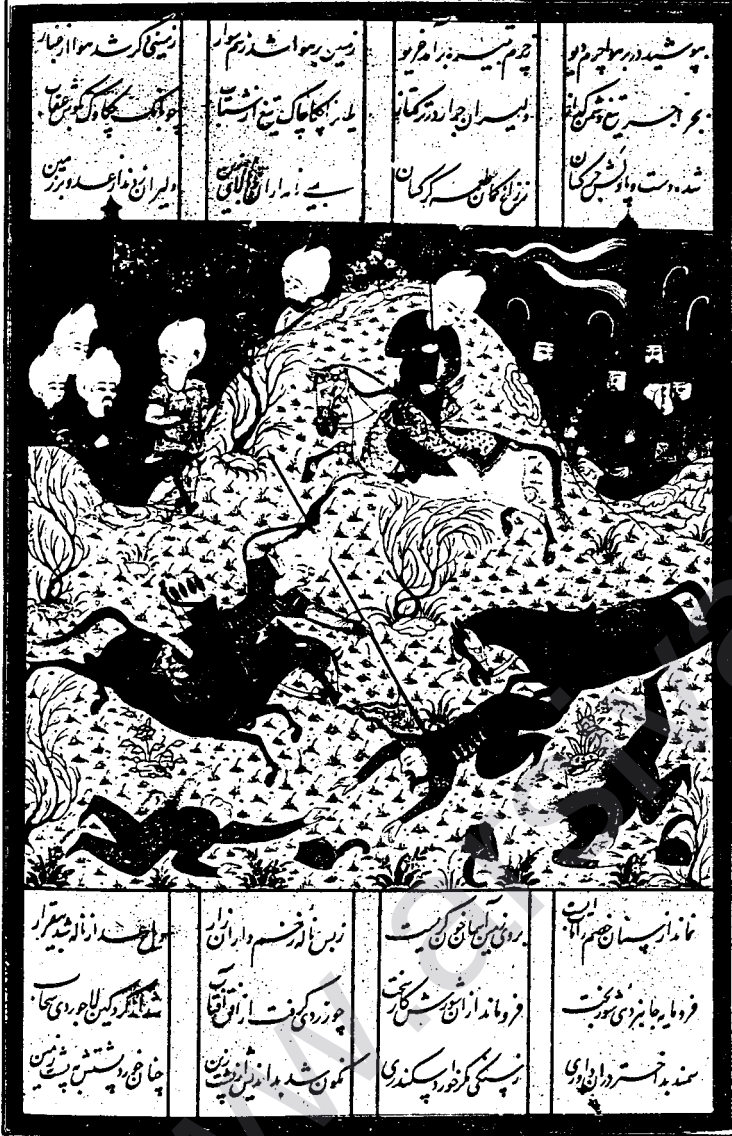
Dokuz direkli paşa çadırına
 Yesirler getirildi,
 Ki bunlar
 Hırızmalı, mor döğmeli
 İri kıyım, bereketli karılardı.
 Memelerinde kasatura yarası
 Yanaklarında diş izleri vardı.
 Paşa her birini ayrı ayrı
 Alıcı gözle tartıp
 Zabitan zevki için
 Yan çadıra aldırıldı,
 Ve şükür çekti
 Ol gani mevlasına,
 Bir incir daha dikmişti
 Ehli fesat yuvasına(16).

Evet, halkın malı ganimet alınmakta, kendisi esir edilmekte ve kızları, kadınları paşaların, zabitanların zevklerine sunularak ocaklarına incir dikilmektedir. Bu yaklaşık tüm Osmanlı dönemi boyunca böyle olmuştur.

18.yüzyılda yazıldığı sanılan, bugün aslı Topkapı Sarayı arşivinde bulunan bir risalede memleket valileriyle ilgili olarak yapılan belirlemeler, konumuz açısından oldukça ilginç ve önemlidir.

"Anadolu vilayetlerinde oldukça akrân ve emsâllerinden ziyâdece hayvanât ve tarla ve tohum ve hububâtı ziyâde olan bir âdemün elinde olan malını almak için vâli-i memleket(memleketin valisi) üzerine hücum eyledikte (üzere rine saldırınca) can ve başını kurtarmak ister. Ve zarûri dâire-i itâ'atdan hurûc (zorunlu itaat çemberinden çıkıp) ve komşu yardımı ve tuz ve ekmeği ile perverde (büyümüş, beslenmiş) olanları yanına cem (toplayıp) ve andan ma'ada (başka) bugün bana ise yarın sanadır deyu yakın olan akranlarına haber gönderüp bir iki bin darb ü harb (savaşmacenk-vuruşma) erbâbı (ustası) ile bi cürm-ü günah (günahsız, kabahatsiz) üzerine gelen paşaya ve askerine karşı durup ceng ve harb edüp ve âkıbet (nihayet) gâlib olur. Ve gâlib olduktan sonra bir dahi paşa buyuruldusını ve pâdişah fermanını dinlemez olur.... Vâlilerin cem-i mal sevdasıyle (mal toplama sevdasıyla) bî-vech (sebepsiz) fukarâ-yı zu'afaya(güçsüz,arkasız yoksullara) zulm u te'addi-

sinden (düşmanlık, husumet zulmünden) ne'şet eylediği (ileri geldiği, meydana geldiği) cümle'nün ma'lûmudur (herkesin bildiğidir)"(17).

1521 yılında Canberdi Gazali üzerine saldıran Osmanlı güçleri büyük bir Çerkez kıyımı yapmışlardı. Bu minyatür o olayı canlandırıyor.

Paşalar huylarına, arzularına göre sinesine bazen nigar (güzel kadın sevgili), bazen bir mahbub (güzel erkek sevgili) çektiler. Haremlerini cariyelere doldurdular. Eğlence meclislerinde günlerini gün etmeye başladılar. Haklarında şikâyetçi olanlar, bu durumları, yapılan zulümü saraya bildirenler de padişahın gazabına, kıymına uğradılar. Hepsi de kâfirdir, hayduttur, melundur denilip cellatlara teslim

edildiler. Cellat satırı önünde can verdiler. Haksızlıklar, adaletsizlikler dayanılmayacak boyutlara ulaştı.

Böyle asayiş yöntemleriyle, bu uygulamalara karşı çıkan, direnen onbinlerce suçsuz, masum insan, köylü,

kentli, çiftçi, ırgat, konar-göçer Celalilikle suçlanarak toplandı. Bunlar yalınayak, yayan yapıldak, üstü başı yırtık, sefil sergen, aç, bitkin, perişan, yarı çıplak, elleri arkadan bağlı bir halde katar katar padişah huzuruna gönderildiler. Hepsi de yargılanmadan, sorgu-sual edilmeden, değil suçları, adları, sanları, kim oldukları bile sorulmadan boynuları vuruldu.

İşte Osmanlı, çoğu zaman ülkeyi huzura bu yöntemlerle kavuşturdu. Sukûtu (sessizliği) ve asayişi (güvenliği) böyle sağladı.

ALEVİ HALKA YÖNELİK SİSTEMLİ KIYIM

15. yüzyılın başlarından itibaren alevi halka karşı geniş bir kıyım uygulaması başlatılmış ve uygulamalar-kıyımlar, sürgünler, toplu katliamlar gerek Yavuz Sultan Selim gerekse Kanuni döneminde doruğuna ulaşmıştır. Solakzade, Kanuni'nin "Bu dinsizlerin pisliklere bulaşmış vücutlarını zaman sahifesinden ne vakit izale eyleriz" diye sürekli söylediğini belirtmektedir(18). Kanuni, Safevi hükümdarı Şah Tahmasp'a 1554 yılında gönderdiği bir mektubunda Alevi halka karşı beslediği kini, düşmanlığa dayanan duygu ve düşünceleri en ufak şekilde gizlemeye gerek duymaksızın açıkça belirtiyor. Kanuni mektubunda şunları söyler:

"Malum ola ki, sana tabi olan ve inkiyâd eden (uyan, kendini teslim eden) rafıziler ve fesad ve haydutluk erbabı dinsizler ile dinin merasimlerini bozarak ve İslam şeriatının levazımını tezyif eyleyerek (dağıtarak), muhterem şeyhlerine sövüp saydığın dört mezhepde bile vazih (meydanda) aynıdır (açıktır). Allahın razı olmadığı yola gittiğinden dolayı, bilgili alimler ve İslam dinin şeyhülislamı kanınızın ve malınızın mübah olduğuna fetvalar ver-

mişlerdir"(19) demektir.

Evet şeyhülislamlar fetva verdimi Alevilere yönelik yapılacak kıyım, yağma ve talanın şeriata aykırı bir yanı yoktur. Bu düşüncelerin sahipleri günümüze değin Alevilere yoğun bir biçimde ve çeşitli şekillerde saldıragelmişlerdir. Bunun en son örneklerini Maraş ve Çorum katliamında yaşadık. Alevilere yönelik kıyım ve saldırılara gerekçe olarak şu suçlamalar yapılır:

1. Dinsiz olmak.
2. Şeriata aykırı söz söylemek ve davranmak.
3. Kuran'ı yakmak.
4. Namaz kılmamak.
5. Muhammed hakkında uygun olmayan sözler söylemek.
6. Kuran hakkında meşru olmayan sözler söylemek.
7. İslamiyet'in ilk üç halifesine (Bekir, Ömer, Osman) ve Muhammed'in kadınlarından Ayşe'ye sövmek.
8. Birbirlerinin namusunu ve ana, bacı tanımamak.
9. Gizli toplantılar yapmak (cem etmek).
10. Şeriata uygun olmayan rafızî kitapları bulundurmamak, okumak ve dağıtmak.
11. Birlik olmak ve örgütlenmek.
12. Saz ve çalgı çalmak.
13. Mehdi-i Zaman gelecek demekle suçlanarak defter edilmeleri istenmiştir. Defter edilenler ise ihraki binnar edilmiş (ateşe atılmış), Kızılıрмаğa ilkaa edilmiş (atılmış), kürek cezasına çarptırılmış, boyunları kesilerek ve siyaset (idam) edilerek öldürülmüş, en azından çeşitli uç kalelere sürgüne gönderilmiştir. Bu yapılanların Alevi oldukları-dan dolayı yapıldığı da gizlenmeye çalışılmıştır. Hüküm ve fetvalarda haramilik, hırsızlık ettiler gibi düzmece suçlar yüklenmesi, yani iftiralar atılması özellikle belirtilmiştir. Bunlar kendini şeriata bağlı sayan Osmanlı yöneticilerinin adalet anlayışıdır. İftira atma, fitne, fesat, gam-mazalama...

Bütün bu uygulamalar "muntazam bir sistem dahilinde tatbik edilmiştir"(20). Sürekli Alevileri belirlemek için casuslar tayin edilmiş, Bektaşî tekkeleri teftiş altında bulundurulmuştur.

17. Yüzyılda Şeyh Aziz Hüdayi Efendinin padişaha önerileri oldukça ilgi çekicidir. Aziz Hüdayi Efendi şöyle diyor:

"Her köye bir Sünnü imam nasb oluna... Işık tekkelri (Bektaşî tekkeleri) yoklana, teftiş oluna... Bu taifenin bazı ahvalini (durumunu) ve kabayihin (suç) Hızır Paşa kulu-nuz bilir. Temam istifsar oluna (sorula). Bu iki taifenin kabahati diller ile şerh olunmaz (anlatılmaz)"(21) demektir.

Neymiş kabahatı?.. Yukarıda saydığımız uydurmalar, iftiralar.Yani bütün suçları Alevi olmak... Aynı bir yaşam felsefesine sahip olmak, benliklerini, öz kültürlerini korumak. Bu temelde dayatmalara, ezme, sindirme uygulamalarına sonuna kadar dayanmak, direnmek!..

Bir dönem Sivas valiliği de yapan (1589-90 arası) Hızır Paşa (namı diğer Deli Hızır Paşa),bölgede bulunduğu süreçte Pir Sultan da dahil olmak üzere binlerce Alevi'yi astırıp kestirerek öldürttüğü için Alevilerin ahvalini gerçekten iyi bilmektedir. Bu olaylar karşısında Pir Sultan'ın "Masumlar boğdurur padişahım var" dizesi sanırım oldukça anlam kazanıyor.

Osmanlı Padişahları'nın verdiği ferman ve hükümler konumuza daha da açıklık kazandırmaktadır. Amasya beyine gönderilen aşağıdaki hükümde Budak Özi kazasında Süleyman Fakih isminde bir Alevi'nin Kızılırmak'a atılarak öldürülmesi ve Alevi olduğundan dolayı öldürüldüğünün gizlenerek, hırsızlık ve haramilik eylediler diye suç lanmaları isteniyor.

Amasya بیدار beğine hüküm ki Halkı Budak Özi kazasında Süleyman Fakih بیدار بیدار demekle maruf kimesne yukarı canibin hulefasından olub halife namına olan bazı melâhid ve müfisdin ile ittîfak ve cemiyet üzere olub halkı idlâl eylemekden hâlî olmaduğu ilâm olunmagın buyurdum ki vusul buldukda mezkûr Süleyman'ı بیدار بیدار sayır tevabil olan melâhid ve müfisdin ile hafiyeten tetebbü idüb dahi mezkûr sahîh yurkarı canibin hulefasından olub küfrü ilhad üzere olub nameşru evza' ve harekât etdikleri vakı ise toprak kadın marifeti ile mezkûrları hüsnü tedarik ile ele getürüb dahi kimesne fişa eylemadiyen el altından Kızıl İrmağa بیدار بیدار idüb iğrak eyliyesin Ve yahud ahâr vecih ve münasib görüldüğü üzere hırsızlık ve haramilik eylediler deyu iddia eyleyüb hak-larından gelesin Fı 22 rebîüllevvel 976 (Mehmed Çavuş محمد چاوش a virdildi). (1568).

Amasya beyine, Merzifon kadısına gönderilen bu hükümde bölgede bulunan ve Alevi oldukları anlaşılan Vahap Dede, Mehmed ve Veli adındaki kimselerin halkı etkiledikleri, bundan dolayı yakalanarak güvenilir adamlarla İstanbul'a, Padişah huzuruna gönderilmeleri isteniyor.

Amasya مازفون beğine ve Merzifon مزفون kadısına hüküm ki Mektub gönderüb sicil gönderüb hüküm şerif varid olub kızıbaş namına bazı me-lâhîde tetfîş ferman olummağın nefsi Merzifon مزفون da mazanne olan Vehab Dede وهاب دده ve Mehmed محمد ve Veli ول نام kimesnelerin ahvalı şer'ile tetfîş olunub görüldükde filvaki şer'i şerife muhalif e'f'ali kabîha ve evzai fâzîha irtikâb idüb kızıbaş oldukları hususu uduñ müslimîn şehadetlerle sabit olub mucibi ile hüküm olunub üzerlerine sabit olan mevad aynı ile sicil olunduğun ilâm ettüğü ecilden mezkûrîları yarar âdemlere koşub süddei saadetime gönderilmesin emir idüb buyurdum ki vusul buldukda te'hîr eylemeyüb mezkûrîları yarar âdemlere koşub süddei saadetime gönderilmesin emir idüb buyurdum ki vusul buldukda te'hîr eylemeyüb mezkûrîları yarar âdemlere koşub süddei saadetime ırsal eyylesiz Amma âdemlerinize müthkem tembûh ve te'kid eyylesiz Yolda ve tade ve manasıl ve merahlîde unat vehile görüb ve gösüdüb gaflet ile kaçurub gaybet ettirmekden ziyade haser eytîyeler şöyleki ihmal ve müsahele idüb bir taryk ile kaçurub gaybet ettîriler mezkûrîlara olacak ukubet anlara olmak mukarredir Ana göre basiret fîre olub gaflet ve ihmal eylemîyeler F1 2 zikade 978 (1570).

Kastamonu beyine, Küre ve Taşköprü kadılarına gönderilen bu hükümde Hacıyölük, Kırçakaya, Kızılcaviran isimli köylerde nice Alevilerin olduğu, bunların geceleri toplanarak saz ve çalgı çaldıkları, içki içtikleri; mum söndürüp ana, bacı bilmedikleri söylenerek tutuklanmaları ve isimlerinin, durumlarının padişah katına bildirilmesi isteniyor.

Kastamonu كاستامونو beğine Küre كوره ve Taşköprü تاشكوپرو kadılarına hüküm ki Hâliyya kazal Taşköprü تاشكوپرو ye tâbi Hamid Yusu حميد يوسف nam kariyye halkı tarafından İlyas ايليئاس nam kimesne dergâhı muallîma gelüb kariyye mezbur kurbinde Hacı Yülük هاجي يولوك ve Kurca Kaya كورجا كايا ve Kızılca Viran كيرجا ويران nam kariyyelerde kızıbaş namına nice kimesneler vardır Hatîâ mezkûr Hacı Yülük هاجي يولوك nam kariyyede Kara Receb كارا رجب nam kimesne dahi kızıbaş olub hatunu meclis şer'e gelüb mezkûr Recep رجب için Kızıbaşdır Kendü emsali kızıbaşlar ile cem olub gice ile bir tenha eve girdü saz ve çalka ve sayır âlâtı lehvile muhtelîler olub badehu şem'i söyündürüb biri birinin avretin tasarruf iderler deyu mezkûr zevci muvacehesinde kelimat itmeğin kaydı sicil olundu deyu bildirüb sureti scilli ilharz itmeğin buyurdum ki vardukda bu babda gereği gibi mukayyed olub bu hususu unat vehile tetebbü ve tefahhus eyleyüb dahi annun gibilerî vechi mastur fîre meclis iken ele getürüb haba idüb isimleri ve resimleri ile yazub vaki olan ahvallerin süddei saadetime arz eyylesin (Kariyye mezbur halkından Ebür ابرار a virildi) F1 8 rebiülevvel 979. (1571).

Rum (Anadolu) beylerbeyine gönderilen bu hükümde, Mehdi-i Zaman gelecek diyen Kulu adlı Alevi'nin siyaset (idam) edilmesi ve onun düşüncesinde olan yoldaşlarının Padişah katına gönderilmesi isteniyor. Bu gönderilenlerin küreğe koşulacağı, yani kürek mahkûmu yapılacağı bildiriliyor.

Rum روم beğlerbeğisine hüküm ki Mektub ve sureti sicil gönderüb Mehdi zaman مهدي زمان gelir deyu şer'i şerifi nebeviye muhalif kelimat iden Kuli كولي نام kimesnenin takririn ve kendü habes olunduğun bildirmiş sin Mezbur Kuli كولي siyaset olummasın emir idüb buyurdum ki vusul buldukda bi tevakkuf mezburi siyaset idüb emrim yerine varduğun arz eyylesin Ve olmakla idlâl ve itlâlâle baki ve şer'i şerife muhalif kelimatda mezbure mütabakat etmiş ve bevasına uymuş yoldaşları var ise kaydı bend ile Âstane saadetime gönderesinki küreğe koşla F1 27 za 979 (Divandakethudasına virildi). (1571).

Çorum beyine, Ortapare kadısına gönderilen bu hükümde, Veli Fakih isimli Alevi'nin, kendisinde bulunan aleviliğe ait kitapları Selim Fakih, Yunus ve Kılabi isimli kişilere verdiği belirtilerek, bu kitapların toplanması, adı geçenlerin hapsedilmesi isteniyor(22).

Çorum چوروم beğine ve Orta پاره پاره kadısına hüküm ki Casus Kara Yakup كرا ياقوپ bundan akdem razfı azbolunan فاضل fakih nam kimes ne tarafından arzhal getürüb Orta پاره پاره kazasına tâbi cem-atinden Veli Fakih ولي فاضل nam kimesne (Kızı) başdan geldiği zamanda otuz dört aded mücellid razfı kitabları getürüb benim yanımda emanet ko-yub badehu fevt oldukda mezkû (r) Kara Yakup كرا ياقوپ beni tutub habes eyleyüb lâkin zikrolunan kitablar şimdikihalde benim yanımda olmyub yine cemaati mezbureden Eğin Özi اوزي nam kışlada Selim Fakih سليم فاضل nam kimesniye virüb oldahi Yunus يونس a ve Kılâhî كلاله ye virüb hâliyya memleketi idlâl etmek fîre oldukların haber virmegin mezkûrîlar ve zikrolunan kitablar hafiyeten ele getürüb süddei saadetime arz olummasın emir idüb buyurdum ki hüküm şerifimle mezkûr ca (su)s Kara Yakup كرا ياقوپ vardukda bu babda gereği gibi mukayyed olub mezkûrîları hâsıl tedarikle hafiyeten ele getürüb filvaki zikrolunan kitabları mezkûr فاضل Fakih mezburdun Selim Fakih سليم فاضل ve Yunus يونس ve Kılâhî كلاله ye virdüği şahib midir yoksa gayri vakimdir nice (dir) temam gavırma içiğub zikrolunan kitablar her kande ise ele getürüb mezkûrîları haba idüb vaknu fîre yazub arz idesiz Amma bu babda temam hak fîre olub bu be-hane ile kimesneye zulüm ve teaddi ve ahiz ve celb olumakdan ve hilâfı vaki kazıyye arz olumakdan ziyade fîtiraz fîre olansız (Mezkûr Kara Yakub'a virildi) F1 19 ramazan 984. (1576)

Zülkadriye beylerbeyine, Elbistan kadısına gönderilen bu hükümde, Elbistan kazasına bağlı İnac köyünden Yitilmiş Abdal'ın Alevi olduğunun bildirildiği anlatılarak, adı geçeninin uygun bir suçla suçlanarak hakkından gelinmesi buyrulmuştur(23).

Zülkadriye الزكادريه beylerbeğisine Elbistan اربستان kadısına hüküm ki Senki kadı sin mektub gönderüb Elbistan اربستان kazasına tâbi İnac ايناج nam kariyyeden Yitilmiş Abdal يتيلىمش ابدال nam kimesne için kızıbaş olub şer'le hakkından gelinmek lâzım dir deyu bildirmiş sin İmdi mezbure ele getirmen emir idüb buyurdum ki vusul buldukda mezkûr bir ahaz tüh-met namı ile ele getürüb dahi ahvalin bermucibi şer'i şerif bu babda sabukan gönderilân hükümü hâmayun muktezassına tetfîş eyleyüb güresin filvaki arzolunduğu fîre razfı ve ilhadı sabit olursa sabukan razfı ve ilhad fîre olanlar hakkında ırsal olunan hükümü hâmayunum mucibince amel eyleyüb bunun dahi şer'ile hakkından gelâsin F1 23 receb 985. (1577)

Amasya kadısına, Amasya beyine, Çorum, Zile, Turhal, İskilip, Osmancık, Artukâbâd, Hüseyinâbâd, Güleş, Ortapare, İnebazarı, Mecidözü, Kazâbâd, Katar, Karahi-saridemirli ve Havza kadılarına gönderilen bu hükümde, adı geçen kasaba ve yerlerde Alevilerin müslümanlara Yezit geldi dedikleri, gece toplantı yapıp birbirlerinin kadını, kızını bilmedikleri, Çocuklarına Ebubekir, Ömer, Osman ismini koymadıkları bildirilerek, durumlarının araştırılıp sicil edilmesi ve tutuklanmaları buyrulmuştur. Daha sonra gerçekten Alevi olanların haklarından gelinmesi ve emrin yerine getirildiğinin padişah makamına bildirilmesi isten-

miştir.

Amasya قاضی kadısına ve Amasya قاضی beğine ve Çorum چورم ve Zile زيله ve Turhal ترخال ve İskilip اسکلب ve Osmanlıک ve Artukabâd ارتوکاباد ve Hüseyin âbâd حسین آباد ve Güleş گولش ve Ortaprae اورتپرايه ve İne بازارى ve Mecid özi مجد اوزى ve Kazâbâd کازاباد ve Katar کاتار ve Karahsarı demürlü قرحاصار دمورلو ve Havsa حاصه kadılarına hüküm ki Zikrolunan kasabat ve kurada bazı mühlid ve kızılbaş tayfesi olub çar yarı güzün روضه اهل جمال منهم اجمعين mühlid ve sebbü şetim idüb müslümanlara alâniyyeten Yezid geldi deyu kelimat idüb ve gice ile cemiyet idüb avretlerin ve kızların meclislerine getürüb birbirlerinin avretlerin ve kızların tasarruf idüb salât ve savm bilmeyüb ve oğullarına Epubekir ابوبکر ve Ömer عمر ve Osman عثمان isimlerin itlak etmeyüb ve içle- rinde dahi bu isimler ile müsemma kimesne olmamağla mühlid oldukları zâhir olub ve içlerinde Halife namına olan kimesneler yukarı canıbden Şahlarından cizme ve esbab getürüb birbirlerine gezdirüb ziyaret idüb ve tayfesi mezbureden Celâl Halife جلاله و رسول Halife رسوله din uğrı- na çıkup cemiyet eylemişlerdir Biz dahi idelim deyu fitne ve fesada mü- başeret idüb ve bilcümle dahi bunların emsali şer'i şerife muhalif ef'al kabayihinden hâli olmadukları istima olunmağın bu babda Dergâhu mu- allâm çavuşlarından احمد چاوش Ahmed Çavuş زیدچو ملبا- şeretle ahvalleri teftiş olunub görölmesin emir idüb buyurdum ki... vu- sul buldukda müşarünleyle çavuşum mübaşeretle tahtı kazânında ol asıl kimesnelerin ahvallerin teftiş idüb göresin filvaki zikrolunan kasabat ve kurada ol makule kimesneler olub vechi meşruh üze şer'i şerife mu- halif ef'alları olub hâşâ çar yarı güzün روضه اهل جمال منهم اجمعين şer'i şerife muha- lif italel lisan eylemişlerdir bigaraz ve mutemedün aleyh kimesnelerin bil- muvacehe şehadetlerle bilhasbeşer' sabit ve zâhir olur ise üzerlerine sa- bit ve zâhir olduğü gibi sicil idüb dahi anın emsali mühlidleri mühkem habs idüb vukuu üze arz eylesin Sonra haklarında emri şerifim ne vechile sâdır olur ise mucibile amel idesin Amma bu behane ile kendü hal- lerinde olanları mücerred celb ve ahiz içün rencide ve remide itdirmiyüb ve gühudu zordan ve nisbet ve tazassub ile kendü hallerinde olanlara zulüm ve teaddi olunmaktan ziyade hazer idesin (Merkum çavuşun biraderi Hasan'a virildi) F1 28 b 992. (1583).

(24)

Konuyla ilgili daha birçok hüküm ve ferman sunmak mümkündür. Ama sanırım olayların anlaşılması açısından bu kadarı yeterlidir. Hüküm ve fermanlardan çıkan sonuç- lara göre Alevi olmak suçtur. Alevi olanların idam edil- meleri, çeşitli şekilde -yakarak, boğarak- öldürülmeleri, ya da en azından ağır bir cezaya çarptırılmaları gerekir. Os- manlıların bunca zulmü karşısında bilmem daha fazla söze gerek var mı?(25) Bu haksızlıkları, bu acıları yüreğinde duyan, 16. ya da 17. yüzyılda yaşadığını tahmin ettiğimiz (26) Aşık Yunus'un (Yunus Emre değil) aşağıdaki deyişi oldukça anlamlı...

Sol beylerin ettikleri

Kamu yanlış tuttukları

Kavga üze gittikleri

Yaktıkları can olusar

Beyler elvan gül üstünde

Zevk-u işretin mestinde

Ahd-u aman var destinde

Seslerimiz ban olusar(27)

Gitti beyler merüveti

Bindikleri arab atı

Yedikleri insan eti

İçtikleri kan olusar

Aşık Yunus der ey beyler

Toprak insansız neyler

Yağmalandı gitti köyler

Bir bozuk düzen olusar

Bozuk düzeni, yağmalanan köyleri beylerin içtiği kanı, "insansız toprağın feryadını", bunca çarpıcı, bunca güzel anlatan deyiş sanırım az bulunur.

ACIKLAYICI NOTLAR:

* Bu araştırma A.Haydar Avcı'nın *Anadolu Halk A- yaklanmaları* adlı yayınlanmamış bir araştırmasından alınmıştır.

1. Koçi Bey Risalesi, s. 69. Sadeleştiren: Zuhuri Danışman, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.

2. Koçi Bey Risalesi, s. 35.

3. Koçi Bey Risalesi, s. 53.

4. Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Sadeleştiren: Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1984, Cilt 5, s. 189.

5. Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Cilt 5, s. 189, 190.

6. Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Cilt 5, s. 190.

7. Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Cilt 5, s. 193, 194, 195.

8. Naima Tarihi, Naima Mustafa Efendi, Çev. Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1968, Cilt 2, s. 548.

9. **Naima Tarihi**, Cilt 2, s. 575.
10. **Naima Tarihi**, Cilt 2, s. 576-577. Asmayıp da besleyecek miyiz" diyen 12 Eylül cuntacılarının bu düşün-ceyi nereden miras aldıkları sanırım daha iyi anlaşılıyor.
11. **Naima Tarihi**, Cilt 2, s. 577.
12. Günümüz tarihçiler arasında bütün bu yapılanları savunanlar, "Bunlar yapılmasaydı devlet nasıl ayakta kalır-dı?" diyebilenler vardır. Bunlar unutmasınlar ki, zulmün geleceği olmamış ve zulüm temeline dayanan hiç bir yönetim, hiç bir devlet sonuna kadar ayakta kalamaz. Hele hele insanlar baskı ve zorbalıkla hiç kazanılamaz.
13. **Edip Ali Baki, Şeriye Sicillerine Göre Afyonkarahisar'da 17-18. Asırlarda Meçhul Halk Tarihinden Yapraklar**, Afyon 1951, s. 20-23.
14. Bu uygulamalar günümüzde, özellikle 12 Mart ve 12 Eylül dönemlerinde yapılan çeşitli uygulamalarla karşılaşıldığında ortaya ilginç benzerlikler çıkmaktadır.
15. **Muzaffer Oruçoğlu, Ferman Padişahın Dağlar Bizimidir**, Ocak Yayınları, İstanbul 1980, s. 32-33.
16. **Muzaffer Oruçoğlu, Ferman Padişahın Dağlar Bizimidir**, Ocak Yayınları, İstanbul 1980, s. 49.
17. **Risâle-i Terceme**, Topkapı Sarayı Arşivi, N.E. 12365, Günümüz yazısına çevirilen tıpkıbasımı.
- **Cengiz Orhonlu, Osmanlı Teşkilatına Ait Küçük Bir Risale "Risale-i Terceme"**, BELGELER - Türk Tarih Belgeleri Dergisi, Cilt 4, Sayı 7-8, s. 45, 1967, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1969.
18. **Solakzade Tarihi**, *Solakzade Mehmed Hemdemi Çelebi*, Hazırlayan: *Dr. Vahid Çabuk*, Cilt 11, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 213.
19. **Solakzade Tarihi**, s. 238.
20. **Ahmet Refik, On Altıncı Asırda Rafizilik ve Bektaşilik**, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul 1932, s. 12.
21. **Ahmet Refik**, age. s. 12.
- Ahmet Refik** bunu Umumi Kütüphanede bulunan 3497 No'lu Tezakiri Hüdayi'den aktarmaktadır. 12 Eylül Cuntası döneminde yapılan buna benzer uygulamaların -her Alevi köyüne cami yaptırma ve Sünni bir imam atama uygulaması-kökünün nerelere uzandığı oldukça iyi anlaşılmaktadır.
22. Cumhuriyet döneminde de hükümetlerin sık sık tehlikeli ve yasak kitap listesi yayımladıkları, yazarları hak-kında birçok dava açtıkları, toplatılan yüzlerce kitabı çeşitli şekillerde imha

ettirdikleri unutulmamalıdır. Kitap çağlar boyunca egemenlerin korkulu düşü olmuştur.

23. Günümüzde de özellikle 12 Eylül Cuntası döneminde suçsuz, sebepsiz tutuklanan birçok insanın, durumuna uygun suçlar bulunarak yargılandığı hatırlanmalıdır.

24. Burada sunduğumuz fermanlar, Ahmet Refik tarafından Başbakanlık arşivindeki Mühimme defterlerinden çıkarılmıştır.

Bkz. Ahmet Refik, On Altıncı Asırda Rafizilik ve Bektaşilik, s. 26, 29, 30, 35, 36, 37, 40, 41.

Ferman ve hükümlerin yerine şimdi sıkıyönetim bildirileri yayımlanmakta, kanun hükmünde karamameler çıkarılmaktadır.

25. Yüzyıllar boyunca süregelen baskı ve sindirme uygulamalarının ardıarkası kesilmemiş, Sünnileştirme uygulamaları zorla yaşama geçirilmeye çalışılmıştır. İftiralar, çeşitli temellerde saldırılar, karalama, yoketme çabaları günümüze kadar devam etmiş ve günümüzde de sürdürülmektedir. 1978'de yaşanan Maraş katliamı, Erzincan, Elazığ, Sivas'da-ki katliam girişimleri, 1979'da Çorum katliamı, özellikle 12 Eylül Cuntası döneminden sonra yaygınlaştırılan Alevi köylere cami yaptırma ve Sünni imam atama uygulamaları, Alevi çocuklarını Sünnilik temelinde eğitim bunun tipik göstergeleridir. Bugün bir Sünnilik kurumu olan Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesinde, İmam Hatipler'e, Kuran kurs-larına, İlahiyat Fakültesi'ne harcanan giderlerde Aleviler'in payı yok mudur? Bu harcamalar sadece Sünni yurttaşların verdikleri vergilerle mi yapılmaktadır? Aleviler'den alınan vergilerle Aleviler'e yönelik hangi eğitim ve kültür hizmeti götürülmektedir? Bu devlet bunun yanıtını vermek zorundadır.

26. Kesin olarak zamanını saptayamadığımız Aşık Yunus hakkındaki yargımızı deyişin içeriğine ve dil yapısına bakarak belirliyoruz.

27. *Bam: Çığlık.*

KISTENA MUSA AXAYÊ ÎLAŞI

HAWAR TORNÊCENGİ

Musa Axa Pilemoriye ra dewa Harşiyê ra bi. Harşiyê dewade Aşira Lolu na. Na mordemek axayê na dewe bi. Mana *axaiye*, Dêrsim de caonê bino ra ciya wo. Eke jü ra vanê *axa*, naca de wayirê 20-30 dewo mêro aqlê sima. Dêrsim de ke jü rê vanê *axa* jêde rind qesey kerdene, meyman guretene, rindiye, hewlêni u desthirayîye yena ison viri. Keso pexil, destgurete, nêzan nêkenê *axa*. Axa gere verê dost u dîsmeni de aşira xo her het ra wes temsil kero, aye vîleçewt u bêwayir nêverdo!

Cengê wertê aşira Lolu (Harşiyê, Daxbeg) u Bolu (Askireg, Gurk) na memleket de nam do, sero kılami vetê u tim qalê na qewxa wertê birawo kenê. Na dewê Lolu be Bolu ra tertelê serranê 1923-1930 de(1) rind esto xo ver u zırar-jiyanode giran diyo. Eskerê Tırki ama na dewo serde kam ke koto dest kisto u adir nopa dewi vênê, vêran kerdê. Se ke raporonê xo de ebe xo desti nusno (Niyade *Berhem*, «Pülümür Harekâtı 1930», more 3, 1988,

Stockholm) Fevzi Çakmak vano «Mı di ke na dewi, Askireg, Gurk, Daxbeg u Harşiyê jêde zırar danê dewlete. Na dewi gunê bêrê tol kerdene, çekê ine dest ra bêrê guretene u bêrê kistene.»

Teyna dewa Harşiyê de kemere sero kemere nêverdê, têde boni rızna-yi, alefi fiştî ra adiri ver. Milet jêde zerrê bono deçêveri sero kilit kerdî u têde tede vênayî. Hala Gurk!.. Ma hona heqa na tertele-yi de zaf çi nêzone-neme. Belgê dewlete hona rind ranê-biyê u tayvet ma rê gurete yê. Keso ke o wext na tertele ebe xo-çim ra diyo, xêlê avêr şî heqiya xo. Axirê gere mordem kundê na mesela dime kuyo, doz kero u veco werte.

Musa Axa(2) *Otuz Sekiz* de rozê sono dewa Mêçiyê de beno meyman. Uza ra rozê camat de millet dormê Musa Axayi de beno silxet. Caode berz de ca danê Musa Axayi niseno ro u sarê dormê xo de qesey keno. U waxt esker herroz dewo ra feteliyêne. Kam ke rastê cî amêne, canê xo ke wast bê pers u bê mekeme nênepira

kistêne.

A roze ki esker ame a dewe. Yüzbaşıyê eskeri sero bi. Yüzbaşı (name nêzonu) verremiya ra mîleti, heresan kerd u terşî dayi dewîzo. Va ke "Na dewe ra gunê qe kes nêmano! Na dewe tol kerê. Dışariya toplayip kurşuna dizmeli yaho! (İso nine bonco tever qersuno ver sano)

Na sate de Musa Axayê Îlaşi hurrênda xo de ronîştayê bi. Wast ke Yüzbaşı tenê mîlayim be, nêqariyo. Mîleti rê xırabiye nêkero. Çike eyi çekê xo berdivi Pilemoriye de dî roji avêr teslimê hukmatî kerdîvi. Neyi ra bi ke hetê hukmatî ra têdine o naskerdêne, mavênê eyi be dewlete rind bi(3).

Musa Axayi xafula va ke "Na Yüzbaşı çıxas xirt o, tî vana Gao Qer o!" (4).

Raşt ki Yüzbaşı lese ra zaf derg u girs bi. O jüyode ebe dest u payi, kez u bor u çimezeng bi.

Na qese şî gosê Yüzbaşı. Eyî xo çarna mîleti, desinde cî ra pers kerd. Va ke:

"Na mordem kam o, eyi se vake mı ra? Mı rê bıçarnê Tırki. Wertê sima ra kam Tırki zoneno?"

A deqa de wertê camatî ra jü veciya ame verê Yüzbaşı de pay ra vînet. Ebe Tırki va ke:

"Ben Memo Qardaş(Kardeş), Tırki (Türkçe) bilir!"

Dewuzo ki tersayi, va ke o zone-no. Hama na werte de jêde Musa Axayi Tırki zonitêne. O ravêr ra reyê Koyê Jivani serde pêya şîyo Trabzon, uza ra ki şîyo Estemol de dî-hire serri mendo, Cokara rind Tırki qesey kerdêne. Hama çî fayde ke Yüzbaşı qe eyi ra pers nêkerd. Venga Hesên Qardaşı da, va ke:

"Gel buraya! (Bê ita!) Eyî sevake

mî ra?"

Hesen Qardaşi cî rê Kırmancki ra çarnê Tırki. Va ke:

"Çox eyi adam, Qara Öküz ki-min."

Se ke hen va mîleti nêzona ke Yüzbaşi rê se bi! Eve eskero na çeki onti ra mîleti. Emîr da, va ke:

"Kaskerê eyi mî rê nata biyarê! Çık u çınayê maa eyi koti yo va bivêno! Eskerê Tırki dina rê hukım kerdo, nê ke sîma hayduto..."

Ebe qar, verg çitur ke bize çerme keno hen desinde Musa Axayê Îlaşi ard verê xo. Yüzbaşi, o sana paskulo ver. Dapıro, dapıro, dapıro!... Bive piştıyê xo ro u hire qersuni sero kerdi tol! Musa Axayê Îlaşi a deqa de dêm-diya, lesa xu ya derge goni de mende. Fekê xo kerd ra u daca ke çiyê vazo hen can da... Yüzbaşi vêrd ra şî dewa cêrene, şî Mazra.

Sarê dormi sas bi, motê cî bi. Kar-di ke kami sanê cî ra dılopê goni nêrışina. Keşî dest ra tawa niyame ke qeseyê vazo, çike çekê yine ki dest ra gureti.

NOTÊ PAJÊDE KERDENE

1. Çitur ke Lawika Merevê Lolu u Bolu de vajina:

Tufangê ma erjino Memedê mî

Koto serê asma Marte

Mêrate bımano ondêra Guze

Mayına Musayê Îlaşi sero tıfang

erjiya

Suka Pasê Temuri zar u zafe biye

Lerze de biye isize

Biko ne kar o, ne leq o, ne

yaraniya

Muzirê Qereman Axayi sare nora

Merdena cênc u rowalo cokra honde

biya ucız e

.....

2. Mî Harşîye ra jû mordemê kokî-mi de qesey kerd. Harşîye dewa Musa Axayê Îlaşi ya. Na mordemek o wext uza biyo u mesela ebe çimonê xo diya. Mî rê niya neqıl kerd.

3. Musa Axayê Îlaşi çıxas ke Hereketê Pilemoriye de(1930) verva hukmati vıneto u Pilemoriye de tıfang esto mamurê dewlete, dima gegane hetê dewlete gureto.

Lawika Ax Wayi Wayi ya ke Memedê Mexsudi vata u Hawar Tornêcengi qeyd kerda u arda pêser, tede niya vajino:

.....

Nê aşirêne çêvêsayênê!

Bêrê şime diyarê Harşîya vêsayîye

Leminê leminê!

Tenga Memed u Musa Axayi

.....

Xırava Heq'ya ke sîma rê vajiye

Dest u payê sîma giredayi

Eve xo deşti ra

Sîma çekê miya xo kerdi ra

Berdi Pilemoriya vêsayîye de dayi

4. Gao Qer, adetê Dêrsîmî de gaode çêr o. Çêriye, mêrxashiye u camêrdiye temsil keno. Kami ra ke vazê Gao Qer nêqarino, hata beno zerre wes. Eke çarna Tırki ser, nafa mana xo rınd niya u tayê nijadperesto honde qayde fina.

ÇIBENOKÎ

Arêker: M.COMERD

1. Topa vaşi, esta kaşi?

BURİ

2. Şuştî muştî

Qorê meymani ronışti?

DİDANİ

3. Gındılık moli, çêwo fetelino?

KOD

4. Çiyêde mî esto

Dezıko weno, dendıko erzeno?

ŞİLANİ

5. Çiyêde mî esto

Fetelnenu fetelnenu

Sande ke bi hondê qurısê cayê

xo cêno?

ÇÜYÊ DESTİ

6. Tasa Murti

Pırrê purti?

ASTARİ

7. Çiyêde mî esto

O mî ra wes o?

NAME

8. Kalo dere de

Kuliko sare de

Vano "Berê rîya mî berê

Pê samî ya merdanê xo bîderê?

ARÊ

9. Veyvika diyar de Veyveçiyê dorme de? <i>PÊTEGE</i>	<i>DÊVZAN/DEWZAN</i>	25. Çiyêde mı esto Derg o, helebi niyo Sisik o, kuras niyo Şiya wo, qeytan niyo? <i>DIMÊ QILANCIKE</i>
10. Gawo bor o Hurdemêna çimo ra kor o Nata bota dano xo ro? <i>DAWULE</i>	18. Bonê mino hire lengero sero Şiya wo, binê xo dayma jüya wo? <i>LÊ</i>	26. Kalo dere de Kuliko sare de? <i>RIBÊŞI</i>
11. Gomeyêde mı esto Se pese sona cı Jü girzeyêde vaşi nêsono cı? <i>QULA MIRCOLIKO</i>	19. Dı gayê mı estê Verên de Gayê Suri Dime ra Gayê Bori Verdanu ra sonê awe Gawo Sur sono, nino Gawo Bor awa xo simeno pêyser yeno? <i>GENIM BE CEWI RA</i>	27. Çiyêde mı esto Mı kerd sur, kerd kur Kerd binê to ra? <i>XALI</i>
12. Gomeyêde mı esto Pirrê ustınanê çewtan o? <i>IŞTİRÊ MALI</i>	20. Kelo qır Verdo bırr? <i>IŞTİRÊ RI</i>	28. Çiyêde mı esto Şiya wo Kenu awe vecenu Zıp u jüya wo? <i>ŞIYE</i>
13. Awe lew de Masi fek de? <i>FEKÊ ASTORI</i>	21. Dare lerzena Barê erzena? <i>PIROCINE</i>	29. Çiyêde mı esto Sono düri de vecino Ama şiya xo çina? <i>VENG</i>
14. Çiyêde mı esto Kutiki ra qıcek o Astori ra berzo? <i>ZÊNÊ ASTORI</i>	22. Çiyêde mı esto Binê kemera Sultani der o Xêrca Heqı ra kes nêzano? <i>DOMANO KE PİZÊ MAA XO DER O</i>	
15. Qutiyade mı esta Pirrê çi ya Ama kes nêzano ke çı tey esto? <i>HAK</i>	23. Çiyêde mı esto Hata ke helebi qene meperni nêsono? <i>QILANCIKE</i>	
16. Çiyêde mı esto To ra best o? <i>NAME</i>	24. Çiyêde mı esto Sisik o kuras niyo Şiya wo qeytan niyo? <i>QILANCIKE</i>	
17. Gayê minode şiya wo Binê xo her roc jüya wo?		

DI NAVBERA SALÊN 1582-1839 DE PIRTÛKÊNKURDNASIYÊ- II -

BI ZIMANÊN FRENSÎ, ÎNGİLÎSÎ Û ALMANÎ

FERHAD PÎRBAL

57. J.L. BURCKHAROT, *Lindsay and Robinson, Syria and the Holy Land their Scenery and their people being Incident of history and travel*, London 1822, 451 p. ill.

Chap iv. Koords and Yezidis pp. 43-62.

58. F.F. DRÜCK, *Gemähde des asiatischen Russiands und der asiatischen Turkey*.

Neue Ausgabe, Stuttgart 1822, VIII, 717 s.

(Rûxûyaniyên Rusya û Tîr - kiyê ya Asya)

59. G. DROUVILLE, *Voyage en Perse (1812-1813)*,

T. I-II, Paris, 1825

T. I, xxv. 282 p. 34 ill.

T. II, 243 p.

Carte, 26 ill. ch. xxxvii

Des Curdes : pp. 171-191.

(«Journal des Savant», 1825, Juin p. 344).

(Gerek ji bo Îran 1812-1813)

60. J. B. FRASER, *Narrative of a Journey into Khorasan in 1821-1822*.

London, 1825 xxvi, 623 p. app. 148 p.

(Serboriyên Gera Xorasanê 1821-1822).

61. WOLKOW: *Notice Sur l'ouvrage Persan intitule, Scheref Name accompagnee de quelques renseignements sur son auteur*, JA, 1826, t.8, pp. 291-298.

(Hinek Notên Janiyari di Derheqa Şerefnâme ya Îrani û Niviskarê Wi de. JA. 1826)

62. J. S. BUCKINGHAM, *Travels in Mesopotamia, Including a Journey from Alepp to Bagdad by the rote of Orfah, Diyarbekir, Mardin and Mousul*.

Vol. I-I, London.

H. Colburn, 1827, Vol. I, xx, 479 p.

T. I, ctp. 299-304, 313, 351, 357, 362, 416, 479.

(Gerek ji bo Mezopotamiya - Bî Rêya Ruha, Diyarbekir, Mêrdin û Musulê ve Gerek ji Helebê)

63. J. KLAPROTH, *Tableau Historique, Geographique, Ethnographique et Politique de Caucase et des provinces limitrophes entre la Russie et la Perse*.

Paris-Leipzig, 1827, 187 p.

(Tabloya Tarîxi, Coxrafi, Etnoxrafi û Siyasi ya Wilayetên Navbera Sinorên Qefqasiya, Rus û Îranê)

64. J. S. BUCKINGHAM, *Travels in Assyria, Media and Persia, including a journey from Bagdad by Mount Zagros to Hamadan*; London 1829, xvi, 545 p. map; ch. III. crp. 45-53; ch. IV, 54-75.

(Gerek jî bo Asur, Medya û Pers - Jî Bexdad heya Hemedan)

65. V. FONTANIER, *Voyage en Orient, Paris Librairie Universelle*, 1829, xiii, 332 p. ; ch. x, 115-119; ch. xiii, 149-180.

(Gerek jî bo Rohlata Nêzik)

66. R. MIGNAN, *Travels in Chaldaea, including a journey from Bussorah to Bagdad*,

London, 1829, xvi, 334 p. ill, Kurdistan: pp. 328-331.

(Bî Rêya Besra û Bexdadê ve Gerek jî bo Xaldêa)

67. W. MONTEITH, *Journal of a tour throug Azerbaijan and the Shores of the Caspian (1822)*.

JRGS, 1834, Vol. iii, (1833), pp. 1-58.

(Dî Sala 1832'an de Geranek dî Qeraxa Behra Xezer u Azerbaycanê de)

68. SMITH ALI - H.G.O. DWIGHT, *Missionary researches in Armenia, including a journey through Asia Minor and into Georgia and Persia*.

London 1834, 472 p. ch. xiv, xx, xxii, xxiii.

(Lêkolînek Misyoneriyê dî Ermenistanê de û Gerek jî bo Anatoliya, Gurcistan û Îran)

69. H. WITTOCK, *Notice of the Circumstances attending the assassination of Prof. Solwttz, wille visiting Kurdistan in the year 1829*.

JRAS, 1834, Vol. i, pp. 134-136.

(Dî Derheqa Kuştina Prof.

Solwttz de ku dî 1829'an de Kurdistan Ziyaret Kırîbû)

70. *Among the Kurds*, «Saturday Review» 1836.

Vol. 71, p. 11; 1841, p. 164; 1843, p. 221.

(Dî Nav Kurdan de).

71. J. BRANT, *Journey through a part of Armenia and Asia Minor, in the year 1835*.

JRGS, 1836, Vol. vi, pp. 187-223, map.

Kurdistan, 200, 201, 204, 210, 211-216, 221-222.

(Dî 1836 de Gerek jî bo Beşek Ermenistan û Asya Bîçûk)

72. (Rusça)... *Voyages dans une partie de l'Armenie et de l'Asie Mineure*.

«Nouvelle Annales des Voyages», Paris 1838, T. i. pp. 36-115.

(Dî 1836 de Gerek jî bo Beşek Ermenistan û Asya Bîçûk).

73. *Visite chez les Yezdi* - in «Nouvelle Annales des voyages», Paris 1831, T. i, pp. 354-357.

(Dî Cem Yêzidiyan de).

74. J. HAMMER, *L'histoire de l'Empire Ottoman depuis son Origine jusqu'à nos jours (1300-1774)*.

T. i. 1-16, Paris 1835-1839

T. 4. 1836, 476 p.

T. 7, 1837, 439 p.

T. 11, 1838, iv, 491 p.

T. 13, 1839, iv, 391 p.

Kurdes: T. 4, 210-260 p.

T. 7, 1837, 439 p.

T. 11, 226-331 p.

T. 13, 241-355 p.

(Diroka Împaratoriyeta Osmani- jî seri heya Serdema Me 1300-1774)

75. W. J. HAMILTON: *Extracts from notes made on a journey in Asia Minor in 1836*.

JRGS, 1837, Vol. vii, pp. 34-61.

(Notên Gerana sala 1836'an, jî bo Asya Bîçûk)

76. G. HÖRNLE - E. SCHNEIDER, *Kurze Beschreibung des Kurdenvolkes und ihres Landes*.

«Baseler Magazin für die neueste Geschichte der evangelischen Missions und Bibelgesellschaften», 1837, H. 3, S. 499-514.

(Zanîneki Kurt dî Derheqa Gelê Kurd û Welatê Wan de).

77. L. DE LABORDE, *Voyage de la Syrie et l'Asie Mineur*.

Paris, 1837-1838, 105 p. 145 p. atlas.

(Gerek jî bo Suriya û Asya Bîçûk).

78. J. MORIER, *Some account of the Pliats, or Wandering tribes of Persia (1814-1815)*.

JRGS, 1837, Vol. vii, pp. 230-242.

(Rapor dî Derheqa Pliyat an Goçeberên Îranê de (1814-1815).

79. O. BEHNSCH, *Rerum Seculo quinto decimo in Mesopotamia gestarum Librum e Codice bibliothecae bodleianae Syriaca*, Bratislaviae 1838, viii, 32 s.

80. C. BELANGER, *Voyage aux Indes-Orientales pendant 1826-1829*. Vol. I-II, Paris 1838.

Vol. II, 429 p.

Kurdistan: T.I, ch. XIX, XX, 235-250.

(Dî salên 1826- 1829 de Gerek ji bo Hindistana Roava).

81. E. M. QUATREMERE, *Notice et extraits des manuscrits de la Bibliotheque du roi et autres bibliotques*.

Paris, 1838, p. 300 et Suiv.

(Manuskript û Notên Dîm di Biblioteka Qraliyetê û yên Dîm de).

82. C. RITTER, *Die Erkunde von Asien*, T. XIII-IX. Berlin 1838-1844, T. VII, 1838, XIV, 952 s.; T. IX, 1840, XX, 1048 s.; T. X, 1843, XVIII, 1149 s.; T. XI, 1844, XIV, 1074 s. Kurdes: VIII, 372-392; IX, 412-762; XI, 3-247.

(Malumat di Derheqa Asyayê de).

83. J. SHIEL, *Notes on a journey from Tabris through Kurdistan Via Van, Betlis, Seert and Arbil to Suleimaniyeh* (1836).

- JRGS, 1838, Vol. VIII, pp. 54-101, map.

(Gerek ji Tewrêzê bi Rêya Kurdistanê we ji bo Wan, Bitlis, Sêrt, Erbil û Silêmani 1836).

84. USCHAKOFF, *Geschichte der Feldzüge in der Asiatischen Türkei (1828-1829)*, deutsche bearbeitet Von

A.C. Lämmlein, T. I-II, Leipzig, 1838; T. I, 106-114, T. II, 1-15.

(Diroka Gera Tîrkiye ya Asyayê ya 1828-1828'an)

85. A. BURNES, *Travels into Bokhara*, Vol. I-II, London, J. Murray, 1835-1839, Vol. III, 1839, XII, 384 p.; Kurds: Vol. I. o. 110-132, Vol. II, 310-313.

(Gerek Ji Bo Buxarayê)

86. R. MIGNAN, *A Winter journey through Russia; thence across mount Zagros by the pass of Xenophon and the ten thousand Greeks into Koordistan*, Vol. I-II, London 1839.

(Gereka Zivistanê di Rusyaayê de, Ji Wir Ber bi Çiyayên Zagros ku Xenophon û 10.000 Heleni ji Kurdistanê Derbas Bûn)

87. *Paschalik Erzerum, «Annalen der Erkunde»*, Berlin 1839, Bd. I, 792 s.

(Vilayetê Erzîrûmê)

88. R. WILBRAHAM, *Travels in the Transcaucasian provinces and along the Lakes Van and Urmiah*, London 1839, XVII, 477 p. Map.

(Gerek di Wilayetên Qefkasyayê û Qeraxên Gola Wan û Gola Urmîyê de)

89. J. B. FRASER, *Travels in Koordistan, Mesopotamia, including an account of parts of those countries hitherto unvisited by europans. With sketches of the carактер and manners of the Koordish and Arab tribes*.

Vol. I-II, London, 1839-1840, Vol. I, VII, 382 p. Vol. II, IX, 477 p.

(Grek di Kurdistan û Mezopotamyayê de û Derên ku Ewropayî neçûne, Qebileyên Kurd û Erebbê ne, Qerextêr û Teherê Jiyîna Wan)

90. *ISK'S Kurdish Bibliography*, N. 1, by Silvio Van Rooy and kees Tamboer, ed. International Society Kurdistan, Amsterdam, 1968, 2. Vol.

(Bibliografya Kurdi, 9350 kitêb di zîmanên dinyayê de)

91. Bibliographija po Kurdovedeniju, ed. by J.S. MUSAEL JAN, ed. Vostotchnoj Literatury, Moscou 1963, 184 p.

(Bibliografya Kurdi, 2690 kitêb di zîmanên dinyayê de)

Remzên kurtnivîsîna kovan:

JASB: Journal of the Asiatic Society of Bengal.

JRGS: Journal of the Royal Geographical Society.

JA: Journal Asiatique.

VENGODE BERZ U WES

HEYDER, ZONÊ MA II
Darmstadt, 1992, 80 sayfa.

Seke qapaxê peyniya Zonê Ma II de nusno, saîr Heyder serra 1956 de Dêrsim de amo dina. Mektevê Tırko de wendo, biyo maylîm. Dî reyî hepis biyo. Cunta eskeri ya 1980 ra dî serri têpiya, yanê 1982 de welat ra veciyo u serra 1985 ra nat Almanya de maneno. No kitavê xu yo diyêno çap biyo.

Qesê veri de Heyder niya vano:

"No kitavê diyîno ez na zon de nusnenu. Mî ke kitavê ho yo vîren (ZONÊ MA I) nusna, tenê tersune. Mî va kêş besenêkeno na zon ra bîwano. Nika ki mî tersê ho remno ke; na zonra ki kitav wanîno. Yîyê ke na zonî zonenê hayê cî rê wayîr vejînê, wanenê, kuratunê ho kenê, mî rê ki gegane silayîye rusnenê.

Mî ke wend ki zof benê sa, huyî-nê. Kam ke lawatîno na zon vînd-kero, o qe xêr nêveneno. Dîme ki qarşiyê ho de mî (HEYDER'î) vî-neno. Tayr ke tayr o eve zonê ho waneno.

Onca metersê na zon vînd nêbeno. No zonê ma u piyê ma o, horê wes u war ra bîwanê.

Zovîna ki na kitav, kitavê polî-tîka niyo. Kam ke ver u tepîya ra qarsê ma biyo, cîni u domanê ma qırkerdê, honde ke dest u bera ma ama cavê yînu do. Na qeşçîliye pêro binê sarê Tırku ra vejîna..."

Şîeronê Hey-
derî ra tayê
niyarê:

BÊ BIRA

Bê bîra'm bê
ha bê,

Bê bîra'm Ma-
max ra

Erzingan ra

Ke max ra

Dîsmenî ceng
wazenê

Poşta na tufan-
gu ra,

Dîsmen meyda
wazeno

Poşta na çeku
ra

Bê bîrayê'm Antep ra

Van, Haqarî u Maraş ra

Bingol, Palo, Mardin ra

Bê bîrayê'm Bitlis ra

Siirt, Batman, Eruh ra

Barbarî ceng waze nê

Dawa na Kîrmancu ra

No nêzono zonê ma

No nêzono torê ma,

HEYDER vano ez tersenu

Darinowe na zonê ma.

TO DE BIRAYÊNÎ NÊBENA

To ver some

Gaz bena ma ro,

HEYDER

ZONÊ MA II

To dîme yême
Fincîku dana ma
ro

O het ra yême
Dîm dana ma ro
Na het ro yême
Dîm dana ma ro

Çîko, to ma ra
sevana?

Ça leyê ho de
ma wena,

Hem kîsena hem
kî qır kena

Niya bîrayênî
nêbena

Hem qaçaxa hem kî luka
Hem hara hem kî dîka,
Gê verga gê kutîka
To de bîrayênî nêbena

Ma davepêro piya,
Nika înkâr kena tu ya
Tode bîrayênî nêbena

HEYDER vano sekena
Nêwena nêkena,
Cîyê to ke bive husk
O waxt to mirdî nîqena.

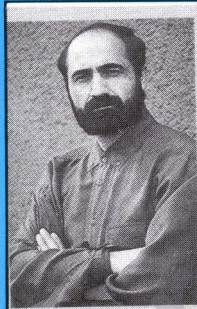
Onca vanu ez to ra
Eke kora vaze mî ra
Bîrayê ho ça kîsena?
To de bîrayênî nêbena.

BERHEM

Atatürk Bulvarı, Sanlıhan 105/907
KIZILAY/ANKARA

Kotkag. 15, 6 tr.
164 75 KİSTA/SWEDEN

HOZAN ŞAHİN'İN YENİ MÜZİK KASETİ ÇIKTI WUY DAYÊ LE LEMİN!

Hozan Şahin
KONTAKT TEL:
0221/830 24 58

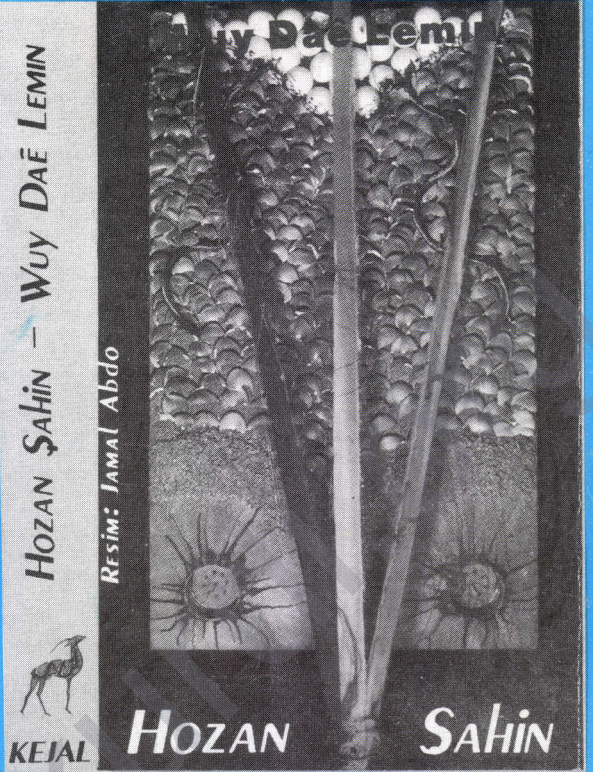
Yönetmen : Hasret Gültekin
Aranjör : Fehiman Uğurdemir
Sazlar : Hasret Gültekin
Key Board
ve Compüter: Sefa Pekelli
Mey-Zurna : İlhan Çabuk
Tonmeister : Fehiman Uğurdemir
Sefa Pekelli
Stüdyo : F&S Studios
Tel : 0221-51 66 45

Kejal, aşxanê kurdî, bu kasetin yapımında
maddî katkıda bulunmuştur. Teşekkür
ederiz.
Baskı/Dizgi: Ezgi Matbaası 0221/1702330

Dağıtım:

KEJAL
Lübeckerstr. 28
D - Köln 1 / DEUTSCHLAND

Tel: 0221 / 73 83 82

WUY DAÊ LEMİN

A

-Wuy daê lemin

Qese u muzik: O. Şahin

-Koê Muzır durmano

Qese u muzik: H. H. Biçici

-Doê ma serdino

Qese: Anonim, Muzik: O. Şahin

-Hay, lo, lo

Qese: H.H. Biçici, Muzik: Anonim

-Axdado

Qese: Anonim, Muzik: verêfêk: H. Doğanay

-Ax welat

Qese: Anonim, Muzik: O. Şahin

B

-Hey gulê

Qese: Anonim, Muzik: O. Şahin

-Daê, welat şirino

Qese: Anonim, Muzik: O. Şahin

-Duzgîn baba

Qese: Anonim, rast kerdina Muzik: O. Şahin

-Mircano

Qese: Anonim, Muzik: verêfêk: H. Doğanay

-Göylla

Qese u Muzik: Anonim

-Halê ma niaro

Qese u Muzik: Anonim